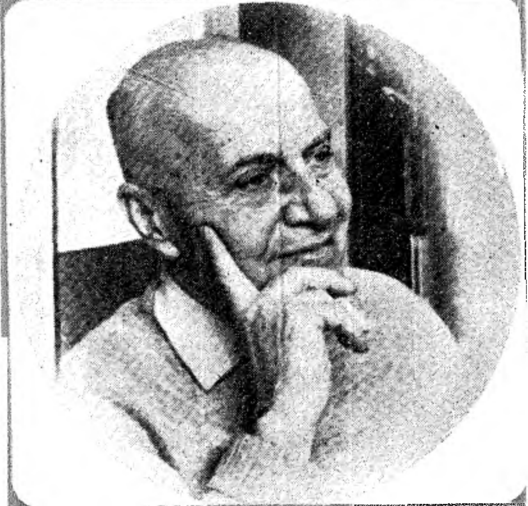
BİLİNMEYEN YÖNLERİYLE

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR

İ. İBRAHİM GÖKTÜRK

Yazar'ın Yazarı

Halil İbrahim GÖKTÜRK

Bir Hatırlatma :

Bu kitapta anlatılan olayların, ya tanıkları sağdır, veya belgeleri vardır. O olaylar ki, olabildiğince yansız ve Önyargısız yansıtılmaya çalışılmıştır.

Aydemir'in ölümünün birinci yıldönümünde gerçek severlere açıklarız.

H. İ. G.

Adresi : Tunus Cad. No. 90/8
Kavaklıdere - ANKARA

...rı Matbaası — Ankara

Fiatı

Bilinmeyen
Yönleriyle

Şevket Süreyya Aydemir

YAŞAMI — GÖRÜŞLERİ — ESERLERİ

Y a z a n

Halil İbrahim Göktürk

1977

N O T :

Bu kitap, kişileri ve olayları ne övmek ve ne de yermek için yazılmıştır. Ancak kendince ve görebildiğince bazı gerçekleri olduğu gibi yansıtmaya uğraşır. Eğer onlar, hakikatı aramayı arzulayan okuyucusunda bir şeyler uyandırmaya yarayabilirse: Ödevini yapmış demektir. Yeterli sayılır. Özellikle, kitabın hazırlanıp yayınlanmasında dileği, emeği veya yardımlarıyla katkılarını esirgemeyen insan kardeşlerine şükranlar sunulur.

Ö N S Ö Z

Şevket Süreyya Aydemir Hakkında

1932 yılında Ankara'ya gelmiştim. «Atatürk ve Türk Devrimi» üzerine belge ve bilgi toplayacaktım. Lise sınıf arkadaşlarımdan biri Şevket Süreyya ile görüşmemi önerdi. O sıralarda ticaret okulu müdürü idi. Okula gittim. Tanışmamız böyle başlamış oldu.

Onunla bu ilk görüşmemizden aklımda kalan ve zamanla silinmeyen tek şey, konuşmaya başlarken yüzünde tatlı bir gülümsemenin belirmesi olmuştur. Aradan çok yıllar geçtikten sonra, bir gün kendisine konuşmasına bu biçimde başlamasının bir nedeni olup olmadığını sordum. «Bilmem, farkında bile değilim.» Sonra biraz düşündü ve ekledi: «Kim bilir belki de hayatta çok acı çekmiş olmamdandır.»

Şevket Süreyya ile dostluğum 1960 yılından sonra başlar. Yuvarlak hesap ile 30 yıl onu görmemiştim. Bütün yazarların okuyucularından habersiz oldukları gibi o da benden habersizdi. Ben ise, nerde bulunursam bulunayım onu, yayınlarından izlemiştim. Öyle ki, dostluğumuz başladığı zaman onunla kimi konularda fikirsel ilişkiler kuracak düzeyde bir hazırlığım vardı. İkimizin ortak ilgisini çeken, üzerinde sık sık tartışmalar yaptığımız başlıca konular şunlardı: Atatürk ve Türk Devrimi, İnönü ve çok partili rejim, İttihat ve Terakki Partisi ve Enver Paşa.

Atatürk konusuna merak sardırmasının, onun bir biyografisini yazmak amacı ile olabileceğini başlangıçta düşünmemiştim. Hattâ «Tek Adam»ın önsözünde de işaret ettiği gibi, kimi arkadaşlar arasında düzenlenen seminer biçimindeki tartışmalar bile beni büyük tasarısı üzerine uyarmamıştı. Bir gün ansızın, Atatürk üzerine yazmış olduğu yapıtın birinci cildinin tamamlandığını söyledi; Buna «Tek Adam» adını vermek istediğini ve bu husustaki düşüncelerimi sordu. Sonradan öğrendiğime göre başka arkadaşlara da sormuş. «Tek Adam»ın önsözün-

de, yapıtın karakteri ve amacı şu satırlarla anlatılmıştır: «... tek adam sadece bir tarih değildir, bir belgeler kitabı, bir kronoloji denemesi de değildir. Ama tarihe, belgelere ve kronolojiye sadakatle bağlı kalmaya çalışan ve Mustafa Kemal'in hikâyesini mümkün olduğu kadar tam ve toplu olarak vermek isteyen, her evde, herkesin her zaman el atabileceği bir kitaplık eseridir.»

Atatürk konusunda, yabancı dillerde yayınlandıkları bilinen yapıtların sayısı 1338 dir. Türkçe eserlerin sayısı ise bunun birkaç katıdır. Benim okuyabildiğim eserler arasında Şevket Süreyya'nın eseri, yukarıda belirtilen doğrultuda amacına ulaşmış tek eserdir. Bu düşüncemi birgün kendisine söylediğim vakit gözlerini başka tarafa çevirdi, konuşmamızın mecrasını da derhal değiştirdi. Birçok meziyetleri arasında, sırası gelmişken burada, özellikle, hoşgörürlüğünü, nezaketini ve alçakgönüllüğünü söylemeliyim. Bu son hususta *kişisel bir belge* olarak, bana 10.XI.1961 tarihinde imzalayarak vermek lütfunda bulunduğu «Tek Adam»ı süsleyen şu satırları gösterebilirim: «Hocam, her öğrenci ancak öğrenebildiğini verir. Hoş gör.»

Şevket Süreyya'nın «İkinci Adam» üzerine çalışmaları ile ilgili bir hatıram da var. İnönü'yü yakından tanıyordum. İkinci Cihan Savaşından bu yana, çeşitli nedenlerle ve *kimi kez kendisi ile* başbaşa görüşmek fırsatı çıkmıştı. Onun önerisiyle ve onun kontenjanından birkaç defa, kısa sürelerle C.H.P.'sinde görev almıştım. Şevket Süreyya bunu biliyordu. Bildiğinden ötürü de bu konularda sık sık bana sorular sorardı. Birgün memleketimizde Atatürk'ün istediği anlamda bir siyasal parti bulunup bulunmadığını tartışmıştık. Ben böyle bir partinin *bulunmadığını* öne sürmüştüm. En eski siyasal parti olan Halk Partisinin bile bir hana benzediğini, İnönü'nün de orada hancı durumunda bulunduğunu anlatmaya kalkmıştım. Bu görüşmemizin aramızda kalacağına kesin olarak inanıyordum. Oysa «İkinci Adama»'ın 25 - 26 ncı sahifelerinde «Bir Hancı ve Yolcu Hikâyesi» başlığı ile yansıtılmış olduğunu görünce şaşırdım. İnönü'de şaşırmış olmalı ki, ilk rastlaşmamızda kulağımı çekti. Buna neden olduğu için Şevket Süreyya'ya şikâyet etmeye kalkışınca, sözümü bitirmeye fırsat vermeden : — «Sen şükr et; konuştuklarımımızın hepsini yazmadım» diyerek işin içinden çıktı.

Onu son kez, geçen yıl, Kasım ayında gördüm. Atatürk'ün ölüm yıldönümünde birer konferans vermek üzere, Baro Başkanı Sayın Avukat Cengiz İlhan tarafından İzmir'e davet edilmiştik. Efes Otelinde kalıyorduk. Konuşmalarımızın merkezi, her zamanki gibi, Atatürk ve Türk *Devrimi idi. 10 Kasım günü konferanslarımızı* verdik. Bunlar İzmir Barosu tarafından Sayın İlhan Cengiz'in bir sunuş yazısı ile «Günümüzde Atatürk ve Atatürkçülük» başlığı altında yayımlandı. Öyle sanıyorum ki,

Şevket Süreyya, İzmir'de Atatürk üzerine son konferansını vermiştir. Dinleyicilere seslendikten sonra, konuya girmek için işte söyledikleri: «Atatürk yalnız bizim ülkemizin ve tarihimizin değil, çağın üstün ve unutulmaz bir insanıdır. Yalnız bizim ülkemize değil, çağımıza yeni değerler getirmiş, yeni ufuklar açmış bir evlâd olarak, bütün insanlığın malıdır... Evet, bir milletin çağ ötesinde bir kahramanı olduğu için, onunla övünerek ve başımız yukarıda konuşabiliriz.»

Şevket'in konferansını bitirişi de ilginçtir: «Atatürk bir fenomendi... Fakat biz onu bugün demagojiye sürüklemişiz. Kolay inkâr edilir hale getirmişiz. Resimlerini indiriyorlar, heykellerini taşlıyorlar. Anadolu'nun iç bölgelerinde Atatürk aleyhine yapılan yayınlar sahiplerini zengin etmektedir.»

Şevket, Atatürk'e karşıt akımı cehalete bağlamaktadır. Cehaletin ölü değerlerle beslendiği için «hiçbir şey vadetmediğini, hiçbir müessese getirmediğini» işaret ettikten sonra onun muzaffer olamıyacağını, mutlaka ezileceğini söyleyerek sözlerini bitirmektedir.

Şevket'i, Atatürk'e ve Atatürkçülüğe bağlayan fikir nedenlerinin yanında bir kişisel neden bulunduğu da bilinmektedir. Ankara'da Ticaret Okulunun müdürlüğünü yaptığı bir sırada (Ocak 1933) Atatürk, okulu ziyaret etmiş ve memnunluğunu şu demeç ile belirtmişti:

«Gördüklerim yüreğimi sevinç ve büyük umutla doldurdu... Kıymet ve kudretini canlı eseriyle göstermiş bulunan müdür Şevket Süreyya Bey'i takdir eder ve kendisinin daha geniş çalışma eserlerini iftiharla göreceğime olan inanımı beyan ederim.»

Şevket Süreyya'nın, Atatürk üzerine yaptığı konuşmalarda ve özellikle «Tek Adam» adlı eserini meydana getirmesinde 1933'de, yukarıda kendisi için söylenmiş olan sözlerin etkisini görmemezlikten gelmek mümkün mü?

Şevket Süreyya'nın sonsuz yolculuğuna çıktığı gün memleket dışında bulunuyordum. Birgün sonra Ankara'ya döndüm. Evimde beni karşılayanların yüzlerinde sevinci gölgelendiren keder izleri gördüm. Şaşırdım. Titretici gerçeği işitince sarsıldım. Ne diyeceğimi bilemedim. Bugün ancak şunu diyebilirim: Çalışkanlığın, medeni cesaretin ve iyimserliğin yurdumuzda, sayısı az, gelmiş geçmiş, adamlarındandı. O, sonsuzluktaki yolculuğunda yüreye dursun. İnsanı insan yapan düşünceleriyle aramızda kalacaktır. Bu kadarı, dünyaya gelip gitmiş olmaya değmez mi?

Ord. Prof.
Enver Ziya KARAL

BAŞLAYIŞ

BÖLÜM

— A —

> «Bir adam suyu arıyordu. Kazdıkça umutsuzluk çukuruna düştü. Tam bezginliğin son kertesindeyken bir ses ona :
> — Daha derinlere in, daha derinlere... dedi.
> Daha derinlere indi ve suyu buldu.»
>
> **RAMA KİRİŞNA**

YAZARLARDAN BİR YAZAR :

Gözde kavramların, toz pembe anlamların çokcalık kökleri dışarda yatar... Herbiri eylemsiz, iç karşılıksız bomboş kalıplardır. Oysaki bilinç çeşmesinden dökülen sözler, acı deneylerle toplanmıştır. Hayatını okuyacağımız yazar, yazılarını ve sözlerini yaşamış bir adamdır. Yani sözünün eri, pişmanı değil...

Bir yaşantıdan ziyade, duraksız çalkantıya benzer bir ömrün az duyulmuş hikâyesine geçelim, bilinen veya bilinmeyen yönleriyle...

ALGILAR, KAVRAMLAR VE YAŞAMLAR

«Turan» dan kalkar birisi... diyalektik vâdide bir süre eylenir... dünya görüş ve düşünce yaylalarında dinlenir... ve sonunda Kemalizm ilkeleri yolunda uzlaştırıcı ve doyurucu bir senteze varır...

Kişioğlu, yürünecek yolun doğrusunu nasıl bulur? Yeryüzünde kendinden bekleneni vermek için şimdiyedek neler yapmıştır? Adamoğlu bu, tek başına sahralara düşmüş.. aranmış, taranmış kişilerden birisi... sonunda özünün kalemi olmak mutluluğuna ermiş bir yazar... daha doğrusu, bir kendini arayan adamın hikâyesi bu...

*
**

Bir günün alacalı akşam üzeriydi ...oturduğumuz balkon, İznik vâdisinden, Gemlik Körfezi'nin kıyılarına bakıyordu. Günbatımının son ışıklarıyla rüzgâr yine dinmiş gibiydi. Ev sahibi Şevket Süreyya Aydemir'e sormuştum :

— Hoca, sen hayatın ve olayların çok çilesini çekmişsin. Çeşitli özlemler, çatışmalar, gurbetler, hapishaneler, itiliş kakılışlar görmüşsün... bütün düşüş ve çıkışları yaşamışsın... eğer yeniden dünyaya gelmek varsa, nasıl bir yaşam sürmek isterdin?

Hoca hiç duraksamadan hemen şu karşılığı verdi :

— «Yaşadığım hayat çizgisinin bütün noktalarını aynen yine yaşamak isterim... tâ ki en küçük ânına kadar...»

*
**

İşte böyle bir adamın içten yaşamını olduğu gibi ve derlenebildiğince devşirmeye uğraşmak çabaya değmez mi?

Çeşitli yön ve niteliklerinden doğan günah ve sevaplariyle öğle bir kişilik ki...?. İlişkileri ve sevenleri kadar beğenmeyenleri ve yerenleri de var... tüm kusurları ve umursamazlarıyla acaba kime denk, eş görülen bir yazar? Her soru'nun üstündeki susturucu karşılığını, ayrıca, çok basılan ve çok okunan eserlerine bırakalım. Eserlerinin kaderiyse, kendisinden ve başka benzerlerinden daha şanslı çıkmıştır. Neden acaba? Kim bilir?

Zaten yazgının bilinmezliği değil mi? yaşamı ilginç yapan da...

GARİP BİR TANIŞMA

Kimileri siyasetin sağ veya soluyla hiç ilgilenmez... aydındır ama... 1960 ların ilk yarısıydı... yalnız «vatan millet ve görev» diye yetiştirilenlerin kuşağından bir seçkin dost vardı. Kendisi «Bütünüyle Isparta Tarihi» adlı bir eseri kitaplığımıza armağan etmiştir: Nuri Katırcıoğlu...

Katırcıoğlu, yetmiş dokuz yaşında hastalandı. Gülhane Askerî Hastahanesinin bir odasında onu ziyaret ettim. Durumu umutsuzdu. Vasiyet ve kitâbe kokan son sözleri şöyleydi :

— Eğer ben kalkamazsam, sen eksik yazıları tamamlarsın. Bahçelievlerde Şevket Süreyya'ya git, selâmımı söyle, yeter...» dedi.

Hastamız bir daha kalkamadı. Nur içinde yatsın.

Acaba bu iki dost arasındaki sır neydi?

ÇEŞİDİ KIRIKLAR ÜSTÜNE

Kalburüstü, kendine özgü deneyli bir kalemin ürünleri de bir başka oluyor doğrusu... Sergilediği konuların soyluluğu, işleniş inceliği belki çeşidi kırıklara örnek olur. Üç devrin düşüneni ve yazanıdır o... Kahramanlar çağının izlemci, gözlemci ve son tanığıdır da... yakın tarihimizin belki yüzyıllık tek köprüsü, kopuksuz, bağlantısıdır.. O ki benzersizlikler üstüne belki...

Olabildiğince yansız ve yönsüz kalmak isteriz bu konuda...

İlle, eski dostu Burhan Belge'nin, eniştesi Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun evinde bir gece şaka yollu Aydemir'e: «Sen, halâ bir köylüsün... Köylüüüü» diye seslenişi de oradakilerin kulaklarında belki çınlıyordur, bu da bir nitelemedir elbet...

Kişioğlu, yürünecek yolun doğrusunu nasıl bulur? Yeryüzünde kendinden bekleneni vermek için şimdiyedek neler yapmıştır? Adamoğlu bu, tek başına sahralara düşmüş.. aranmış, taranmış kişilerden birisi... sonunda özünün kalemi olmak mutluluğuna ermiş bir yazar... daha doğrusu, bir kendini arayan adamın hikâyesi bu...

*
* *

Bir günün alacalı akşam üzeriydi ...oturduğumuz balkon, İznik vâdisinden, Gemlik Körfezi'nin kıyılarına bakıyordu. Günbatımının son ışıklarıyla rüzgâr yine dinmiş gibiydi. Ev sahibi Şevket Süreyya Aydemir'e sormuştum :

— Hoca, sen hayatın ve olayların çok çilesini çekmişsin. Çeşitli özlemler, çatışmalar, gurbetler, hapishaneler, itiliş kakılışlar görmüşsün... bütün düşüş ve çıkışları yaşamışsın... eğer yeniden dünyaya gelmek varsa, nasıl bir yaşam sürmek isterdin?

Hoca hiç duraksamadan hemen şu karşılığı verdi :

— «Yaşadığım hayat çizgisinin bütün noktalarını aynen yine yaşamak isterim... tâ ki en küçük ânına kadar...»

*
* *

İşte böyle bir adamın içten yaşamını olduğu gibi ve derlenebildiğince devşirmeye uğraşmak çabaya değmez mi?

Çeşitli yön ve niteliklerinden doğan günah ve sevaplariyle öğle bir kişilik ki...?. İlişkileri ve sevenleri kadar beğenmeyenleri ve yerenleri de var... tüm kusurları ve umursamazlarıyla acaba kime denk, eş görülen bir yazar? Her soru'nun üstündeki susturucu karşılığını, ayrıca, çok basılan ve çok okunan eserlerine bırakalım. Eserlerinin kaderiyse, kendisinden ve başka benzerlerinden daha şanslı çıkmıştır. Neden acaba? Kim bilir?

Zaten yazgının bilinmezliği değil mi? yaşamı ilginç yapan da...

GARİP BİR TANIŞMA

Kimileri siyasetin sağ veya soluyla hiç ilgilenmez... aydındır ama... 1960 ların ilk yarısıydı... yalnız «vatan millet ve görev» diye yetiştirilenlerin kuşağından bir seçkin dost vardı. Kendisi «Bütünüyle Isparta Tarihi» adlı bir eseri kitaplığımıza armağan etmiştir: Nuri Katırcıoğlu...

Katırcıoğlu, yetmiş dokuz yaşında hastalandı. Gülhane Askerî Hastahanesinin bir odasında onu ziyaret ettim. Durumu umutsuzdu. Vasiyet ve kitâbe kokan son sözleri şöyleydi :

— Eğer ben kalkamazsam, sen eksik yazıları tamamlarsın. Bahçelievlerde Şevket Süreyya'ya git, selâmımı söyle, yeter...» dedi.

Hastamız bir daha kalkamadı. Nur içinde yatsın.

Acaba bu iki dost arasındaki sır neydi?

ÇEŞİDİ KIRIKLAR ÜSTÜNE

Kalburüstü, kendine özgü deneyli bir kalemin ürünleri de bir başka oluyor doğrusu... Sergilediği konuların soyluluğu, işleniş inceliği belki çeşidi kırıklara örnek olur. Üç devrin düşüneni ve yazanıdır o... Kahramanlar çağının izlemci, gözlemci ve son tanığıdır da... yakın tarihimizin belki yüzyıllık tek köprüsü, kopuksuz, bağlantısıdır.. O ki benzersizlikler üstüne belki...

Olabildiğince yansız ve yönsüz kalmak isteriz bu konuda...

İlle, eski dostu Burhan Belge'nin, eniştesi Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun evinde bir gece şaka yollu Aydemir'e: «Sen, halâ bir köylüsün... Köylüüüü» diye sesleniși de oradakilerin kulaklarında belki çınlıyordur, bu da bir nitelemedir elbet...

RASTGELE :

İnsanoğlu adına mutluluk dediği bir içgüdü hazzının peşindedir. O nedir? Nasıl gidilir ona? Bilmez...

Ama kendini bu amaca götürecek nice ısmarlama yollar, çiğnenmiş izler, eskiyen deneyler salık verilir...

Acaba O, ülkü doruklarında mıdır? Yoksa tutku koltuklarında mı? Yahut maddesel servet itilişlerinin ucunda veya güçlü ellerin avucunda mıdır?

Oysa ötelerde sade, alçak gönüllü kişilerin sultanca gönül hoşluğu mu?

Ve salt ödenmesi gerekli, indirimsiz bir çaba bedeli karşılığı mıdır?

Herkes o «kuş» un avı peşindedir... rastgele...

Yeryüzü konuğu doğuştan üç yönlü bir savaş meydanının ortasındadır: özü, toplum ve doğa çevreli üçgen kavgası bu...

Avcısıyla, yolcusuyla yola devam zorunluğu var...

KİMDİR O?

«1897 de bir yangın gecesi Edirne'de doğmuşum» diye başlar yazar... Aslında o yangın 1897 de başlayan Türk - Yunan Savaşıdır... anılarının gözleriyse, ilk kez şehre yakın bir köyün kıpkızıl ufuklu bir yangın gecesiyle dünyaya açılır...

Ailesi 20 - 30 yıl önceleri Bulgaristan'ın Deli Orman bölgesinden bu serhat şehrine göçmüşler. Göçmen evleri her yerde bilinen tipik yapılı akbadanalı kulübeciklerdir. Kapı önü ve pencereleri renk renk çiçek saksılarıyla süslü... yoksul, ama tertemiz bir göçmen mahallesi Edirne'nin bu

kıyı yamacındadır... Kendileri gibi yazgıdaşlarıyla «yurt» edinmişler burayı... Sofu İlyas Mahallesi demişler adına. Yazar iki yıl önce tahta kulübeyi yerinde aramış... yok? ama onun yerinde başka bir gecekondu ve üstünde tapusuz başka sahipleri var... Oradan arsayı, hiç tanımadığı bu yeni sahiplerine hibe ettiğine ilişkin imzalı bir kâğıt bırakarak ayrılır.

*
**

Babası Mehmet Ağa, Edirne zenginlerinden bir beyin konağına bahçıvan durur (*)... beyin çiftlik toprakları Bulgar sınırlarına dek dayanırmış.... zamanla Mehmet Ağa, Hacı Mustafa Bey konağının güvenilir bir kâhyası olur. Beyin tek oğlu hacı Nuri bey, kendi çocuğu olmadığından Kâhyanın, mavi gözlü, sarışın, uyanık küçük oğlu Şevket'i sever, onu «ülen çakır» diye çağırırmış... o sıralardaysa Rumeli, dağ eşkiyalarıyla çalkalanmaktadır... Bir gece Bulgar çetecileri, çiftlik sahibinin oğlu Nuri beyi dağa kaldırırlar... kurtulmalık parası ulaştırılırken, nedense cesedi konağa geri yollanır. Gepegenç bu beyoğlunun üstüne acı ağıtlar, ezgili türküler yakılır...

Zamanın Edirne'si bir Cadı Kazanıdır, fokur fokur kaynar.

ÇOCUĞUN RUH ÖRGÜLERİ

Bir çocuk ruhunun örgüleri nasıl kurulur? Çevresinin atkı ve dokularından oluşur şüphesiz... buradaysa onlar, ortasındaki vahşet sahnelerinin yığdığı korku, ürküntü ve dehşet yumaklarıdır... Hele zamanın çocuk oyunları bile Müslüman ve Hıristiyan semtleri arasında geçen birer savaş minyatürüydü. Takma komiteci adlarıyla çetin çete kavgaları verilir iki yanda...

(*) Eski Mustafa bey konağı, Edirne'de şimdi «Konak Oteli» olarak işletilmektedir. Yazar, doğduğu şehre 1974 deki son gezisinde bu otelde kalmıştı.

İLK HOCA, ANA

Havasında tedirginlik, korkunçluk, hile, güvensizlik tütsüleri yakılan şehrin, yalnız Sofu İlyas Mahallesi biraz huzurludur. Şevket'in ailesi, ufak kulübelerinde kendi içlerine dönük namuslu, inançlı kişilerden oluşur... hatta durumları komşularına bakarak biraz daha orta hallicedir... babası okur - yazar olmamakla beraber mert ve dosdoğru, tipik bir göçmendir. anası, mahallenin biricik okur yazar kadını yani tek «hoca anası» dır.

Sofu İlyas Mahallesinin hoca anası Şaziye hanım, aynı zamanda çevresinin bilgin bir akıl hocasıdır... Çok kez uzun kış gecelerinde kadınlı, kızlı komşuları Şevket'gilin basık evlerinde toplanırlar...

Anası, komşularıyla, geceyarılarına kadar Aşık Garip, Aşık Ömer, Leylâ - Mecnun, Battal Gazi gibi aşk romanları ve kahramanlık destanları okur. Dinleyenler, sevdalı masal kahramanları ile yanık ve yenik düşmüş aşıklar arasında cinlere, perilere, devlere karışırlar bu sıcacık çatının altında... çoluk çocuk gecenin tâ geç saatlerinde, sanki başka alemlerin insanıymışcasına dalgın kendi evciklerine dağılırlar.. Sevgililerine kavuşamayan vurgunların, sonsuz gurbet özlemcilerinin anı, yas ve ağıtlarını paylaşarak...

Bu ev bir özel okuldur... Bu okulun baş öğretmeni de Hoca Ana'sıdır. Küçük Şevket kendini kumral diye nitelerse de sarı saçları, beyaz teni, mavi gözleriyle tipik bir Balkan sarışınıdır... Yıllar birbirine ulandıkça Şevket büyür, anasından okuma, yazma öğrenir... ve bu okulun küçücükden ikinci öğretmeni olur. Zamanla, toplaşık uzun gecelerde ananın yerini oğul alır. Komşular, can kulağıyla, helecanlar içinde onu da, bu küçük hocayı da dinlerler. Çocuk hoca, kendisi de, okuduğu masal kahramanlarına, binicilere, atıcılara benzemeye özenir... onlar gibi konuşmaya başlar. Ruhunda kazılan bu özenti örnekler, dışardan da beslenir... Anası ve komşuları, gördükleri rüyaları, hülyaları hep bu çocuk özen-

tilerinin üstüne yorumlarlar. Eski garip aşıklar, acılı, çarpıcı masal kahramanları ve hepsi gelip geçerler... Ama çocuğun ruhuna ilerde bir şeyler olmak! veya bazı şeyler yapmak gereğini de ekip giderler.

Ekilenler sürekli hayallerle sulanır... Zaman, zaman çocuk kendini okuduğu hikâyelerin yiğitlerinden biri gibi görür veya öyle sanır... Dahası öz benliğini akranlarından da üstün saymaya başlar... Ayrıca anası da oğlunun bu büyümüşlük halini, hayırlı düşlerle veya gelecekten imgeli parlak haberler vererek sürekli besler... anaya ve onun düş yorumlarına bakılırsa; oğulun yıldızı yükseklerdedir... çok uzaklarda parlar... Sonunda oğul, ata ocağından ayrılacaktır... Irak yolculuklara çıkacak, çok okuyacak... ve «bir gün, büyük adam olacaktır». Düşler, istiâreler (düş yatımı), derviş kehanetleri hepsi de bu sonucu bildirir ona... Topluca okumalar, telkinler, hasılı bu çevrede soluklanan hava her şeyiyle bir ufak çocuğun ruhundaki ilk serüven, aşk, büyüklük ve benzeri eğilimleri körükler.

Öylesine ki, beş altı yaşlarından başlayarak bir ana yavrusunu her gün ve her saat gördükçe gözleriyle ve sözleriyle sever... Ona hep der ki : «Benim oğlum büyüyecek, kılıcı keskin, sözü etkin olacak... kaleminden kan damlayacak»... sonrası belli işte...

TARİKAT EHLİ BİR KADIN

Ana sade hoca değildir... eli hünerli, dikiş diker, kasnak örer, yetenekli bir ev kadınıdır... çeşitli marifetleriyle komşularına yararlı bir öğreticidir. Aynı zamanda bu kadın, Mevlevî Tarikatına bağlanmış bir tarikat ehlidir de...

***

Hasılı evi eden avrat, yurdu yurt eden devletti...

Ama, o devir Rumelisi bir başka ortam içindedir... kan, barut, ateş, yangın ve savaş kokar... kamu düzeni, türlü

kalleşliklerin arasında sallanmaktadır... sınır kalesi halkı kendine, ruhuna bir huzur sığınağı arar... soluklanan hava dirliksiz, düzensizdir... esen yelde, uçan kuşta hile, kahpelik sezinlenir... ne çâre ki insanlar orada sinmek zorundadırlar... bezgin ruhlar, yalnız geçim derdinin dışında kapılarını, masallardan sonra din, ibadet ve duâlara açarlar... sınırlardan artık savaş zaferleri yerine bozgun, yenilgi haberleri gelir. Eski sağlam ve güvenli kale halkı gittikçe kendi iç kabuğuna çekilir, büzülür.

Esasen Edirne minareler, camiler şehridir... hemen yüzyıllık bir Osmanlı Başkenti olmakla beraber dinin, batıya açılan eldeki son kapısı... her beş vakitte bütün şerefelerden etrafa ezan sesleri çağıldar... başta Selimiyenin dört minaresinden...

Batıdan doğuya yoksul göçler, geçim darlıkları, azla yetinme zorunlukları, çeşitli korkular, bir yerden sonra insan ruhunda bir tür teslimiyet duygusu uyandırır... böylece bir gerçek dünyadan yüz çevirir kişi... hazır, ve kurulu yüce dinsel düzenin geniş kubbeleri, ardına kadar açıktır tüm kapılarıyla... onu bağrına çeker, bastırır, dindirir tüm ağrılarını... artık bunalan, daralan ruhların umudu, karanlıkların ışığı, Tanrısal seslerin ağır, ahenkli ve hazlı titreşimlerindedir. Varsın, dert torbası sırtta, gam heybesi omuzda olsun.

Çocuk, tarikate ilişkin ilk bulanık bilgileri ana kucağından almıştır... okul dışından tekke âyinlerine merak, heves sardırrr.

Kur'ân-ı-kerim, evin en üst tahta rafında durur... alıp konuldukça öpüp başa götürülen kutsal, dokunulmaz bir varlıktır. Hiç şaşılmasın ki, ilerde tarikatle, Mevlevilikle derin ilişkileri görülecektir... Şevket'in sonraki geçerli objektif bilimlerine veya bilimsel öğrenim çabalarına karşın...

Bundan başka çocuğun ruh tarlasına atılan öteki tohumlara bir göz atalım :

Şevketin her iki ağabeysi de küçük yaşlarda yatılı asker okullarına verilmiştir... onun için aynı zamanda büyükleri kendine birer «yarın» örneğidir de...

TAŞ MEKTEP :

Önce onu evlerine en yakın mahalle okuluna yazdırırlar... Tepedeki Muradiye Camiinin taş mektebi ilk okulu olacaktır. Halbuki çocuk, okuldan ziyade okulun kalabalık, karmaşık çevresiyle ilgilenir... Camiin bitişiğinde yan bölümler olarak bir mevlevihane, imaret ve nihayet bir mezarlık yeralmaktadır.

Önceleri Şevket ,anasından aldığı daha üstün bilgilerden dolayı okulun ilk sınıflarından pek bir yarar görmez... ancak etraftaki özenli ve düzenli yüceliklerlerde ve öteki dünya havası içindeki tekkeyle en çok ilgilenir, ve oraya yanaşır... Tekkede belli aralıklarla her perşembe yapılan mevlevî sem'a âyinlerine katılır...

Ayrıca bu değişik dinî raks'ın seyri ve yemek yemek olanağı da vardır burda... İmaretten her gün fakirlere fodla dağıtılır... hasılı kendi yoksul semtlerine göre her yönden varlıklı ve dopdoludur Muradiye Tepesi... Zengin evleri bile orda yoksullara yüksekten bakarlar... hele tepeüstünden, aşağıdaki kendi göçmen mahallesi bir yozluk ve yokluk yığını gibi görünür... Yükseklerin, aşağılardan daha çekici görünümü hoşuna gider... namazlarını, ibadetlerini kaçırmaksızın kendince öylesine bir dinginlik, derinlik âlemine varır... Eylemleriyle de sıkı bir inanç uyumuna girer... İlle mevlevî tekkesinin içi ve dışıyla yücelen hoşgörülü durumu, başka anlamlı kutsal bir yerdir onun için...

Bu algılar, küçüğün ruhunda temel taşları gibi yerleşir.. ne kadar gizlese de bu taşlar ömür çizgisinde hep örülü, örtülü kalır...

Tekke âyini, semâ-ı devran ve zaman derken Muradiye Mahalle ilk okulu biter. Küçük Şevket'i de, ağabeylerinin yolunu tutturarak Askerî Rüştiye'ye verirler.

Ufak yaşta askerî okullarına girip üniformayı giyenler, ilkin sivillere «başıbozuk» derler... başka mesleklere ise şöyle bir tepeden önemsizce bakarlar. Çünkü genç askerlere göre bütün zorlukların üstesinden gelen ve en güçlü olan «Ordu» dur... Her üniforma bu güçlü ve düzenli ordunun bir parçası olur... Küçükten büyüğe kadar sırtları devlete, elleri kılıca dayalıdır. Oysa ki, gelişigüzel sıradan bir sivil tek başına, başıboş ve zayıftır. Bundan böyle askerler birbiriyle sıkı dayanışmalı, güvenli olarak ayakta dimdik dururlar... Biraz ciddi, kasıntılı ve gururlu...

Öte yandan Edirne Askerî Rüştiyesi'nin içi ile dışı birbirini tutmaz çelişkidedir... İçerdeki gururlu öğrenci, dışardaki kopukluk ve tutarsızlıkları kendince açıklayamaz. Gittikçe askerliğin, eski bütünlük ve birlik düzeni bozulur. Görünüşte şehir bir Ordu merkezidir, çevresi istihkâmlarla korunur bir kale gibi... sokaklarda askerler, subaylar gurup gurup dolaşırlar... Günün her saatinde birlik müzikaları, borazan ve trampet sesleri Meriç'in kıyı tepelerini çınlatır... Okul içindeki sınıf duvarları Fatih'in, Yavuz Selim'in, Napolyon ve Büyük Frederik'in dünyaca ünlü resimleriyle süslüdür.

Derslik duvarlarında asılı büyük bir harita vardır... Avrupa, Asya ve Afrika'daki geniş Osmanlı topraklarını gösterir. Ege, Kıbrıs ve Akdeniz adaları Osmanlı'nın mülküdür. Bu koskoca ve toz pembe boyanmış renkli topraklar, ordunun ve askerin kılıç hakkı sayılır... ve ancak onlarla korunmaktadır. Özetlenirse, Osmanlı Devleti savaşçı, cihangir bir devletti. Subayların derslerde öğrettiği şeyler : Padişah ve ordu, bütün gücüyle ayakta kaldıkça, sınırları daima bu kılıçlar çizecektir. Halbuki bu devlet çeşitli halklar ve ka-

vimlerden oluşmuştu... Ten rengi, soyu, ayrı ırklar ve uluslar yerlerinde uyandıkça veya kışkırtıldıkça rahatsızlıklar başlar... Osmanlı ülkesinde yer yer başkaldırmalar, ayaklanmalar artar... bir de Düveli muazzama denilen büyük devletler, iç azınlıklarımızı, dışardan Osman'lıya karşı aralıksız kışkırtmaya koyulurlar. Düşmanlar dışardan, reaya (azınlıklar) içerden devleti ve ordusunu sürekli uğraştırırlar. Çoğunlukla yıllar süren bölgesel savaşlar, uzayan askerlik süresini bıkkınlık ve bezginliklere sürükler... Düzenli ordunun bunalmış erleri tezkerelerini alabilmek için padişaha bile başkaldırır duruma kadar gelirler.

Bir yanda pembe boyalı haritalara sığmayan cihangirlik gururu, öte yanda gizlense de patlayışları kulakları tırmalayan iç ayaklanmalar dizdizedir... Ordunun geleneksel disiplin zinciri gevşer... Yer yer kopmalar doğurur... Bütün bunlar, öylece küçük asker kafalarında anlaşılması zor düğümler, kaygılar ve hatta moral bozukluklarına yol açmaktadır. Herkes bir şeyin olmasını doğmasını beklemektedir. Umulan gün nihayet ufukta gözükür...

ÜLKEDE BEKLENEN BAYRAM

Bu alışılmamış başsızlıktan, güçsüzlükten asıl usanç getiren ve yaka silkenler en öndeki bu sınır şehri halkıdır.. Rum, Bulgar, Yahudi azınlıklarının burnu havadadır... Yeni garip bir kokunun varlığını sezinlemektedirler... Geçten geç, artık başıbozuklaşmış bir ordu, hiç kimseye kendinden beklenen güveni veremez... derken ansızın bir gün doğar : 23 Temmuz 1908.

Hürriyet yahut Meşrutiyet ilânını Şevket, askerî okul sıralarındayken daha onbir yaşında duyar... Sokaklar büyüklü, küçüklü çoluklu çocuklu kalabalıklarla ve «Yaşasın Hürriyet» bağırışmalarıyla dolar, taşar. Bu kalabalıklara Osmanlılar'la beraber tüm azınlıklar da katılır. Ayrıca Meşruti-

yet Devrimi, pek duyulmamış dört büyülü kelimeyi birliğinde getirir: Hürriyet, Adalet, Müsavat, Uhuvvet (kardeşlik)..

Her köşe başında, her tür azınlıktan kişiler bu yeni sözlerin başına bir «Yaşasın» takarak nutuklar çekerler... yığınlar, öbekler, onları dinler ve coşkunca alkışlar...

Artık azınlıklara göre tüm Osmanlı'lar şimdi kardeş olmuştur. Hahamlar, papazlar, hocalar birbiriyle kucaklaşıp öpüşürler... Okulu tatilde olan küçük askerî okul öğrencisi, evin ufak odasının duvarlarına el koymuştu... Oraları hürriyet kahramanı Binbaşı Enver ve Kolağası Resneli Niyazi beylerin ucuz fotoğrafcı resimleriyle kaplamışdır. Kahramanların üstlerinde tipik çeteci kılıkları, başlarındaki keçe külâhlarda «Ya Ölüm, Ya Hürriyet» yazılıdır.

Rum, Bulgar çetecilerinin yerli kılıkları da bomba ve fişeklerle sarılı küçük bir cephaneliği andırır... Yine onların da kalpaklarında aynı «baş yazı» okunur... ama niçin ve hangi amaçlarla?

Tam o sırada, kafasındaki kahraman subay hayalleriyle genç askerî okul öğrencisi ilk kez bir resim çektirir. Yahudi fotoğrafçı, ahırımsı bir yerde tahta tüfek, albayrak ve «yaşasın asker» yazılı fon önünde heyecanlar içindeki gençin çekimini bazı numaralarla tamamlar... Fakat resim yüzün aşırı titreyişlerinden pek de aslına benzemez. Yine o günlerde subay ağabeysi ona İstanbul'dan bir saçma tüfeği armağan getirmiştir. Kendisi de bunun altına zamanın modası çeteci kılığını ekler.

Halkın bu özgürlük sarhoşluğu çok sürmez... Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi (Zıllullahı filâlem) (*) padişah devrime karşı tepkisini açığa vurur. Bütün iyilik ve yeniliklerin

---

(*) 31 Mart irtica ayaklanmasında Abdül Hamid'in yönetici ve düdenleyici rolü kesinlikle saptanamamıştır. Ancak bir «Baş» ın toplumuna seyirci kalmasında bile sorumluluk yok mudur?
H. İ. G.

düşmanı baştaki padişahtır... Onun İstanbul'da kışkırttığı yobazlarla sivil - asker karması bir ayaklanma haberi, tam bir bomba etkisiyle patlar Edirne'de...

HORTLAYAN GERİCİLİK

31 Mart 1909, kara bir direnmedir. Subay ağabeylerinin her ikisi de Hareket Ordusu'nun gönüllü taburlarıyla İstanbul'a giderler. Rum, Bulgar eşkiyası, voyvodalar, papazlar, hahamlar, çeteciler, kaptanlar, çorbacılar hemen de ortalıktan silinmişlerdir... Hepsi bir kenara çekilir... Bu görültüye hiç karışmaz, yalnız pusuda beklerler. Kardeşliğin (Uhuvvet) sadece adı kalmıştır meydanlarda kupkuru... Adaletle, Musavat da pek ağza alınmaz... Ama «Ya Hürriyet»? Onun adı, özgürlük oluncaya kadar halâ bir türlü dudaklardan, dillerden düşmez nedense?...

YİTİKLERİN SAYIMI

Bilinmez nedendir? Osmanlı sınırları hep genişliyeceği yerde daralır, ufalır... Önce Osmanlı Afrika'sı denilen Trablus Garp, Bingazi (Libya) ile Ege Adaları'nın üzerine, İtalyanlar bir sabah ansızın oturuverir (1911). Başta Enver bey olmak üzere bazı subaylar kuzey Afrika'yı kurtarmaya koşarlarsa da çaresizlikler içinde o ülkeler elden çıkar. Bu arada iç ayaklanmalar Yemen, Havran, Arnavutluk ve Dersim'e hatta Anadolunun içerlerine değin yayılır... Yol kavşaklarını, dağ geçitlerini eşkiyalar keser.

Ordunun tabur ve alayları bu ayaklanmaları bastırmak üzere gönderilir... Dahası, bunlar yetmezmiş gibi küçük Balkan orduları birleşerek eski efendisi koca Osmanlı'ya karşı saldırıya da geçerler. O yenilmez Ordu tüm Avrupa'yı ötede bırakarak çekilir... Sonuç: Çağın gidişatına uyamamış ve çürüyen temellerini yenileyememiş bir İmparatorluğun çöküşü demektir (1912).

—— ——

ERGENEKON KURTLARI

— 1 —

YİĞİT KALELER

Balkan Savaşı yenilgisi, dünkü efendilerin gözlerini birden faltaşı gibi açıvermiştir. Geçen dönemde horlanan azınlık, çeşitli baskınlar, türlü yağmalar, toptan öldürmeler altında ezilmişdi... Ya şimdi? sanki onlar bu gün yüzyılların intikamını alıyordu. Rumeli'den tümüyle sürülüp çıkarılmamıza sembolik olarak meydan okuyan ancak üç yiğit kale kalmıştı.... Bu direnenlerden birisi de Edirne Kalesiydi...

*
* *

Umutlar tespihinde dizi bitmez... Hayalevi geniş çocuk, şimdi bambaşka ve renkli bir yöne döner... Ayrı bir yolun izleyicisidir artık... Gerçi cihangir Osmanlı fetihleri balonu sönmüştü. Üstelik bu sedef süslü şato, «Balkan bozgunuy» la yeni yüzyılın gerçekçi sert kayalarında paramparça olmuştu.

Beride âile reisliğinin birinci adayı, hasta subay ağabey tam o sırada toprağa verilir. Ortanca subay ise Edirne Kaleiçi ordusundadır.

Bozgun üzerine şehrin çocuklarını İstanbul'a gönderirler...

Her derdin bir tesellisini insanoğlu bulabiliyor... Balkanlıların saldırısı, Rumeli'yi alıp götürse bile, daha geniş Türk yurdu toprakları Doğuda Türkler'i beklemektedir. Başta bu güne değin öksüz, bakımsız bırakılan Anadolu ile onun ötesindeki Asya Türkiye'sine kollar halâ özlemle uzanmaktadır... Hani ya tarihte adları geçen ünlü doğu fatihleri? İskender, Yavuz ve Napolyon'lar yok muydu?...

Meşrutiyet Devrimi düş kırıklıkları getirse de, savaş yangınlarının, iç yıkıntıların ön tepkileri ile intikam duygularını ayağa kaldırır... Olaylar öylesine birden gelişir ki, bizi yenen Balkanlılar emeksiz miras malını paylaşırken amansızca birbirlerine düşerler.

Ordu bu fırsattan yararlanır... ve hızla harekete geçer... Soysuz saldırganlar, İstanbul önlerinden çekilip giderler... O fırsatçı sürülerin uzaklara kovalanması sonucu, Edirne geri alınınca; ülkede yine moral yükselir.

Artık ruh ve kafalarda yeni bir ülkü ve uzak bir hedef biçimlenmeye başlar. Yeni ülkü de, «vatan, sadece ordunun egemen olduğu yer ve sınırlar değildir». Aslolan zaten vatan değil millettir. Millet ise dilleri, dilekleri ve ırkları bir olan insanların tarihsel topluluğu diye tanımlanmaktadır. O halde Osmanlı'ların kalabalık ve karma yapısını oluşturan ayrı uluslar birer birer özbenliklerine dönmektedir. Öylece Türkler de kendi millî benlik kâbesine dönmeliydiler... Eskiden adı, çeşitli yorumlarla açıkca söylenmeyen kaba Türk ve onun Türkçesi şimdi baştacı kılınıyordu... ve herkes de kolayca anlıyordu... Varsın Osmanlı tarihimizin başlatıldığı Söğüt veya Domaniç Yaylası'ndaki Osman Gazinin kıl çadırları kökünden yıkılsın gitsin... Madem ki onların yerine millet denilen tarih, Dil ve Dilek Birliğindeki bütün Türk'leri toptan koyabiliyorduk... şu halde Türk'lerin yaşadığı her yer vatandı... Hangi taht ve hangi bayrak altında olursa olsun, bu vatanın adı bundan böyle «TURAN» olacaktı...

ÇÖLE SIZAN SU

Milletin taptaze bir ülküye, doyurucu bir teselliye ihtiyacı vardı. Böylece de basın, Türkocakları, İttihat ve Terakki bağlıları bu yeni ülküyü Türkçe'nin kıvrak sesiyle işlediler. Birden yeniklerin derlenip toplandığı ve etrafında hal-

kalandığı taze güç kaynağı olabilecek ahenkli, sembolik bir kelime de bulundu : Ergenekon... (*)

Ergenekon efsanevî bir kurt ve yurt masalıdır. Bu masalla beraber yeni bayrak adamlar, ünlü akıncılar, çeşitli başbuğlar boy boy dilimize akın ederler. : Oğuz Han, Bilge Kaân, Cengiz Han, Timürlenk, Babür Han ve daha niceleri gelir ve konuklanırlar...

O koşullar içinde halkın ve özellikle körpe gençliğin belki yeni bir ülküye bağlanmaya susuzluğu vardı... ve belki de bu bir yeniden diriliş, karanlıkta çıkar bir yol buluştu... Yepyeni kardeşler ortaya çıktı... Çinlilere verdikleri korkuyla kocaman Çin Duvarını yaptırtan Hunlar, Karataylar, Göktürkler, Moğollar, Tatarlar, hatta Finler ve Macarlar bile... O engin ve zengin tarih denizinin öztürk kardeşleri oluvermişti. Hani birbirleri arasında çatışmalar vardı ya? güya onlar, ufak tefek kardeş kavgalarından başka bir şey değilmiş?...

YOLLAR AYRILIYOR

Gelecekte muzaffer kumandanlık, ilerde adsız ozansı kahramanlık hülyalarıyla yetişen askerî öğrenci'nin birdenbire yolu değişir... Başka bir yöne sapar... Kavşakta, zorunlu sebepler vardır... Anacığı ve büyük ağabeysi bu sıralarda ardarda toprağa verilir. Dertli babacığını, Edirne'li Mustafa bey, konağında otuz beş yıl yüz kuruş aylıkla çalıştırdıktan sonra hiç bir suçsuz işten atar... O'nun, en güvenilir adamı olduktan sonra hiç bir karşılıksız boşta kalır ihtiyar... Çünkü artık eski kâhyanın gözleri görmez, âmâdır...

(*) Ergenekon; bir yeniden doğuş ve kurtuluş örneğidir. Bir masala göre vaktiyle Türk kavmi yeniliyor, dağılıyor. Yalnız iki genç erkekle iki kız bir dağın arkasında, bir kayalığın içinde boş bir yurda sığınıyorlar. Ve oradan bir daha yolu bulup çıkamıyorlar. Dört yüz yıl geçiyor. Fakat bir gün bir Bozkurt görünüyor. Bir çoban, bu kurdu görür. Kurdun kaçtığı deliği beller. Bir demirci ocak yakıp dağı deler. Millet oradan çıkarak özgürlüğe kavuşur.

Şimdi ocakta yalnız başına kör bir baba ve biraz sonra patlayacak Birinci Dünya Savaşıyla Sarıkamış'a atanacak öteki subay oğlu kalmıştır. (*)

Bir aralık kendisi de bir parça sözetmişti : Baba, her iki oğlunu da her an ölüme aday bir mesleğe vermişti. Biri ölmüş ve ötekine de bu gün, yarın bir hal olabilirdi... Kendisi ise kimsesiz ve sakat bir durumda üzüntülüdür... İşte bu düşüncelerle son umudu küçük oğlunu askerî okuldan çeker alır. Şevket, Edirne Öğretmen Okuluna böylece yazılır. Hatta okula kaydolabilmek için okul kâtibinin istediği para bile çıkışmaz cebinde...

YENİ ÜLKÜ SARHOŞU

Artık öğretmen okulundadır. Yine sınıfların duvarları renkli haritalarla süslüdür.. öğrenci harita başına geçer: bir elini Balkan geçitleri, Tuna-Meriç ve ötekini Kafkas, Kırım, Türkistan Altaylar ile Çin seddi üzerinde gezdirmektedir... öncekilerden daha coşkunca nutuklar atar... : «Buraları biz kurtaracağız», diye bağırarak sözlerini bağlar.

Ama, henüz okulun kapısından bir kaç kilometre sonra başlayan düşman gözetleme kule ve sınırlarını da görmezlikten gelir.

Şimdi gözde yeni araçlar ve gönülde başka amaçlar vardır.. ayakta çarık, elde âsa, sırtta kitap çantaları.. bu günedek önemsenmeyen öksüz Anadolu'ya, Azerbaycan'a, Türkistan'a taşınacaktır.

Ülke, yakın geçmişin altından korkunç bir karabasanla kurtulmuştur.. Sanki kan-ter içinde bırakmış uğursuz bir

---

(*) Aydemir'in kitaplarında nasılsa, yazmadığı bir husus vardı : Sınıf Arkadaşı Em.Gn. Selim Sun'un anlattığına göre Şevket, Rüştiyeden sonra İstanbul Kuleli Askerî İdadisine gönderilir. Balkan bozgunu üzerine sahipsiz kalan evlerindeki âmâ babasına bakmak için Çengelköy Kulelisini bırakır ve Edirne'ye döner.

düşten uyandırılmıştı. Oysa şimdi başka bir ülkünün, pek çiğnenmemiş bir çığırın başındadır..
sözverilen parlak ufuklar gözkırparlar, kıvıl kıvıl ötede..

Ah umut, sen cihandan da büyüksün!..

NİHAYET BÜYÜK GÜRÜLTÜ KOPAR

Yaşlı dünyamız, güneşin çevresinde iki kez daha dolanmıştır.. Takvimler, 2 Ağustos 1914 ü gösterir. Bosna Hersek de sıkılan tek kurşun koca bir dünya savaşını başlatmıştır.

Delikanlımız henüz on yedi yaşındadır.. Öğretmen okulunun ileri hızlı bir öğrencisi.. bazı derslerde öğretmenin yerine sınıf arkadaşlarına o ders verir yine.. törenlerde, mitinglerde, geçit resimleri, izci guruplarında hep onu önde konuştururlar.. küçük ülkücü, okulunda ve şehir meydan kürsülerinde dinleyicilerine seslenir... tüm hayalinde *yaşattığı «Turan« ı anlatır.. kalabalıklar coşar ve alkışlar.*

Ders yılı sonu tatillerinde Çerkesköy yakınlarına, *Saray'a, Pınarhisar yöresine kadar gelir..* harman makinelerinde çıraklık, makinist yardımcılığı yapar.. hem okul masraflarını çıkarır, hem de toprakla, doğayla senli benli kaynaşır.

Günsonu yorgun, argın düştüğü *yumuşak çıtırtılı e*kin saplarının üstündedir, sıcak yaz akşamlarında... uzandığı yerden tatlı lâcivert ve yıldızlı gökyüzünü seyreder. Onlardan hep Turan'ın yollarını sorar gibidir... ama soruşturmalar uzun sürmez, kızgın arzular, yakıcı hevesler, ağır de*liksiz uykuların bastırmasıyla dinginleşirler.* Bazen bir köyün katipliğine durur. O köylerin kahve ve meydanlarında köylülerle görüşür, onların işleri üzerine tartışır.. Trakyalı kavruk köy çocuklarına öğrendiği yeni «Turan» şarkılarını belletir.. sabah tanyeri ağarırken, uyuyan dünyaya karşı köy minaresinden seslenen yanık sesli imamın çağrısına

kendiliğinden koşar.. kentli, köylü kim olursa olsun konuşur, onlarla kaynaşır... sonunda «bu halk» der,«Tuna'dan, Meriç'ten Orta Asya'ya, Sarı Denizine kadar uzanır. bu bölgelerde yaşayan insanların hepsi Türktür.»

TARİH DÖNEMECİ

Birinci Dünya Savaşı haberi, 21 Ağustos 1914 günü duyulur.. bir jandarmanın eliyle Çerkesköy yakınlarındaki bir köyün harman yerinde makinede çalışırken onu bulur.. sarı bir zarftan : «Seferberlik var!.. Asker olanlar silah başına!.. Seferberliğin başlangıç günü....« diye yazılı emir çıkar, heyecanla okunur.. ve çevreye bildirilir.
«Yirmi yaşından kırk beş yaşına kadar herkes askere gidecektir.»

Köy meydanı, bir anda kadınlı erkekli kalabalık, telaşlı köylülerle dolar. İmam yüksek sesle «fetih düâsını» okur.. herkes Âmin çeker. Genç Turancı'da «fethin» büyülü sözcüğüyle yine yerinde duramaz, hemen coşkulara sürüklenir.

Biraz sonra sevk işlemleri biten köyler halkı harekete geçer.. başta at üstünde köy imamları, muhtarlar ve elde bayrak olmak üzere kafileler halinde Çorlu İlçe merkezine akmaya başlarlar. Toplanma yeri Çorlu'dur. Çevreden adeta oluk oluk insan arkları, ırmakları yer yer oluşarak Çorlu gölcüğüne doluşurlar... Çorlu, eski fetih yollarının yani İstanbul'dan Tuna'lara ve Avrupa'lara giden tarihî ana ikmal yolu durağıdır. İşte o yol üzerinde yeni askere gidecekler yine sıralanır.

Son tekbirlerle düâlar namazgâh yerinde okunur.. Âmin sesleri yeri, göğü inletir... Birden davullar, zurnalar gümbür, gümbür «Ey Gaziler'i» vurur.. tüm yitiklıler, ciğerparelerin sahipleri çoluk çocuk ağlaşır, sızlaşır, bağrışır... ova sadece uğum uğum uğuldar...

SAVAŞTA OKUL

O savaş yazının harman sonunda 29 Kasım 1914 günü okul açılır.. ama nedense okul hem tenha, hem de sayısı seyrektir.. geç te olsa Genç Harbiye Nazırı'nın devletin bunca yıllık şan ve şerefini kurtarmak için savaşa atılması iyi olmuştur. Fakat çok geçmeden Kafkas Cephesi-Sarıkamış'tan acı bir haber gelir: subay ağabeysi şehit düşmüş. Gözleri görmez baba sabırla boyun eğer, kadere inanır çünkü.. ama son oğul da onun yerini doldurmak üzere hemen askere gitmek ister.. fakat yaş küçük; onsekiz ve ertelenmiştir... yaşlı baba oğuldan ayrılamaz, kopar... gözyaşlarını içine akıtır.

Her an genç öğretmen adayını, bu yeni cephe, yani Kafkas bir manyetik alan gibi kendine çeker. Derhal askerlik Şubesi Başkan'ına koşar.. ve ona «Kafkas Cephesine, gideceğini, ağabeysinden boşalan yeri dolduracağını» heyecanla bağırır.

RÂBE — ERENKÖY TALİMGÂHI

Yıl 1916 nın başlarıdır. Yaygın ve bilingen adıyla Alman kumandanı «Rabe Talimgâhı» denilen büyük, ünlü bir garnizondadır şimdi. Garnizon, Göztepe'den Pendiğe kadar bazı ev ve konaklardan oluşan bir konut zinciridir. Râbe eğitim merkezinin genç gönüllüsü, orada kendinden daha küçükleri görünce asıl kendi gönülcüğünden biraz utanç duyar. Çanakkale Savaşları, artık sona ermek üzere yavaşlar... geceleri ışıklarını söndürmüş sessiz bir gemi Marmaranın karanlık koynundan Anadolu kıyılarına yanaşır.. içine ateş gibi yedek subay adayları, gencecik delikanlılar usulca binerler.. gemi, yine aynı sessizlikle Gelibolu ve Çanakkale yönüne süzülüp, gider... Dönüşünde, gidenlerin yaralı ve sakatlarını da beraberinde getirir, bırakır..

Nihayet düşman, 3/9 Ocak 1916 günleri içinde iki yüz elli bin insanını Gelibolu Yarımadası ve kıyı sularına gö-

merek geldiği gibi sinsice savuşur, gider.. Mustafa Kemal ise, bu cephe boşaltmasından dokuz gün önce hava değişimi izniyle İstanbula dönmüştü.

GÖNÜLLÜ BİR YEDEK SUBAY

Çanakkale Savaşları sona ermekle beraber subay sevkiyatı durmaz.. yollama, aralıksız, duraksız Avusturya (Galiçya), Romanya, Sina çölleri, Yemen, Hicaz, Irak, İran, ve Kafkasya sınırlarına uzanıyordu.

Aylardan 1916 yılının ortalarıdır.. Öğretmen adayının Râbe-eğitim dönemi biter. Genç ve sert bir Paşa'nın, İç Erenköy meydanında topladığı yeni subay adayı mezunlara, en kısa nutku dört kelimeden ibarettir: «Hepimiz öleceğiz, Vatan kurtulacaktır.» O kuşak, burada bu sade dört sözcükten ciltler üretecek bir iklim ve ortamda yetiştirilmişti... tüm felsefesini, şiirini Ziya Gökalp'ın kurduğu : «Hak yok, Vazife vardır». Görev görülür, can verilir, alınacak şan yurda bağışlanır...» ilkesinde toplamış ve öylece de uygulamıştır.

*
* *

Gönüllü yedek subay «Şevket-Edirne», bölükte sıkı disiplini ve yorulmaz ülkücü çalışkanlığıyla tanınır.. bundan böyle de merkezde daha çok yararlanılmak üzere okul eğitim alayına atanması yapılır. O yine dört yana ricalara ve başvurmalara koşar... bu sinik ve çekinik atamayı hızla Kafkas Cephesi emrine çevirtir. Onun dileği ve düşünceleri şunlardır :

«Bir an önce bu cepheleri yararak sınırları aşmak, uzak ve esrarlı ülkelere ulaşmak, şanlara, zaferlere kavuşmak ister.» Çünkü gönlünün Kâbesi «Turan» oradadır...

ÇİLELİ YOL KAVŞAĞI

Dört yüzden fazla subay adayını, çeşitli cephelere dağıtacak askerî tren Haydarpaşadan Anadoluya kalkmak

üzere... Gözyaşlarını, hıçkırıklarını açıkca göstermek istemeyen kalabalık uğurlayıcılar trenin bir an önce gidişini arzular gibidir... garın bir direği dibinde çömelik, sütbeyaz sakallı bir yaşlı dede oturur... bu ihtiyar, her gün o saatlerde gelir bu trenleri uğurlar, gidenlere hayır düâlar eder, «haydi yavrularım, haydi aslanlarım.» der, onları babaca öper arkasından ekler, : Çukur tekke şeyhinin torunu Selâhattini sorun, soruşturun, aman bir haber verin evlâtlarım, aslanlarım.» diye yalvar, yakar olurmuş. Kara tren'se, bu son sözleri hiç duymadan geçer gider, uzaklarda kaybolurmuş...

Artık İstanbul banliyösünün yeşil köşkleri, zengin konakları, bağları, bahçeleri, süslü ve havuzlu kameriyeleri hayli arkalarda kalır... lokomotif, homurtuyla gecenin karanlıklarına dalarken, gözler de uykuya gömülür.

***

Sabah, ortalığın ağartısıyla tren yolcuları kendilerini, çıplak bir bozkırın ortasında, garipsi bulurlar... kıraç, çorak topraklar bağrında ıssız, tozlu istasyonlar... trenin hareketi gittikçe yavaşlar, ağırlaşır.... ve durur... İstanbul'dan yüklenen kömür burada bitmiştir artık... yerine yoksul istasyonlara istiflenen söğüt, kavak odunları yakılmaya başlanır... gözler çevreyi tarar... çarık rengi toprak, ve tarlalar hiç de okul şarkılarındaki şirin, yeşil Anadolu'ya benzemez, nedense... çölleşmeye yüz tutan bozkırlar uzanır boylu boyunca...

Giderek, Orta Anadolu yaylası aşılıp güneyde Toroslar yükselir. Trenin, yolcularından bir bölümünü Ulukışla istasyonunda bırakması gerekir... O zamanlar doğu Kafkas Cephesinin kara yolu işte bu güneydeki son durak Ulukışla'dan geçiyordu...

SON TREN DURAĞI

«Kafkas nire,? Ulukışla nire?»

Arap cephelerine gidecekler, Adana yönünde yollarına devam ederler...

Ulukışla, bir kaç toprak damlı kulubeden ibaret kil rengi, tozlu, sıkıntılı bir yerdir... ama, Rus, Acem sınırlarına varan yolların ucudur... bu yolbaşı Sivas, Erzincan ve Erzurum üzerinden hörgüç, hörgüç aşmak üzere işte buradan başlar...

Elde ne motorlu, ne de motorsuz bir araç vardır. Durum, bir çeşit boşlanmışlık, bırakılmışlıkla umut kırıklığı uyandırır.

Menzil komutanının elinde sağlanacak hiç bir araç ve olanak yoktur. Bu koşullar altında istasyona inen yolcular, üçer beşer kişilik guruplara ayrılırlar... önlerindeki yürünecek yol, belki de bin kilometreye ulaşacaktı...

Kafkas yolcusu, «Namzet» (*) Şevket - Edirne'de iki arkadaşıyla beraber güneşin ilk ışıklarında yollara düşerler...

O zaman Ulukışla - Kayseri arası yaya olarak bir haftalık yoldur.

KAYSERİNİN ERCİYAŞI — KARLI BAŞI

Önde uzanan bu kez ak tuzlu, parlak bozkırlardır. Ufukları kül rengi, sarı, pembe çırılçıplak dağ ve tepelerle donanmış büyük düzlükler genişler... yer yer bu tuzlu toprakların güneş altında görünüşü, gümüşlü serap göllerini andırır, pırıl pırıldır...

Beynin üstünde kızgın güneş, yolda toz, dudakta tuz, sırtta ter birikir... gün yakar, ter çubuk, çubuk akar... dizler kesik, ayaklar pişiktir... artık, safralaşan sırt çantaları, ki-

(*) Zamanında Talimgâhtan çıkanlara «Zabit Namzedi» veya kısaca «namzet» adı verildiğinden birliklerdeki erlerin ağzıyla onlara «Namzaç» diye söylenirdi.

taplar atılır birer birer, yük azalsın diye... susuz, yiyecek siz günlerce uzayan bir zorlu yürüyüş sürdürülür...

Daha bir kaç gün öncesi İstanbul'un Yakacık, Maltepe ve Erenköyündeydiler değil mi? şirin gölgeli ağaçlar, akar sular, boyalı köşkler tatlı bir düş gibi anılara takılır...

Demek ki dünya cenneti, İstanbul'da yaşayanlara özgüdür... âhiret cennetiyse, Anadolu Müslümanlarına vaad olunmuş... İstanbulluların korunması ve rahatı için yoksul Anadolu çocukları sınırlara gönderilir... onlara zafer yollarında yalnız gâzilikler, şehitlikler, bol bol sunulur... şu bilinmeyen, masum Küçükasya'ya karşı İstanbul'un işlediği bunca günahların borcunu... şimdi şu genç öğretmenle iki arkadaşı beraberce çekerler. «Tarlada izi olmayanın, harmanda yüzü olmaz...»

Yıkık toprak damlar, kurumuş kuyular, hala mağaralarda yaşayan insanlar... acaba hangi çağı sürdürüyorlar? Bazan ortaklıkta tek, tük bazı hayvanlar, keçiler, inekler ve insan kılığından çıkmış insancıklar belirir... yavrucukları vardır... şurda, burda sözde oynar görünür...

Yıllardır buralar, hükümet merkezinin, sarayların Başkentiyse, onlardan habersiz kendi başlarına yaşayıp giderler... ama!

Bu yanık insanlara konuk olduğunuz zaman, sert, kil çamuru sıvanmış kuru bir sedire çökersiniz... yağız el ve yüzleriyle bir toprak kapta sundukları ekşi ayran bütün içtenliklerini açığa serer... çoluk, çocuk çevrenizi alırlar... size edepli sorular sorarlar... köyün genç erkekleri çeşitli cephelerde askerdedir... fakat oğul veya kocalarının yerlerini bile bilmezler.

Onlarca kızanlar, oğullar sade «askerde»dirler... askerlikse sınırları belirsiz, uçsuz bucaksız bir alandır... sırtınızda bir mezar serinliğinin ürpertileri dolaşırken... bu

mağaranın, ölmeden önce ölenlere yakıştığına bakar, bakar kendi kendinize sorarsınız :

— «Peki ama dersiniz, biz bin yıl önce girdiğimiz şu Anadolu topraklarına ne verdik?»

Sırasıyla Selçuklular, Anadolu Beylikleri, son Osmanlı İmparatorluğu canlanır gözünüzde... uzandığı Basra körfezinden Viyana'ya, Habeşistan'dan Hazar Denizi'ne kadar ki yerlerin koskoca Osmanlı Devleti âlisi...

Ya Anadoluya akınlardan ne bıraktık? Bir kaç kümbet, bir kaç yıkık han, hamam, kervansaray ve de kimi kale artığından başka?...

Bitkin yorgunlukla bastıran gecenin ağırlığı üzüntülerin en etkin ilâcıdır, bir kıyıda kıvrılır kalırsınız, öylece...

Nihayet bir günbatımında Kayserinin Erciyaşı, karlı başı birden görünüverir... tepesindeki akpak tacıyla turuncu, pembe, beyaz parıltılar içindedir...

Artık Kayseri'deler...

BİR EŞEGİN BAŞINDAN GEÇENLER

Kayseri Menzil Kumandanı duygulu bir adamdır. Bu gençlerin yayan yapıldak halini görünce «sizi mutlaka bir araçla göndereceğim» diye tutturursa da... en sonunda sırtı cılk yara, semersiz bir eşek bulunur. Daha doğrusu pazar yerinde fakir sahibinin elinden zorla alınır... sahibi de yanından hiç ayrılmaz eşeğin... adam elindeki tek varlığını kaçırmamak için gece gündüz eşeğin başında yatar... şehrin çıkışına varınca, hepsi de yoksulluktan gelmiş bu genç subaylar adamcağıza acırlar... eşeğini köylüye geri verirlerse de adam bir türlü inanamaz buna?!. fakat sefaletin bu kerteye vardığını onlar da bugüne değin görmemiştir.

MERİÇ'TEN — KIZIL IRMAĞA

— 2 —

Kayseriden Sivas'a uzanan sözde yol, bazı engebeli dağlar, kel tepelerden kıvrılarak geçer. Gemerek altında birden Kızıl Irmak görünür... suyu çamur rengindedir... bulanık bir sel, kerpiç kıvamında akar... akışı bildiğimiz ırmakların içaçıcı görünümü değildir... sanki kıraçla yoksulluk katı bir somurtkanlıkla bitişmiştir balçıkta... tıpkı Anadolu'nun kerpiç bağrı gibi...

Halbuki genç subayın ilk nehir özlemleri, akarsu anıları Edirne'de, Meriç kıyılarında başlar... hatta orda yeşil vâdilerden inen ırmak bir gelinlik kıza benzer... suları dupdurudur... vaktiyle ona «Mavi Meriç» adıyla şiirler dizmişti :

Nerde o Meriç? Şimdi o Meriç'ten kerpiç bulamacı bir suya gelindi. Kıyıları bataklıklarla dolu, sazlıklar üstünde sivri sinek sürüleri uçuşur... bu Kızılırmak canlı nesne barındırmaz... sefil ve yabansıl bir sudur. Tek tük damlar vardır kıyıda... çok sürmez, bu ırmaktan, üzerindeki aç sinek sürülerinden, yılanlardan kaçarcasına kaçarlar... ırmak gerilerde kalır...

DOĞUNUN GÖÇLERİ

Çamlık ormanlarla ulanan dağlar gitgide dikleşir... üst örtüleri yeşillenir... sonunda kıvrılan yollar küçük yolcu gurubunu Şuşehri'ne ulaştırır.

Yine burada da cılız öküzlerin çektiği gıcırtılı kağnılar, yüzlerce yılın değişmez araçlarıdır hâlâ... bir durakta dinlenirken, uzun bir yolcu kafilesine rastlarlar... bu, yaşlı

erkek, kadın ve çocuklardan toplaşmış hayvanlı, arabalı bir göç kafilesidir... daha doğrusu Doğudan kopan ilk göç parçasıdır... Ağrı'dan, Pasinler'den, Erzurum'dan köklenmiş, kalkmış göçmenlerdir bunlar... aylardır topluca yoldadırlar... Göç, bir sefalettir... göç acı gözyaşları, ve çilelerin toplamıdır... şimdiyedeğin göçün Rumelide batıdan doğuyasí biliniyordu... ama Anadoluda Doğudan Batıyası... hiç bir ressamın hayal etmediği bir dram tablosu çiziyordu... Onlarda türküler, bile türkülükten çıkmış, hepsi birer ağıt, ve uyanmaz uykuların ninnisi olmuşlar...

İşte bu göç yığını, duygulu, eski bir göçmen çocuğuna neler anımsatırsa... onlarla beraber olan her şey de birdenbire ruhlara ecinniler gibi doluşurlar...

BU BİZİM ANADOLU MU?

Osmanlı'nın Doğu Cephesi, Karadeniz'den İran sınırına kadar uzanıyordu. Cepheyi anayurt içerlerine bağlayacak demiryolu yoktu. Denizlere, düşman egemen olduğundan limanlarımıza hiç bir gemi yanaşamazdı.

Zaten yeterli gemimiz de hak getire... şoseler haritalarda bir takım çizgiler halinde görünürse de, mevsimlerine göre, hepsi birer patika veya bataklığa dönüşürler... Orduda iki Alman kamyonu olduğu söylenir. Elektrik, fabrika, tezgâh, tamirhane, okul, hastane nerelerdedir? İşte bu koşullarda savaşa girilmişti. Artık aç cepheleri doyurmak için Anadolu insanının kendi kendini vermesinden başka ayakta duruşu sağlayacak azığı yoktu...

Üstelik de dağ geçitlerini kürt eşkiyası kesmişti.

TEK KÖPRÜ DE KESİK

Erzincan'a varamadan anayoldan ayrılarak Fırat vâdisini geçmek üzere bir askeri müfrezeye katılırlar... yani atandıkları birlikleri o yörelerde olmalıydı... Refahiye - Kuru-

çay arası bir ormanlık bölgeden geçer. Dağ zirvelerinden birinde sönmüş bir yanardağın krater artığıyla karşılaşırlar... çukurun tam dibinde kurulmuş bir köye varırlar. Ötelerde Dersim'i çevreleyen başı kardan sarıklı Munzur sıradağları dikilir.

Çevrede derin bir sessizlik, insanı irkilten bir yabansılık vardır... her an korkunç br yalnızlığı, kuşkuyu, felâketi haber verircesine duyurur kendisini...

Dersim?. Devlet içinde ayrı bir devletti... doğanın sarmaladığı, kuşattığı yalçın sıradağlarla Türkiye denizinde sanki bir yabancı ada idi... devletin kaydında ve haritasında var olduğu halde, ne devlet onu, ne de o devleti tanırdı. Vergi vermez... asker vermez, etrafını âni baskınlarla vurur, kırardı... içimizdeydi ama bizden değildi... Dersimi atladıktan sonra da işte bu dikbaşlı Fırat'ın üstünden karşıya geçmek gerekiyordu... fakat üzerindeki tek geçit köprüyü de Kürtler tutmuştu?.

Müfreze, öncüler ve yancılar çıkararak muharebe düzeninde ilerlemek zorunda kaldı.

Nihayet, ilerlerden gelen karışık uğultular arasında bazı belirgin sesler duyulur... bunlar, onları cepheden ilk karşılayan top sesleridir. Yaklaştıkça bu gürlemeler, daha irileşir, ve sıklaşır... demek ki düşman Erzincan önlerinde olmalı... belkide orayı almıştır... kim bilir?

Özetle İstanbul'dan çıkan üç kişilik yolcu gurubu, muharebe alanına tam kırk günde varabilmişti...

CEPHEDEKİLER

— 3 —

SAVAŞLA YÜZYÜZE

Kafkas yedek subay gurubu ,cepheye vardığı günlerdeydi... Ordu savunma hatları, Karadeniz'den İran'a kadar her yanda genel bir geri çekilme durumundadır.

Halbuki 15-22 Aralık 1914 günlerinden önce, bu cephe hattını güçlü, canlı bir ordu tutuyordu... o aralıkta bölgesel cephe komutanlığı, göğsü nişan ve madalyalarla süslü, henüz otuz beş yaşındaki genç bir Harbiye Nazırı'nın elindedir... Başkomutan Vekili Enver Paşanın delice macerası burada başlamıştı... şimdiyse, Harp Tarihlerinde adına «Sarıkamış Harekâtı denilen akılsızca döğüş faciasının sonlarına, kalıntılarına gelinmişti... ama Harp bitmemişti daha... (*)

*
**

Yıllarca hafızalardan silinmeyecek, anıldıkça ruhlara ürperti ve dimağlara kapkara çağrışımlar üşüştürecek tek kelime yurdu bütünüyle saracaktır: «Seferberlik»... bilir misiniz, bu kelime olayları belirleyen bir tarihin hala rakamsız başlangıcıdır, Anadoluda... yaşlı nineler, dedeler «oğulum Seferberlikte kaldı» derler halâ...

Sarıkamış faciası, Doğuda kış hazretlerinin 90 bin kişilik bir orduyu çığlar altında eritiş, ve yutuşudur. Hikâye-

---

(*) «Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?» adlı esere göre : X. Kolordu, Sarıkamış Harbine 40 bin mevcutla girmiş, 1.800 mevcutla çıkmıştır. IX. Kolordu da 20 bin mevcutla katılmış, 1000 kişiyle dönmüştür. Facianın sonunda IX. Kor.'dan düşman birliklerinin teslim alabildiği kalıntı şudur : 106 subay, 80 er, 1 kırık top kundağı ve 8 at.

leri dillerde söylenir. Allahüekber dağlarında geçen geceleri,, gündüzler, öldürücü tipilerin dondurduğu askerler... tek kurşun atamadan karlara, buzlara gömülenler... Tipilerin dağları inim inim inlettiği karanlıklarda Şevket, taptaze şehit düşen ağabeysini düşünür... olay kısacıktı : Üsteğmenlikten Yüzbaşılığa yükseltilmiş ve terfii şehitlikle beraber gelmiştir... Demek ki özlediği şehitlik şerbeti, rütbesinden öncedir...

Hayali, Yüzbaşılık sırmaları içinde oralarda, yanda, yörede hep dolaşır durur...

BİRLİĞE KATILIŞ VE KARŞILANMA

Mevziin top, tüfek sesleriyle allak bullak olduğu sırada gökyüzünde beliren iki uçak bombalar savurur altındakilere...

Artık üçlü yaya gurubunun yolları burada ayrılır. Turan akıncısı subayın, birliği yakınlarda olmalı...

Daha kırk gün önce yola çıkmış bu üç çocuk-adam eski delikanlılar değildir artık... çünkü yolculuğun başındayken onlar, cambölmelerde yetiştirilmiş birer ser bitkileriydiler. O camekânlar; okulların, şehirlerin yapmacık havasıydı.

Aradan geçen bu kısacık zamanda gerçek Anadolu haddesinden, türlü çilelerden törpülenerek sıyrılan ruhlar çok değişime uğramıştı... ve sanki yılların olgunluğu üzerlerine oturuvermiş... devlet denilen şeyin kofluğu, insafsızlığı bütün katılığı ve çıplaklığıyla körpe beyinlere dank etmiştir şimdi...

Ama yine de bütün olan bitenlere rağmen neylersiniz ki bu topraklar bizimdir, asla tersi düşünülemez.

Cephe savunma hattı, kuzey doğuya uzanan Fırat vâdisinin yamaçlarından geçer... Güneyde yalçın bir duvar gibi Munzur sıradağları yükselir.

Tabur komutanını ileri mevzilerde bulur... üzerine sarı bir çadırbezi gerilmiş karanlık bir çukurun içinde... Komutan, yüzü kara değirmi sakallı, başı kalpaklı bir Yüzbaşıdır... yaşı belli olmaz... Ali Osman Bey...

Yeni takım komutanı, toprakaltı siper karargâhında kendini tanıtır... sonra komutan, gelenek üzere, ön direktif olarak şunları söyler :

— «Ruslar, gün ışığından ziyade karanlıkta çarpışmayı severler... Bunun için, baskın onların en geçerli savaş yöntemidir... gündüz, süngü süngüye dövüşmeyi sevmezler. Karanlık onların en büyük dostudur. En güvendikleri şey de sayı üstünlüğü... Bu gece mutaka baskın yapacaklardır.»

O sırada emireri, çadır çukuruna girer... ateşte isten kararmış bir matradan iki bardağa sarı birer su doldurur. Kekik otundan çayın yanına bir kaç tane de dut kurusu bırakır... çıkar gider.

ATEŞ ÇİZGİSİNDE

Çaylar içildikten sonra, Komutanla beraber yeni subayın yöneteceği cephe bölümü teslim alınır... bölüğün savunma hattı üzerindeki mevzii gösterilir. Taburda yalnız rütbeli olarak bu Yüzbaşı ile bir başçavuş kalmıştı. Esasen Enver Paşanın ünlü! kış kırımından sonra, Kolordulardan itibaren birlikler, mevcutlarının azlığından dolayı birer derece aşağı indirilmişti... Buna rağmen de tüm Taburun varlığı bir bölük sayısını doldurmaz.

Üstünde bulundukları dik kayadan bütün cephe hattı, hoş bir akşam mahmurluğunda sanki usulca uzanmış görünür. Şair ruhlu insanlar her yerde her koşul altında duyguludur, cephede olsa bile... ufka yaslanan güneş, ışık, gölge ve renk oyunlarıyla unutulmaz resimler çizer... sonra onları boyar. Aşağıda Fırat, dar boğazlardaki tatlı kıvrımlarıyla cilveleşerek halince akmaktadır.

Yedek Subay artık savaşın içindedir. Çocukluğun ve delikanlılığın harp masalları, kahramanlık düşleri, çekilen kılıçlar, yüksek kalelere asılan albayraklar sönmüş birer lâf balonudur. Çünkü yalnız toplar, tüfekler, mermiler konuşuyordu şimdi buralarda...

Evet harp, çarpışma, hayale yer vermeyen kaskatı, acımasız bir olaydı. Elle tutuluyor gözle görülüyor ve beş duyguya da sesleniyordu işte...

Gece beklenen baskın bir topçu ateşiyle beraber başlar. Gündüzden saptanan hedefler bir süre dövülür... sonra kırmızı, yeşil yahut mavi havaî işaret fişekleri yıldızlı gökyüzüne tırmanırlar... ortalık aydınlanır bir ân... her rengin bir anlamı vardır... tarafına taarruz, savunma, geri çekilme v.s. gibi emirler verir. Muharebenin ilk korkusu, az sonra yerini hafiflik, ferahlık ve alışkanlığa bırakır. Ardından insan ruhundaki bastırılmış, uyutulmuş ilkel duygular kin, intikam, vahşet, şiddet ejderleri ayaklanır. Tüm benliği bunlar sarar. Bir gecelik muharebe ve çarpışmalar bazan onyılın yaşlılık ağırlığını çöktürür omuzlara...

Şimdi *yurt korunuyordu... bilinmelidir ki o millet ana,* umutlu bir elini kendisi için her çarpışanın omzuna koymuştur.

Sabahın ilk ışıkları, muharebe alanında darma dağınık saçılmış, geceden kalma çanta, tüfek, kan ve ceset artıklarının üstünü aydınlatır.

*
**

Cephede yaşantı, bir çalkantıdır... kendi düzeninde akmaya başlar... *bazan durgun, bazan taarruzlar ve karşı sal*dırılarla... ileri, geri hareketleri ve aralıksız keşiflerle geçer.

Bu kez de genç bölük komutan vekili, yeni bir uğraşı bulur kendine... emrindeki Türk askerinin kafasını ve iç varlığını tanımak... Anadolu çocuğu, üst ve aydın katından kopuktu... din, milliyet kavram ve gereklerinden yoksundu... ölüme karşı ilgisiz ve bilgisizdi. İç dayanakları olmadığından kitle ve toplum halinde bir şey iken, tek tek hiç bir şeydi.

*
**

Asteğmen Şevket, yaz sonuna doğru (1917) alayın makineli tüfek bölüğüne verilir. Bölük ihtiyattadır. Muharebe eğitimi ve iç derslerle uğraşır. Askerin kendi dini üstüne blgisi ya yok, ya da pek kıttı. Çoğunun köyüne cami bile yapılmamış daha... okul da açılmamıştı.

Kendilerine «Türk« oldukları söylendiği zaman sanki kızılbaşlık anlamına gelir diye istemezler. Elbette ki dininde, milliyetinde ortak olmayanlar niçin savaştıklarını da bilmezler... çünkü bunlar önceden hiç öğretilmemişti onlara... halkın maddi ve manevi ihtiyaçları kendince sağlanmamıştı, hasılı cipten cahildiler. Fakat Devlet adı verilen koca heyülâ, ondan vergiyi ve askeri derhal koparıp almaktadır. Onlarsa burada yalnız disiplin kıskacı ve baskısı altında savaşırlar.

Büyük Turan'ı kurmayı düşleyenler, arkalarındaki Türkiye'nin kendinden olmadığının farkında bile değiller. Ama bunlar suçlu mu? Hayır... yüzyıllar boyu onu yiyenler ve kullananlar ona hiç bir şey ödememişler... bu savaşı açarken de ona hiç sordular mı? Bir ses içinden üsteler: «Hayır, bunlar günahsız, bunlar masum... asıl suçlu biziz ve bizleriz» diye bağırır...

3.100 RAKIMLI TEPE

Karadağ sıradağları üstünde 3.100 rakımlı tepe, denizden bir o kadar yüksekte... başka yerlere benzemez ısırgan

bir kış'ın uçları yavaştan bastırır. Birlikler toprak altına kazılmış zeminliklerde yatar. Yakacak ve aydınlatma araçları yoktur. Yalnız donmuş araziden zorla çıkarılabilen ağaç kökleri yakılır.

İşsizlik, yalnızlık ancak iki ilkel günlük duyguyu kamçılar; mide ve cinsel gereksinme.. ruhsal, bedeni doyumsuzluk sonucu melankoliye varır.. bunalım, insanın içe dönüklüğü ve kendini dinlemesiyle başlar.

Meslekden görev subayları, sert savaş yaşamına göre yetiştirilir. Yedek subaylarsa, teskere alınca yarının ne olacağı kaygusundadırlar. Büyük karargâhlar, ordunun gerideyken tutulacağı ruh hastalıklarını bilirler ve ona göre de önlemler alırlar.

BİR DEV'İN YIKILIŞI

Bir gün Başkomutanlık Vekâletinden şu bildiri yayınlanır : Rusyada ihtilâl çıkmış ve Rus Çarı tahtından indirilmiştir.. Tarih : Şubat 1917...

Bu haberden mevzidekiler fazla ve yeterli bir anlam çıkaramaz. Bilinen bir şey varsa, dünya iki düşman guruba ayrılmış.. ve topyekûn vargüçleriyle çarpışıyorlar.. sadece karşı cepheden bir itilâf devletinin içi bozulmuş, karışmış o kadar..

Fakat genç yedeksubay'a göre savaşın sonunu Ziya Gökalp önceden haber vermişti : «Rusya harbi kaybedince parçalanacaktı. O zaman Azerbaycan'lar, Türkistan'lar bağımsız olacak, Kafkaslar'dan Büyük Turan yolu açılacaktır.»

Bazan Tabur Komutanı subayları çevresine toplar :

— Nedir bu sosyalist? Hangisi Bolşevik? diye sorular sorar,kimseden kandırıcı bir cevap alamaz!?.

Savaş eylemleri durmuştu.. ağızlarda silah bırakma söylentileri dolaşmaktadır.. Bir yaz günü 3.100 rakımlı tepenin karşısındaki 2.506 rakımlı tepedeki düşman dayanak noktası gözetlenmekte iken bir çözülme, kargaşalık göze çarpar.. silahsız Rus askerleri toplu halde Takım Komutanı Şevket efendinin mevzilerine doğru akmaya başlarlar, el kol işaretleri ve bağrışmalarla... Takım Komutanı durumu telefonla gerilere bildirir.. fakat hiç bir emir alamaz.. Çar'dan terhis emirlerini koparamayan Rus askerleri silah atıp cepheyi bırakıyorlardı.. kafilenin önündeki Rus subayı, bir somun ekmeğini, içine bir avuç tuz yerleştirilmiş olarak Türk subayına saygıyla uzatır. O da alır ve tadar... Bu Balkanlarda geçerli olan bir Slayv âdetidir. Anlamı : Karşıya «Barış ve Dostluk» demektir.

Savaş, ilkin cephenin bu noktasında sona erer.

BİR SOYADININ SERÜVENİ

Rus Devrimi ile Çar Ordusu dağılmıştı.. fakat bu ordunun silah ve gereç artıklarına kimileri hemen sahip çıktılar.. Kafkas Ermeni birlikleri bunlara el koyarak mevzilerdeki yerlerini aldılar.. Ermeniler, karşı Rus cephelerini tutarken, yerli Türk halkı içinde ve arasında toplu cinayet ve yoketmelerede girişiyorlardı...

Durumdan doğan görev : Hem Ermenileri tepelemek, hem de yerli halkı bu katillerden kurtarmaktı..

Tââ ki, ileri hareket emri 1918 yılının Şubatında verilir.. Önde direnen ve dikilen kış mevsimi, yeni düşmandan daha güçlü ve zorludur. Gece gündüz denmez, karda, tipide buzda çetin yürüyüşler sürer.. askerimizi kırar geçirir.. böyle günlerde cephede kazanılmış her bir kilometre, birliğine bir süngü hücumundan daha fazla yitiklere mal olur.

Oralarda donarak ölmenin yüzlerce hikâyesi anlatılır, dillerde. İşte Asteğmen Şevket de böyle bir donma olayıyla karşılaşır.. Ölüm-dirim aralığında bir gidiş-gelişin salın-

cak anlarını yaşamıştı.. Donma, tatlı bir uykuyla, hoş düşlerle başlar.. bedene dayanılmaz bir uyuşukluk yayılır. Bunun adına ve tanımına soğuk ve kışın «sarhoş serabı» dense uygun düşer.. bilinç sessizce yokluğa kayarken bedende direnç erir, biter.. çocukluk anıları, tatlı rüyalar ve bir takım imgeler ortasında kalır kişi.. sonunda atının dizginlerini koluna bağlayarak sarhoş bir uykuda yürürken askerler, bir han yakınında kendisini bulurlar.. ayaklar karla ovulur, elden gelenler yapılır.. nihayet gerçek derin bir uyku çektikten sonra tehlike ucuzca savuşturulur.

ERMENİ KIRIMI

İleri harekât geliştikçe vahşi facialarıın görüntüleri, dayanılmaz sahneler artar.. Taraflarca savaş, bir kan ve intikam sarhoşluğuna dönüşür.

Ermeni ordusu Taşnak komitecilerinin elindedir. Komitenin amacı ve tek tutkusu yalnız yoketme, kandökme ve öç almadır. Erzurum yolu üstündeki Cinis köyü karşısında bulunan Evreni köyünün Türk halkı bir gecede süngü ve kurşundan geçirilmişti.. öyle ki kadın, erkek, çoluk, çocuk sade öldürülmekle kalmamış, vücutları parçalanarak kasap dükkanlarındaki gibi çengellere asılmıştı.. yapanların hırsı bununla da sönmemiş ve köyün tüm canlı yaratıklarını da yerlere sermiş...

Cinis'deyse, köy halkından bir ceset duvarı yapılarak yolağzına kaskatı yığılmıştı...

Ayrıca yine başka bir dram, Erzurumun Gürcü kapısındaydı.. burada yalnız üç bin ölü odun dizgileri gibi istiflenerek havalara yükseliyordu.. ceset istifleri üzerine gaz dökülmüş bulundu.. fakat nasılsa yakılamadan öylece kala kalmışlar...

Bu Türk - Ermeni hesaplaşması, insanlık tarihinin ancak üstünü örterek unutulması gereken bir utanç sayfası-

dır. Çünkü zulmün kendisiyle yarışı bâtıldır. İnsanlığa ve onun uğraşı amacına aykırı düşer.

Yine çünkü Ermeni halkının, «duygulu olmaktan ziyade heyecanlı ruhunun» bazı kinci ve kışkırtıcılara kaptırılmasından doğmuştur.

TURAN YOLU AÇILIYOR

Düşman içinde harekât sürdürülür... Savaştan önceki eski sınırlara ta Kötek köyünde ulaşılır. Sınırın ötesinde Sarıkamış ormanları başlar.. Kuzeyde Kars Yaylası yükselir. Güney yoluysa, güzelim Kafkasya ülkelerine yani Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve de Hazar Denizine kavuşturur...

O dönemde Türkiye Asya'nın tek bağımsız devletidir. Yine o günlerde Başkomutan Vekili Enver Paşanın gönderdiği bir emir, Horasan yakınlarında bir konaklama yerinde gelir. Birlikçe bir gece baskını beklenilmektedir. Mevzi kocaman haçlarla dizi dizi donatılmış eski bir Rus mezarlığıdır. Haçlı ölülerin üstünde yeni ölümlere bir hazırlık sahnesi gibi...

Baskın alışıldığı biçimde geri püskürtüldükten sonra, yedek subay (eski Erzurum Mebusu) Avni Ulaşla arkadaşı Şevket bir dam altına sığınırlar. Burada insanlarla hayvanlar, kokularla dumanlar yanyana, içiçedir. Ahırımsı odada tandır çukuru yanmakta.. isli idare lâmbasının ışığında Başkomutanlık zarfı açılır :

«Kafkasyadaki anarşiye son vermek ve medeniyeti daha ilerilere de götürmek için ordumuzun ileri harekâta devam edeceği..» bildirilmektedir.

«Medeniyeti daha ilerilere götürmek» yolundaki Türk Ordusunun tarihsel görevi! o gece ahırdaki tandır başında böylece öğrenilmiş olur.

Acaba hangi uygarlık? ve günün yüzü ağarırken ilk ışıklarla beraber eski Osmanlı sınırları aşılır.

Özlenen ve gözlenen yeşil çam ormanları gülümser.

SARIKAMIŞ YANIYOR

Her alçak düşman gibi Ermeniler de çekilirken geride bıraktıkları her şeyi, her canlıyı öldürüp, yakmakta ve yıkmaktadırlar.. Sarıkamışta düşman eliyle konulmuş saklı bombaların, patlamaları etrafı inletir. Bu Sarıkamış kasabası şehit düşen ağabeysini yine anımsatırsa da.. çok sürmez, tam o sırada Bölük Komutan Vekilinin atı, ansızın bir bomba patlayışıyla şaha kalkar.. ve buzlu zemin üzerinde kayarak yere yıkılır.. üstündeki binicisi de devrilir. Bir bacağı atın gövdesi altında kalarak kırılır. At yatar, binici kendini kaybeder. Bölük, atı ve yaralıyı alamadan geri çekilir. Karşılıklı tüfek ve makineli tüfek kurşunları üzerlerinden vızır, vızır aşar, geçerler.. bacağı atın altındadır. Birliği, gelmezse tutsak alınır. Esirin alın yazgısı, her iki yan için de aynıdır : «Ölüm». Nagant tabancasını eliyle kavrar.. çünkü o, tutsak olmaktansa son çâredir.. gerekince kendini öldürebilme özgürlüğünün eşsiz mutluluk duygusunu iki ateş arasında yalnız orada duyabilmişti...

Şükür ki yaralı, düşman eline geçmeden askerlerimiz yetişirler... Doktor, hastayı buzlu dağlar arasında kurulu bir seyyar hastaneye taşıtır.

KARAURĞAN SEYYAR HASTANESİ

Tedavisi, eski Türk-Rus sınırı üzerindeki Karaurğan seyyar hastanesinde yapılacaktı.. Ayak iyileşip taburcu olanadeğin Ordumuz, Arpaçayı-Aras kıyıları, Gürcistan ve Ermenistan'a dayanır.

Güney Kafkasya, o günkü kuşağın hayallerinin geliştiği geniş mavi ufuklardır.. zaten oralardan ötelere sınır yoktur artık.. çizgiler bulutlara, sislere karışarak uzar gider-

ler... Fakat Kırgız, Kazakistan ve Türkistan'da yapılacak işler vardır daha.

Her yerde yeni ordular kurulacak.. aynı dili konuşan, aynı Tanrıya tapan güçlü ve kardeş ordular...

Yeni kültür ve bilgi atılımları.. işte oraya ERGENEKON denilecek.. Başkenti, Bakû, İstanbul her neresi olursa olsun.. yeter ki birlik ve beraberlik sağlansın..

İşte o Karaurgan askerî hastanesinde, kan ve hastalık kokuları içinde, yer kerevetine ayağından çakılı yatar.. bedenin, gece gündüz durgunluğuna karşın vücudun hayal organı sürekli işlemektedir.. ama bu arada Şevket ne olacaktır? O'nu hangi rütbe, mevki ve onur beklemektedir?

Bu rüyâları aralıksız kamçılayan bir el, yastığının altından onu dürtükler. O bir küçük kitapçıktır. Bu kitap onu sarmıştır, derinden kavramıştır benliğini.. Adı : AYDEMİR...

Artık o yeryüzünün şu sıradan, belirli görevlerini istemez. O, ancak bu kitabın kahramanı olmalıdır..yani bir «Aydemir»...

BİR KADININ FANTAZİSİ

«Aydemir», 1917 lerde Savaş içindeyken İstanbulda basılmış «Müfide Ferit» in yazdığı hayalî bir ufak romandır (*) Bu kadın fantazisi, ilk okunuşta birdenbire cephedeki silahlı adamı büyüler, avucuna alır.

Fakat roman kahramanının ne belli bir silahı, ne de cephanesi vardır. Budha ve İsa gibi silahı, zoru uzaklara iteler.Yalnız özinancına güvenen biridir, O.. Aydemir'in kimseye bir kini, düşmanlığı olamaz... hiç bir kimseyi de kış-

---

(*) Müfide Ferit Tek adında saygı değer bir kadın yazar.

kırtmaz, ayaklandırmaz.. yalnız insanları, ülkeleri tutkularından uyandırmaya koşar, uğraşır..

Herkes sıcak odalarında yatarken o soğuk medrese döşemelerinde, yarı çıplak tüner. Onun bütün gücü, tek silahı, insanları sevmek ve onların tüm kusurlarını bağışlamaktır.

Kitabın sayfalarındaki her bölüm başında, eski peygamberlerin umut saçan nurlu sözleri özel belliklerle yazılıdır.

Meryemin oğlu gibi Aydemir'in de yobazlar, softalar yolunu keserler. Ama çobanlar, yoksul çiftçiler, kasabalar halkı, dertliler, hastalar, sakatlar elleriyle ve gözleriyle ona yaklaşırlar. Ondan bir şifa, derman, umut dilerler. O ise her dileyene bir ilâç ve teselli sözü salık verir.. umutlandırır onları, boş çevirmez... Böylece ona inanan ve onun yolunda yürüyen «Aydemir» ler katar, katar çoğalır. Yani «Aydemir» toplumun iyilik, güzellik mayasıdır.. dirlik, düzenlik ister.. Ortam buldukça «İyilik Mayası» tutar. Hoşgörürlüğün içaçıcı aydınlığı gönüllere yayılır.

HAZİN ECESİ

Aydemir, bir ermiş midir? Hayır, onu bu hale getiren acıklı bir hikâyesi olacak... genç adam bir kızı sever.. sonra eski sevgiliyi bırakarak, alır başını gider.. onu başka ülkelere ve başka inançlara koşturan bir «Hazin Ece» si vardır:

Önce Aydemir, İstanbulda «Hazîn» adlı bir paşa kızını görür ve sever. Kız ise, tığ gibi bir kurmay subayın nişanlısıdır. Ailesi bahçeler içinde zengin bir konakta yaşar. Devre göre batılı, parlak gözkamaştırıcı bir yaşam sürdürürler. Burada Aydemir, çok pahalı bir vazo ve kokusuz çiçekler arasında bir kır bitkisine benzer yersiz, yabancı ve yalnızdır.

Cam-kabı andıran bu ortamda bir gün, aşkını bağrındaki ülkü dağına gömerek İstanbul'dan vurur, çıkar. Tür-

kistan'a varır. Çar yönetimi ülkeye egemendir. Kaba Rus yöneticileri, bağnaz mollalar onu ve görüşünü çekemiyerek üstüne yapmacık suç atarlar. Sözde, onun halkı ayaklandırmasından korkarak kendine düşman kesilirler. Halbuki o bir tür dervіştir, görüşü ve özü kendinden kaynayan...

Bir Cuma namazında camide hiç yoktan bir olay çıkartılır. Bu ansızın çıkan cemaât ayaklanmasını kışkırtıcı bir softa, Aydemirin üstüne atar. Olayın asıl gerçek sebebini arar, yetkililer.. fakat sonunda işin aslı meydana çıkınca, yakalanan kışkırtıcı softa ölüm cezasına çarpılır. Düzenbaz molla, bu kez Aydemir'e, yalvar yakar olur. O kendisini bağışlar.. suçu, gereksiz üstüne alır. Zaten ateşli, ağır hastadır da.. son günü, siyasal meydanda cezasını çekecektir.. gözlerini kalabalık arasında gezdirirken birden «Hazin» ini görür.. esasen son arzusu da budur. Kendisinin yarı yolda bıraktığı aşkını ve yaşam görüşünü artık ona emanet edebilecektir.. çünkü ülküsünün bayrağını ancak bu yeryüzünde o teslim alabilir ve dalgalandırır. Hazin de Aydemir ayrıldıktan sonra, onun ruhunda açtığı derin bir boşlukla subay nişanlısından ayrılmış.. ilk aşkını, köy, kent arayarak ta buralara dek gelmiş, Aydemir'ine ulaşmıştır... ama ne ki ayrılık var? Sevgilisinin gözlerinde birleşen aşık, ölümü rahat ve huzur içinde karşılar. Çünkü Aydemir'in *Hazin aşk* Ecesi, bilir ki yoluna tek başına devam edecektir.

CEPTEN AYRILMAYAN KİTAP

Bu kitap genç, okumuş bir kadının hayalevinde oluşturduğu kırık düşlü bir aşk masalıdır. Gerçeklerle hiç bir ilişiği bulunamaz.. ama bu yarı ülkücü, yarı zararsız çılgın tipin, akıcı üslup içindeki duyulmamış serüvenleri!?. Öyle koşullar altında ve öyle yerlerde okunmuştur ki garip okuyucusuna, hakkın ve hakikatın ilham perdesini aralamıştı.. belki de okuyucunun ruhsal hazırlık durumu buna uygun düşmüştür.. artık külrengi bulutların ardında, örtüsünden sıyrık bir gökyüzü parçası birden görünüvermişti.

Her vakit buldukça, bu çantadaki defalarca okunmuş hayal yumağından içine teselliler yayılır.. düğümler, çözülür gibi olur. Özellikle, bilinmez olayların acımasız vurguları altında bunaldığı, çeşitli iç tepkilerden yenik düştüğü zamanlarda.. kitap, onu kaldırır, kısa bir süre başka dünyaya götürür.. çokcalık kafasında süslediği ve özlediği sınırları belli olmayan öteki şirin ülkelere kadar...
Soğuk bir silahla, inanç kaynağı bir terazinin gözlerine konunca,birden inançgözü, ağır basar.. çünkü imansız silah, kolay bulunur ve faydasız bir yük olarak da taşınır.. silahsız, fakat inançlı ruhun kırılmaz umudunu kim söndürebilir ki? O hak meşâlesi gibi yanar.

Demek ki silahsız ruh, ruhsuz silahlardan daha güçlü ve kalıcıdır.

CANLANAN AKINCI

Hasta Aydemir, tam iyileşmeden askeri hastaneden taburcu edilir.. birliğine katıldığı zaman, Türk Ordusu, Arpaçay-Aras-Kafkas sınırına varıyordu.. zaferde payı olması için hemen koşmalıydı... oysa ki bindiği at Aras Irmağından su içerken, göğüsleri albayrağa bürülü Türk kızları gülücüklerle, çiçeklerle karşılamadı onu.. mızıkalar gümbür, gümbür çalmadı.. ama.. Aras üstündeki bir köprüyü geçip de Kafkas toprağına ilk ayak bastığı anda, şeytanın bacakları çatır, şutur kırılmıştı. Yine de yılların süslediği ve umutla beklenen o soylu, yüce yürek çarpıntılarını derinden duymuştu.. akıncı ruhu canlanır o saat..

Çünkü Aras Köprüsü başında binici subayı, bir kaç Kazak kılıklı atlı karşılar.. yine bunlara da etraftan koşan bazıları katılırlar.. onca bunun anlamı : «Ülkücüler, Aydemirler haberleşerek çoğalmaktadır».. yani yığınların uyandırıcısı, yarınların muştucuları gelmişti buraya».. duyulmuştu bir kerre...

Arpaçaydan sonra Birliği, sırayla Alagöz dağları, İçmiyazin, Uluhanlar, Erivan, Yenice derken Noraşin'de konakladı.

Güneyde hala üç devletin sınır kavşağında, başı hiç kararmayan gümüşten tacıyla Ağrı Dağı gözüküyordu... Kuzeye bakınca Alagöz dağları arkasında Erivan, onun peşinde Gökçe göl, tepesi daim dumanlı Zenkezur dağları ve de hepsinin gerisinde Karabağ ile Azerbaycan boylu boyunca uzanmaktadır.

Esasen Anadolu'dan çıkan ve Iğdır Ovasını sulayan Aras Çayı, sağda İran'ı, solda Kafkas'ı, bırakarak Hazar Denizine dökülür. Bu uzun vâdi tarihsel göçlerin ve ünlü akınların geçit yoludur, görmüş geçirmiştir neler, neler?

Noraşin bağlık, bahçelik çok şirin bir yer..

Noraşin kasabasının yeni akıncı konuğu, giyimine düşkündür.. biriktirdiği aylıklarıyla çarşıdan hemen bir Çerkes pelerini, dik yakalı işlemeli siyah gömlek ve bir de kıvırcık kalpak satın alır.. göğsünü gümüş sarı fişekliklerle donatır.. bu bir süslü fiyakalı Kazak kılığıdır. «Meriç» adını verdiği sütbeyaz atına biner, gururla çevreyi dolanır.. en güzel demler, romantik kuşağın değimiyle «melâlli, gamlı, efkârlı akşam» saatleridir.

Karbeyaz atının üstünde yeni kıyafetiyle sanki eski bir Türk subaşısı, uçbeyi edasıyla dolaşır.. tarlalar, bahçeler, evler arasından geçerken yerli Türk kızlarının kendini gözlediklerini sezinler.. sanısıyla göğsü kabarır.. kasılır eğer üstünde.. henüz yirmi bir yaşını sürdüren bir gençtir O.. hep bu yaştakiler gibi, ışıltılı parlak gözlerine dünya hem badem çiçekli, hem de pek küçük görünür..

Bağlar bahçelerden ona, atının ayaklarına doğru, adamlar yaklaşır, kendince, «Yenilmez Türkiyeli» akıncıya türlü ikramlar gelir.. bir şeftali, bir salkım üzüm, bir bardak

serin şerbet bu ülkücüye saygıyla sunulur.. Ufak ikramlar, dünyanın en büyük armağanıdır ona.. Efsanevî Türkiye'den gelen bu temiz, süslü gence küçük topluluklar hayrandır.. ve onlarca, «Türkiye sarsılsa bile, kökten yıkılmaz, yenilmez» bilinir. Bu yolcu onlarca, tâ Ağrı Dağının arkasındaki büyülü memlekettendir.. hem de muzaffer ve kurtarıcı bir orduyla gelerek...

Genç Aydemir, fırsatları kaçırmaz.. çevresindekilere karşı çocukca bir coşkuyla hemen eski nutuklarına başlar:

— «Biz, hepimiz Türküz ve kardeşiz, der, ülkelerimiz ise birdir. Adı : «Turan»... Biz hepimiz Turanlıyız. Turanın sınırları geniştir. Sarı Denizden, Çin ülkesinden Tuna'ya kadar gider. Şu önümüzde akan «Aras»; başı ve sonu Türk ülkesinde olan canlı bir bağlantı ırmağımızdır. Aslında Hazar Denizi Turan'ın bir içdenizidir. Sonra Karadeniz, Marmara, Doğuda Aral Gölü, Baykal Gölü, hulâsa Doğuda ve Batıda alabildiğine uzanan ovalar, dağlar, yaylalar hep bizimdir. Şimdi bu ülkeler birer birer kurtulacaktır. Kurtulan yurtlarda yeni Türk Devletleri doğacak.. Sonra bunlar birleşecektir...»

... Söylevler uzar. Kimse soru sormaz.. herkes dinler sadece... Bu yeni Turanlılar, onun sözlerinden acaba ne anlamışlardı? orasını pek karıştırmaz. Güneş şeftali, kayısı renkleri arasındaki dağlar ardına kayarken, «Haydi Allaha ısmarladık» mı çeker ve atma atlar.. geride kalanlar onu içtenlikle ve doyamadan uğurlarlar...

Dolunaylı samanyolu gecelerinde yalnızlıktan kabaran duygularını, atıyla gölgesine anlatır, onlarda onu hep sorusuz dinlerler...

Altında serili uzun vâdiden geçmiş eski yolcuları; İranlıları, Romalıları, Arapları, Selçukluları, Moğolları ve son akıncı Osmanlıları düşünür... yani bu at ve binicisi o akın zincirlerinin son halkası demektir.

«Evet, biz bir kervan millettik.» Bu kervan, Tarihin başında bir kez kalkmış ve bir daha da hiç oturmamıştı.. Şanlı ve başdöndürücü bir serüven...»

BEKLENMEDİK SON

Fakat bir gün, hatta en güçlü olduğunuzu sandığınız bir zamanda hayal köşklerinizin nasılsa tuzla buz olduğunu görürsünüz.. ya bu köşkler, bir de o hayalin kurucuları, yapıcıları eliyle yıkılırsa!?.

Aylardan Kasım 1918.. Güzdönemi...

İşte Başkomutan Vekili Enver Paşanın son çöküntü emri :

«Sancaklarımızı sardık ve kılıçlarımızı kınlarına koyduk. Düşmanlarımıza Vilşon'un 14 ncü maddesi prensiplerine dayanarak sulh teklif ettik. Mütareke olacaktır. Ateş kesiniz.»

Demek sayısız yiğitlerin altın kanlarıyla ıslanan bu aziz topraklar, adım adım katil Ermeni birliklerine teslim olunacaktı.. hatta bu topraklardan sessizce ve bu öztürk halkından habercizse savuşulacaktı.

«Harp bitmişti ve biz yenilmiştik.»

*
**

İşte bu «SON» ne hesapta, ne de kitapta vardı. Oysa sonunda salt ve kesin bir zafer beklenmekteydi. Bu zafer onlara adanmıştı da.. çileler, kanlar, yerine konmaz yitikler pahasına hak ödenecekti!?.

Hayır, içe sindirimi zor bir sonuç bu?..

İran Azerbaycanı, Nahçevan ve Aras kıyıları halkının büyük bölümü Türktü.. bunlar demek ki kana susamış Ermeni süngülerine bırakılacaktı.. Hemen de artık ana hedefe varmaya pek az bir yol kalmış iken.. çünkü :

Bir gece bir Türk köyünde köy davulcusu, Şair Mehmet Emin Yurdakul'un şu :

«Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur.
Sinem, Özüm âteş ile doludur.
İnsan olan vatanının kuludur.»

dizelerini davulunun beraberinde, bir düğün havasıyla okudu.. zurnacı çaldı.. gençler coşkunlukla oynadılar. Milliyetçi Türk şiiri, onun askerinden önce buralara ulaşmıştı besbelli...

Çekiliş emrine karşı direnişler de vardı ki arka arkaya emirler yağmaya başlar :

«Kafkasyada kalan her asker vatana fenalık edecektir. Düşman yükümlülüklerini tutmaz... v.b.»

Ergenekon yine bir serap olmuştu.

Açıkcası, eti-kemiğinden ayrılan, kabuğu özünden sıyrılan «kağşamış» çangal çangal sallanan bir İmparatorluğun acı sonuydu bu...

Suyu bulduğunu sanan adam, o suyu yitirmişti işte...

Geride kalan, bizim yerli insancıklarımızsa, çekilen askerin ardından ağlaşarak bağrışıyorlardı :

— «Bizi, kime bırakıyorsunuz? Nereye gidiyorsunuz?» feryadlarıyla...

Önde Sandıklılı Nuri Çavuş bağlamasıyla şu Cezayir havasını kaldırıverdi :

«Ceyazire kara bayrak çekildi,
Garip anaların beli büküldü,
Koçyiğitler Cezayirden çekildi,

Sokakları mermer taşlı,
Güzelleri sırma saçlı,
Cezayir hey!..»

türküyü çağırırken, herkes ağlıyor.. kolbaşı Aras suyu üstündeki Markara Köprüsünden öte yana hızla geçiyordu (*).

⁂

Aydemir şöyle der : «Fakat ben, ordunu nemrini yerine getirdikten, her türlü resmi kayıtları attıktan sonra Kafkasya'ya bu topraklara dönmek kararını orada ve bu köprü başında verdim. Pek çok zaman geçmeden de döndüm.»

(*) Bu köprü, şimdiki Türk-Rus sınırı üstündedir.

KIZIL ELMA

— 4 —

ALIN YAZGISINA DİRENİŞ

Öğretmen Şevket efendi, Erzurum'da terhis edildikten sonra Trabzon'a bir haftada varır. Trabzon'dan İstanbul'a kalkan Giresun vapuru direklerine kadar tıklım tıklım asker doludur.. başıbozukluk, dağınıklık, türlü disiplinsizliklerden oluşan kargaşa, küçük vapurun merdivenlerinden bordasına, bacasına değin sürer gider tüm yolculuk boyunca...

Boğazdan girildiği zaman ilk göze çarpan şeyler, İstanbul önünde yatan iri düşman gemileridir.

Galata Rıhtımı yabancı kılıklı askerler, sarhoş İngiliz denizcileriyle ana baba günüdür. Yanaşan vapurdan zar, zor bir arkadaşıyla birilkte rıhtıma ayak basar..

Başı kalpaklı, üstü Kafkas elbiseli ve belleri tabancalı bu iki subay, çıktıkları sokakta şaşkın şaşkın etrafa bakınırlar. Acıktıklarını anlar, bir loknataya girerler.. cıvık, salyalı yabancı şarkılar söyleyen işgalci askerlerin tedirgin edici bakışları arasında daradar bir yemek yer, hemen oradan kalkar, savuşurlar.

İstanbul gibi Edirne de işgal altındadır. Oraya İtalyanlar el koymuştu...

Şevket, öğretmen okulundan gönüllü askere gidince öğreniminin son yılı eksik kalmıştı. Bir kaç ay içinde o eksikliği tamamlayarak okuldan mezun olur.

Yine bu aylar içinde O, Edirnede boş durmaz.. bir yandan çeşitli «birlikler» ve «Gizli dernekler» de çalışır? «Ye-

dek Subaylar Birliği», «Türk İttihadı», «Trakya Cemiyeti» bunlar arasında sayılır. Fakat Öğretmenin kararı belli, önce verilmişti :

«Mutlaka Kafkasya'ya dönmek.»

Garip bir rastlantıyla o sırada Azerbaycan hükümeti, İstanbul hükümetinden bazı hocaların Kafkas'a gönderilmesini ister. İşte bu fırsat, Edirne'den, Turan'a dönüşü kolaylaştırır..

Yıl 1919 un yaz aylarıdır...

*
**

İstanbul'dan bir İtalyan vapuruyla Karadenize açılır. Vapur, Anadolu iskele ve kıyılarına uğradıkça, Milli Mücadelenin başladığına ilişkin belirtiler görülür. Bu belirtilerden dolayı, kendi kendine şu soruyu sorar :

— «Acaba bu yolculuğa çıkmakla kendi topraklarımızda başlayan mücadeleden kaçmış olmuyor muyum?»

İçvarlığından, bu soruya karşı kandırıcı ve inandırıcı tok sesler gelir :

— «Harp her yerde aynıdır. Türkiyede deneyden geçmiş, savaşta pişmiş nice subaylarla, bir asker millet vardır. Oysaki Kafkas'taki kardeşlerimiz? bunlardan yoksun olduğu gibi ulusal benlikleri de uyandırılmayı gereklendirir. Üstelik oraları, Hicaz, Irak, Suriye gibi bize yabancı iller değildir de.. Kısaca kardeşlerimiz arasında çalışmak ve yerlesmek gerekir.. orası da yurdumuzdan bir parça değil mi?»

AYDEMİR TURAN'A DÖNÜYOR

Onun, Turan kapısındaki ilk karşılaşması da bir garip olayla başlar.. Batum iskelesinde sarhoş bir Gürcü subayı, eşyalarını arar ve bir sandık dolusu kitabını alacakaranlıkta iskeleye boşaltır.. öylece bırakır gider.

Geç kalmadan trenle zamanın Azerbaycan Hükûmet Başkenti Bakû'ya yollanır. İstasyonlarda halk, Aras vâdisindekinin tıpkısı, hoş bir ağızla tatlı bir Türkçe konuşurlar.

Bakû, Mogan Çölünün Hazar Denizine dayandığı yerde, çorak, kum ve toz, toprak içindedir.. ama Bakû demek, petrol demektir. Yoksa buraları bir kum çölü olarak kendi haline bırakılırdı.

Petrolun yarattığı endüstri şehrinde halk kozmopolittir.. «Soysuz bir iş oligarşi» ile başkaldırıcı işçi kalabalıkları ortasında kaynaşan bir şehir.. tıpkı kim kime, dumduma havasıyla çalkanmaktadır... hele din ve ırk ayrılıkları işin cabası.. hükûmet, henüz ordusunu ve eğitim örgütlerini kurmaya uğraşmakta...

İstanbuldan Azerbaycan'a göreve çağrılan hocalar, «Çanakkale Kahvesinde» ya pinekler, veya tavla atarlar.. varsın dışardaki iller, kasabalar ivedilikle öğretmen bekleye dursun...

Öğretmen Şevket Efendi, hemen Azerbaycan Milli Eğitim Bakanlığına başvurur.. olabilirse, dışarılarda, hatta en uzak yerlerde kendine bir görev verilmesini ister. Bayan yönetici, bu alışıklık dışı, şaşırtıcı istek karşısında büsbütün şaşırır.. bu ülkücü öğretmeni, hemen Milli Eğtiim Bakanına çıkarır.. öğretmen de heyecanlıdır.. neden sonra bayan yönetici, kendisine adını sorar.. o da hiç düşünmeden :

— «AYDEMİR» der.

O günden sonra artık kimliği değişmiş, gerçek bir Aydemir olmuştur.. ilerde de Soyadı ve küçük oğluna asıl ad olarak koyacaktır. Acaba özlenen «Ece» nerededir ki?

(*) Azerbaycan bayrağı üç renklidir. Ülkenin 85.000 km2 topraklarında 3 milyon kadar insan yaşar. Ulusal marşı vardır.

BİR HABERCİ

Yeni hocanın Nuh'aya atanma işlemi derhal tamamlanır. Nuh'a yahut öteki adıyla Şeki şehri Azerbeyçan'ın Kuzey-Batı bölgesinde, Kafkas Dağlarının eteğindedir. Oraya varmak için Gürcistan yönünde trenle gitmek, Yavlak İstasyonunda inmek ve oradan kuzeye doğru ayrı bir kara yolculuğu yapmak zorunludur.

*
* *

Dış görüntüsüyle Nuha, küçük bir Bursa'dır sanki.. yemyeşil çevresi, konut ve yerleşim durumuyla tıpkısı orayı andırır.. bir ipek şehridir de aynı zamanda.. genel yönü Alazan Vâdisine bakar.

Şirin şehrin çoğunluğu Türk, azınlığıysa Ermenilerden oluşur..fakat Türkler de dinlerine yani mezheplerine göre Sünnî ve Şi-î Müslümanlar olarak ikiye ayrılırlar. Şi-îlerin Ahundları, Sünnî'lerin İmamları vardır. Yani ayrı toplumlar halinde yaşarlar.

*
* *

Yeni öğretmenin halkla ilk karşılaşması acı bir olayla çakışır ve karışır.. eskiden oraya göçmüş Türkiyeli bir öğretmen, şehirde yıllarca hizmet verir.. sonra bir hastalıktan ölür.. işte ilk tanışma, bu cenaze törenine rastlar.. halk, din ve mezhep gözetmeksizin tümüyle cenazeye katılır, büyük bir acı ve yas içindedirler.

Apoletsiz subay üniformalı öğretmen, namaz ve son duadan önce, yüksekçe bir yere çıkar ve kalabalık cemaate karşı ilk konuşmasını yapar.. söylevin içinde geçen, özellikle pek duyulmamış, alışıksız şu iri cümleler belirgincedir:

— «Biz evvela Türküz, sonra Müslümanız.»

— *Türklerin vatanı birdir. Vatan ne Türkiye, ne de Azerbaycan'dır.Sonra peşinden Ziya Gökalp'ın bir vahiy ilhamına benzettiği ülküsal ve yaygın şiirini patlatır :*

«Vatan ne Türkiyedir Türklere, ne Türkistan,
Vatan, büyük ve müebbet bir ülkedir : «TURAN»!..

Cenaze alayına karşı, ona ilişkin sözlerin arkası kenliğinden gelir :

— *«İşte bundan dolayı bu ölü, kendi vatanı içinde ölmüş bir şehittir.»*

Nutuk, tek bayrak altında hepsinin toplanması dilek ve dualarıyla biter.

*
**

Coşkulu asker hoca, okulun iki odalı bağımsız bir dairesine yerleştirilir. Kapısı, gece gündüz açıktır herkese.. zaten o kapı, hiç bir zaman kapanmamıştır da son nefesine değin...

Okulda ondan başka üç yerli hoca ile bir kaç tane de Rus öğretmen vardır. Dersler Rusça okutulur. Türkçe kitap yok gibidir. Yeni hoca okulun dersleri ve öğretmenleri arasında bazı değişiklikler yapılmasına öncü ve önayak olur. Ayrıca kendisi de fazladan dersler okutur. Yapılacak, yoluyla yordamıyla üstesinden gelinecek iş pek çoktur.. araç ve zaman yoktur... ama öğretmenin içindeki ışınak ateş hep yanar... O, emeksiz yemek istemez... okulla ilgili işlerden başka şehre yakın köylere de gider... yerlilerle görüşür, konuşur... ve anlar ki buralarda şiir, edebiyat ve tiyatro geçerli olmasına karşın, kendi aralarında ortak bir dil bağlantısı bulunamaz. Bu Kişioğullarında ulusal ruh, bağımsızlık, egemenlik gururu, tek bayrak düşüncesi, askerlik, savaş ve yurt duyguları ya oluşmamış veya pek hamdır.

Kardaşlarımız, dil, din, lehçe ve mezhep ayrılıkları içinde ayrım ayrım, dilim dilimdirler... Ümmet, cemâate benzer, kum topağı gibi tutarsız bir toplumdur. Birbirinden ko-

puk halk yığınlarının Ulus, Yurt gibi önce ana eksen çevresinde özbenliklerine kavuşturulması gerekiyordu... ama bu nasıl olurdu? Kesinkes önce Türkçe kitap, uzman öğretici ve sıkı bir eğitimin varlığı zorunluydu...

Yokluklar, işin çetinliği kendi inancında, başı boşluklar, çatlaklar doğurur... özleyişler, sezişler karşısında, gerçeğin katı koşulları umudunu sarsar... gittikçe bu sarsıntılar kafasında büyür, genişler...

Aradığı ve istediği kitapların hepsi Türkiye'de bile yoktu, o zaman. Hele Osmanlının sağlam bir coğrafyası ve tarih kitabı bile gösterilemez.

Halbuki geleceğin nurlu habercisi, Turan'da, Turan'ı arar, bulamaz.

TURAN NEYDİ?

Yoksa Turan, maddesel bir plan ve proje ögelerinden yoksun, sadece manevi bir düşünce demeti midir? Onun da duygusal simgesi, «Kızıl Elma» mı ola? Çünkü yüce ülkünün büyük mimarı Ona :

«Ne Hint de, ne de Çin de,
Türk gönlünün içinde.» dememiş miydi?

Ama çelişkili gerçekler, yine üşüşür başına... ders araçları, düzgün Türkçeli bilim kitapları nerede acaba? Bu kıtık tıkızlaşmış halk yığınlarını tüm gerilikten, bilinçsizlikten aşıracak ülkücü Bozkurt kılavuzları hangi yoldalar?

Oysakim «Kızıl Elma» dalında çürümüş, yoksa ona hiç kimse el dokunduramamış mıydı? ama böyle de olsa zamanın Osmanlı toplumunda öyle bir Elmaya ihtiyac vardı her halde... Yine karanlık geceleri karabasanlar kaplar, katranla sarar çevresini... kendi kendine :

«Ah, Çocuğum! Sen zavallı bir yolcusun! Ve yolculuğun, saptığın çölün kumları içinde susuzluktan sona erecektir.»

Aynı ruh bulantı ve çalkantıları içindeyken Karabağ yolu ve Askeran geçidini, Ermenilerin kestiği haberi gelir. Dağlık Karabağ ilinin başşehri olan tarihi Şuşa Kalesi, bir kartal yuvasını andırır... egemen bir dağ doruğudur. Orası düşman eline geçerse, yoğun Türk bölgesi kuşatılabilir. Tehlike büyüktür...

Nuh'a ve çevresinden dört yüz kadar acemi sivil gönüllü toplanır... acele bir gönüllü birliği kurulur.. Birliğin başına da atıyla (—ki bu at ve tüfeği sonra halk kendisine armağan vermişse de o almamıştır—) Teğmen Aydemir geçer. Ermeni eşkiyalarını bir saldırı ile geçitten püskürtürler... böylece Şuşa Kalesi Türkleri sarılmaktan kurtulur. *Çarpışma sonunda on beş şehit verilir ve oraya gömülür...*

Bu dağlarda destanlara geçen ünlü kahraman Şeyh Şamil'in arkadaşı Hacı Murat da vaktiyle pusuya düşürülerek şehit edilmişti... İşte o gündenberi bu dağlar başka hiç bir vuruşmaya tanık olmamışlar.

Nuh'a halkı ve Teğmenin öğrencileri, Kahraman sivil gönüllüler Komutanını, sevinç gözyaşları, alkışlar, duâlar ve şenliklerle karşılarlar. Yalnız o gün «erkekler ağlamaz» sözünü ve perhizini bozar, kendini tutamaz... ve o da sevinç gözyaşlarını ardına kadar salıverir... bu halk karşısında ilk ağlayıştır... son ağlayışını da ilerde en yakın bir dostunun cenaze töreninde tutamayacaktı : Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun son yolculuğunda...

Biz yine Nuha'ya dönelim... fakat Nuha tedirgindir, ikircikli̇dir.. gökyüzü çevreden, Hazerden, özellikle Kuzey Kafkastan gelen ağır, kara ve kızılımtrak bulutlarla kaplıdır.

Bu kuşkulu, karışık bulutlar tek kelimeyi de beraberinde getirir : Bolşevizm...

— 5 —

TEK YOLCU KENDİNİ UĞURLAR

Kader yolcusu bir kaç günlüğüne Derbent'e gider. Dağıstan'ın Derbent'i, Hazer kıyılarıyla, bölgeyi kuzey ve güney diye ayıran Kafkas Dağları dizisinin arasındadır. Hepimizin çocukluklarımızda dinlediğimiz masallardaki «Kaf Dağının» kapısı burasıdır... masallara göre de Yecüc - Mecücler bu dağ duvarlarının ardında yaşarlar. Yıllardanberi hep Kuzeyden Güneye doğru, her zaman bu kapıların açılmasını zorlarlar.

Çağlar boyunca bütün saldırıcı kavimler, yukardan aşağı hep buradan gelip geçtiler. Tarih öncesinden sonralarına kadar İskitler, Gimeriler, Medler, İran, Roma, Arap, Selçuklu, Osmanlı ordularının son sınırı burada çizildi. Araplar bu geçite «Bab-ül-ebvab» yani kapıların kapısı dediler. Bu kapı ardında yaşayanlara da Yecüc-Mecüc adını taktılar. Kur'anda da aynı kelime geçer. O zamanlar buralarda Yueçi Türkleri yaşardı. Araplar, onların korkularından dolayı, bu sözcüğü Arapçaya yukardaki bozuk biçimiyle sokmuş olabilirler.

Yolcu Öğretmen, son garip olaylar arasında büsbütün karışan şaşkın, dağınık düşünceler içinde Karabağ'dan Nuha'ya döner.

SÜREN SERÜVEN

Derbent pazarı, çeşitli kılıklar, çekik gözlü papaklı Moğollar, karma karışık eşyalar ve silahlı adamlar ortasında tuhaf bir insan pazarına benziyordu... fokurdayan, kaynayan alacalı bir insan sergisi... binlerce yıl önceleri, oralardan geçen tarihsel kabilelerin şimdiki yaşayan torunlarından oluşmuştu... Subutay'ı, Atilla'sı, Araplarıyla...

Meydan da ne hükûmet ne de ona benzer bir otorite görünür... artık boş Derbent alanı, yeni sahiplerini bekler gibidir.

Güneye indikçe, ve Nuha'da da aynı ürkütücü, kuşkulu sert kuzey rüzgârları yüzleri, gözleri yalamaktadır.

Nihayet, beklenen Kızıl akın başlar. Önce Derbent, sonra Bakû ve 27 Nisan 1920 de Azerbeycan düşmüştür.

*
**

Nuha'nın yeni Öğretmeni, bir iki gün önce okuldan ayrılarak başka bir eve taşınmıştı. Burası holu, yatak odaları, ve uzun geniş salonuyla zengince bir evdi... kalın duvarlarla çevrili, yeşil bahçe içinde şirin bir köşkü andırır. Oymalarla süslü aynalı salonda bir de kırmızı taştan çerçeveli şöminesi vardı.

Evin, şöyle iyice bir sefasını, ve tadını çıkaramadan, 30 Nisan 1920 de Kızılordu, perişanlıklar içinde Hun, Avar, Moğol sellerine benzer telaş ve kuşkularla Nuha'yı işgâl eder.

Gelen Tümen, görülmemiş döküntülü bir kargaşalık ortasında Kale'de ve parkta konaklar... kazanlar indirilir... yeşil parkın ağaçları, genç, yaşlı denmeden yalnız odunluk için devrilir... onlarla ateşler yakılır.

Hatta şehirdeki parti örgütü ve yerli Devrim Komitesinin karşılama töreni için meydanda hazırladığı tahta kürsü bile kırılarak kaynayacak çorba kazanın altına sokulur.

BİR ÖMÜRLÜK SEVGİLİ

Kuş yuvasını andıran evin, kızıl taş şömineli, çevresi renkli acem motifleriyle işlenmiş salonuna kısa bir holden geçilir. Bazen bahçe, hol ve salon kapılarının hepsi birden açık bırakılırdı. Bu yalnız özel kararlaştırılmış bir işaretti... «O» nun beklendiği zamanlarda...

«Sitâre», sevdiği, asla bir daha unutamadığı bir acem kızıdır. «Suyu Arayan Adamı», okuyanların hepsi de bu gerçek aşk hikâyesinin büyüsüne tutulmaktan geri kalmamıştır... belki halâ anımsanır.

Gelelim hikâyesine : Kız iyi bir ailedendir... buralara güneyden göçmüş bir acem dilberi... bahtsız ve baskılı bir nişan yapmışsa da nişanlısıyla arasında ortak bir duygu bağı yoktur. Bu nişanı, bazı aile ilişkileri ve miras kayguları zorlamıştı... nişanlısı resmi bir dairede memurdur... aynı zamanda bir Rus kızıyla beraber yaşar. Gönül kanunları, hesap, kitap ve çıkar kanunlarını burada da altetmişti.

Adı Sitâre (Yıldız) olsa da, ona «Ay Kız» demek daha uygun düşer. Değirmi ay gibi bir yüz... kara, dalgalı kıvırcık saçları, beyaz pembe teni, kömür gibi iri gözler, yumuşak kıvrak bedeniyle O, yalnız masallarda anlatılan sultanlardan biri ve gerçek bir doğu güzeliydi. Gelin onu, asıl âşıkının gözüyle kendi ağzından dinliyelim :

«İpek çadrasını başından atıp da, çiçekli mavi şalvarı, beyaz ipek blüzünün üstündeki lâcivert kadifeden sakosu ile, süsleri pırıl pırıl hârelenen büyük ocağın yanındaki minderlere yaslandığı zaman, çocukluğumdaki masallarda dinlediğim, peri padişahının kızı ile karşılaşmış gibi olurdum.

Sitâre de bir sultandı. Gönlümün sultanı... Yıllarca rüyalarıma giren, talihimin aradığı dilber her halde buydu. Belki ezelden birbirimize nasip olmak için yaratılmıştık. Belki de masallardaki gibi bir derviş, daha biz birbirimizi bilmeden bize, aşkın bâdesini sunmuştu. Dağları, denizleri belki de bu nasibim için aşmıştım...

Sitâre'yi beklediğim günler bahçe kapısıyla hol ve salon kapılarını açık bırakırdım. O gelince, bahçe kapısını yavaşca kapatırdı. Sonra holden hafif bir rüzgâr esintisini andıran bir hışırtı duyulurdu. Benim salon kapısına koşmamla, onun salon kapısından görünmesi hemende bir olurdu.

Bu anlarda gözleri yarı korku, yarı heyecanla küçülür.. Pembe-Beyaz yüzü alev alev yanardı. Heyecanından düşmemek için boynuma sarıldığı zaman, başını göğsüme dayar ve dakikalarca öyle kalırdı...

O günlerde Sitâreyle sevgimizi hemen bütün şehir biliyor ve bunu anlıyordu. Bu sevgiye hiç kimse fena ihtimaller karıştırmazdı. Bizi tanıyan herkes, kadını bir mal sayan, ve mal ölçülerine göre anlıyan bir geleneğin dışında gelişen bu gönül bağlılığını görüyor ve onu güzel buluyordu...»

Artık Sitâre'nin gelebileceği saat yaklaşıyordu.. Fakat!...

BEKLENMİYEN KONUK

Dışarda, holden bir tıkırtı sesi duyulur.. kapı birden tek ayak vuruşuyla ardına kadar açılır.

Gelen, meşin kasketli, yıpranık deri ceketli, omuzlarına atılmış eski asker kaputuyla bir Kızılordu eri veya subayı idi. Belindeki büyük bir tabancanın kordonları yerlere kadar sarkıyordu. Saçları karışık, pasaklı.. yüzü, üstü başı karasarısı kirli. Genç askerin dikbaşlı ve kendine güvenli bir hali vardı. Başındaki meşin kasket, kazakça, kirli saçların gerisine yana doğru afilice yatık. Ayrıca kasketin önüne konan bir madalyonda Dünya, orak-çekiç ve meşe dalları işlenmişti.

Yavaş adımlarla masaya yaklaşır. Ev sahibinin, yakası dik işlemeli, şık beyaz gömleğini ve parlak çizmelerini alaycı bakışlarla süzer.

Halbuki bu kıyafetini Sitâre pek sevmiştir.. yine ilk kez gönlünün şehzadesini, Karabağ'a giden gönüllülerin başında.. ve at üstünde böylece gördüğünü söylerdi.

Sonra, Kızılordulu yine yavaş, ağdalı adımlarla salonun öteki köşesine gider. Omzundaki kirli, partal asker

kaputunu bir omuz silkişiyle köşeye atar.. konu, komşunun emanetleri olan değerli ipek halıların üstüne bırakır ve :

— «Ben de burada kalacağım.»

der. Masanın başına oturarak, zifirli piposunu doldurur, yavaşça ateşler.. tütün kesesini karşısındaki adama iter. Ev sahibi :

— İstemem, ben tütün içmem.

diye karşılık verir.. ve sorar :

— Sizin yeriniz yok mu?

— Her yer bizim. Burada daha çok insanlar yatabilir. Sen yalnız mısın?

— Ben bir öğretmenim. Burası bana ayrılmıştır.

Konuktan hiç bir cevap gelmez.

Genç öğretmen tedirgindir.. bu saatler «O» nun geliş sırasıdır. Yavaşça kalkar, kapıları kapatır. Sitârenin «Gel» işaretini, «Gelmemeye çevirir.. ve içi rahatlar.

Çağrısız konuk, masanın üstünde serili bir Kafkas haritasıyla ilgilenir.. kuşkuyla bakarak :

— Subay mısınız?

— diye sorar.

— Harp içinde subaydım. ya siz Kızılordudan mısınız?

— Ben Tümen ÇEKA'sının komiseriyim.

Demek hem Kızıl, hem de Bolşevik'tir, bu beklenmedik!..

Ev sahibi ilk kez bir Bolşevikle karşı karşıyadır.. bu bolşevik tipini bir şey anlamadan merakla inceler. Çünkü bu Kafkas cephesinde görüştüğü, hatta dostluk kurduğu Fransızca konuşan Rus subaylarına hiç benzemez. Tümen Çeka komiserinin onlarla hiç bir ortak yanı yoktur.. üstelik Çeka ile ilgili öyle korkunç şeyler de duymuştur ki.. Çeka, bir cinayet ve terör örgütüdür. Öyleyse, şimdi bütün şehrin hayatı bu acımasız zalim Çeka'nın elindedir. ve heyûlânın başı da?..

Sıkıntılı boş sessizliği doldurmak için ev sahibi :

— Siz de harpte bulundunuz mu?

— Ben Ejderhan'da balıkçıydım. Sonra askere aldılar. Alman cephesine sürdüler. İhtilâl çıkınca Partiye girdim. Bir şeyler yaptık o sırada işte.. Çarın kızlarını da kurşuna dizdik!!?.

diyerek, çirkince sırıtır.. sonra sessizce kalkar, çıkar gider.. paltosu bıraktığı yerde, ipek acem halılarının üzerinde kalır.

YENİ KILAVUZLAR KİM?

Ejderhan, Volga'nın Hazer Denizine döküldüğü ağızdadır. Çar'lara ilk başkaldıranlardan yarı deli «Bogaçef»le, dünyaca duyulmuş «Volga, Volga»!.. şarkısının masal kahramanı Stenka Razin, oraların Volga Kazakları arasından çıkmıştı.. genellikle sert ve kabadayı olurlar.

Hele bu iç savaşın sınırları, muharebe alanları, ara hatları hiç belli değildir.

Hani Kaf Dağının delinen setlerinden tarihsel Hun, Avar ve Moğollar gibi binlerce Ejderhan balıkçısı akıyordu. Bunlar yıkıcı mı? Kurtarıcı mı? yoksa yeni bir dinin kılavuzları mıydılar?

Hiç bilen, bildiğini belli eden de yok...

Bu bölge artık bildiğimiz Azerbaycan değildi.. öteki Türk ülkelerine bağlanan yollar da kesilmişti.. şaşkın savaşçı, şimdi dört yandan çevrili ve kuşkular içindedir.. yine bir çıkmaz sokağa varmıştı.. O halde ne yapmalı?

Gençlik, delikanlılık var başta.. gece Sitâre'sini görmeye evlerine gider. Sevgili, onu salonda dört iri gözle beklemektedir. Annesi, kocası çoktan ölmüş acılı, dul bir kadın.. bu evde oturan iki yapayalnız ve başka kimsesi ol-

mıyan kadın, genç âşıkı, ufukta görünen karabulutların altındaki bu şehre bağlar.

Aşk öteyi düşünmez.. ama pespembe, dümdüz umutlar yağdırır insana.. nitekim;

«Evet, burası çocukluk rüyalarımı süsleyen Kaf Dağının bir şehriydi. Masallarda Câblisâ, Yâblisâ diye bir takım peri şehirlerinin isimleri geçerdi. Saraylarının pencerelerinde sultanlar gülümseyen, hazineleri gibi gizli tılsımlarla açılan şehirler...

Benim için burası sanki onlardan biriydi. Gönlümün sultanını burada bulmuştum. Dağların azameti, tabiatın güzelliği, sevdiğimin sevgisi, bana tılsımlı hazineler gibi geliyordu...»

O günden sonra Ejderhan balıkçısı, kirli kıllı yüzü, partal kılığıyla her yerde görünür oldu. Demek kısmetlerin dağıtıcısı ulu büyücü, kendi mağarasında her bir kişiye dilediği yeni şanslar, değişik yazgılar, daha bilmem neler hazırlıyordu?

Kim nereye varacağını kesinlikle bilemez.. ki!

KIZIL BİLDİRİLER

Ejderhan balıkçısının ilk işi bir «Savaş İlânı» oldu. Bir sabah evlerinden çıkanlar duvarlarda, «Burjuvaya karşı savaş» yazılı bildirileri korkuyla, belirsizlikle okudular. Gerçekten de bildirilerin altında Ejderhan balıkçısının imzası bulunuyordu.. sokaklar bomboştu.. çünkü her çeşit topluluk, hareket ve direnişin derhal ateşle karşılanacağı, bildirinin ayrı bir maddesiydi :

Şehir gökten ansızın inen bir âfetle adeta çökmüştü. Gün batarken tüm kasaba ev ev, dükkân dükkân aranmış, taranmış elden geçmişti.. bulunan malların hepsi, antikalar,

mücevherler ve paralar ihtilâl komitesi binası önüne harman çeçleri gibi yığılmıştı. Gece devriyelerinin arasındaki şehir, can yongasından kopmuş, cılk bir yaraya kül basılmışcasına kendi kabuğunda seyiriyordu.

Balıkçının ilân ettiği savaşın sonucu alınmıştı artık.. hiçbir direnç olmamıştı.. yalnız bir bayan öğretmen, bir çıkındaki 21 altınını haciz komitesine teslim etmediğinden suçlu olarak yakalanır. Halka ibret örneği olmak üzere İhtilâl Mahkemesinde yargılanacaktır.

Mahkeme Hey'etinin Başkanı Ejderhan Balıkçısı, savcı ise yerlilerden genç bir memur kızdır. Suç : halkdan çalınmış 21 altının saklanması...

Savcı kız davacı : «O para, bütün dünyada yaşayan çalışanların hakkı iken, işçiden çalındığı.. ve bu hırsızlığın cezasını .... ister.» Davalı bayan öğretmen, «O paranın her kuruşunu, tırnaklarıyla kazanarak biriktirdiğini ve hiç bir kimseden çalmadığını, baygınlıklar geçirerek savunursa da...

Balıkçının hükmü sert ve kesindir :

— *Ayağa kalkın!..*

Gereği : Karanlık gecenin ıssızlığında bir kurşun sesi...

Bildirilerin hükmünü bozanların karşılığı, günün ve gecenin her saatindeki belirsiz silah patlamalarıyla ödenir. böylece şehirde, «Silahsızlaştırılan ve başsızlaştırılan Burjuvanın artıkları» tasfiye olunur, temizliğe uğrar. Ardından bir gecede, bir şehir halkı, kapitalizmin döküntüleri sayılan erkeklerinden ve şüphelilerden arındırılır, yani «sınıfsızlaştırma» ilkesi uygulanır.

Gece göçleriyle evlerinden alınanlar, bir daha geriye dönmezler. «Sınıfsızlaştırma» terimi bir karabasan öcüsü gibi titretir insanları...

Bu ne biçim bir Devrim çeşidiydi? Tarihteki benzerlerine hiç bir yanıyla uymuyordu. Evet, benzeyen bir yönü varsa: O da sürekli kan dökücülüğü.. ve kan içiciliği...

İÇ HESAPLAŞMALAR

Azerbaycan hükümeti, kendini derleyip toplayarak işini, gücünü bir türlü düzene koyamadı.. ak umutları gerçekleştiremedi nedense...

Esasen bu topraklar da Çarlık Rusya'sının bir parçasıydı. Kuzeyin Kızıl Eylemi, Çarlık Rusyasının ilâmsız, kendiliğinden mirasçısı kesildi.. o kadar...

Şimdi Rus ekonomisinin petrol'e ihtiyacı vardı. O petrol de Azerbaycanın Bakû'sünde çıkıyordu. Bundan böyle Azerbaycan'ın da kurtarılması gerekliydi.. nitekim işte kurtuluyordu ya!...

Ejderhan balıkçısı, daha ilk günlerde öğretmenin evini bırakıp gitmişti. Şehrin kökleşmiş toplum katları, değer yargıları yerlerde ezilerek silinip süpürüldüler..

Günün getirdiği yeni değer yargıları, gözde amaçlar acaba nelerdi?

Olaylar geliştikçe, üste fırlayan, «Proleteryanın tek sınıf kavgası, ve işçinin her şeye egemenliği» de ne demek oluyordu? Ya o işçinin, akıl almaz çılgınlıkları?.. ama Çar'lığın yabansıl küflenmiş despotizmini dahi onlar yıkmadı mı?

Kızıl particilerin bazı demeçlerinde, Avrupa ve Amerikalı politikacıların halka pis oyunlar oynadıkları.. Batılı azgın sömürgecilerin kör çıkarları uğruna, «Şarkın mazlum milletlerinin kanını emdiği ve topluca ölümlerle inlettiği» de yalan değildi.

Yine bu günlerde şu bizim garipcik Anadoluda bile.. ya o dünyayı paylaşanların şu zavallı Anadolu bozkırında hangi işleri vardı?

Bir de zengin ve «Üstün Milletler» terimi dolaşıyor piyasada, Uluslararası «üstünlük yarışı»nın sınırı veya sonu acaba nerelere varır? Ufuk, sislere karışmıştı, yol iz, durak belli değil...

Hani, arada bir insanlık; sözü de geçiyor. Her şeyin temeli insanlık deniyor.. o halde kurulmak ve kurtarılmak istenen bu insanlıktır. Tamam, gerçek ülkü de insanlık ülküsünden başka ne olabilir ki?..

Açıkcası, şimdi insanlığın gaflet uykusundan bir uyanış çağı doğuyor. Bütün dinler bir, tüm kişioğulları ayrılıksız, beraber olacak.. bütün insanlar eşit, uluslar özgür ve birlikte yaşayacakları savaşsız, devrimsiz, ayrıcalıksız bir dünya cenneti!!...

Bu bir güzel düştür, nice düşlerden daha saçma.. Çünkü Nuha şehrinin ileri gelenleri, bazı kadınlar bile, bir gecede o kanlı temizliğin kurbanı olmuştu... Sünnî imamı Nur Ahmetle, Şiî Ahundu Fecerullah halen damaltında tutukluydular.. duygu, bilinç ve mantığın iç soruşturması durmaz sorunlar tartışılır :

— Ama kansız Devrim olur mu? Şu Ejderhan balıkçısı olmasa, zalim Çar'ın altın tacını, tahtını kim yıkabilir? Zorbalar, yerlerini kendiliklerinden bırakmıyorlar ki.. onlara, yerleri ancak zorla, güçle bıraktırılıyor..

Ali Canip'in ünlü «Şarkın Ufukları» şiirinden kalan yalnız şu dizeler dudaklarından dökülür :

«Bin zulmu, kahrı yenmeye bir parça kan yeter,

Ey Şark! Uyan, yeter yeter, eş Şark uyan, Yeter...»

Şarkın, Doğunun ülkeleri ancak böyle, bu yolla uyanabilirler... Artık Asya kurtulacak ve de Asyalıların olacaktır. Bunun Niçin'ine, Neden'ine, Nasıl'ına hemence bir karşılık bulunamazsa da, ne çıkar?

İşte bu duygu ve düşünceler arasında bocalarken... Aydemir, Bakûda toplanacak, «Şark Milletleri Kurultay»ına katılmak üzere delege seçilir.

KUZEYE ÇIKAN YOL

— 6 —

KURULTAY DELEGESİ

«Şark Milletleri Kongresi» yahut Kurultayı, özenli bir gösterişle Bakûde 1 Eylül 1920 günü açılmıştı. (1)

O günlerde Bakû'nün genel görünüşü : bir gariplikler ve curcuna alayı gösterisidir. Bellerinde kılıç, hançer, kama, veya tabancalar ve başlarında sarık, agel, kavuk yahut kalpak taşıyan karma tipler sokakları doldurmakta.. Hintli, İranlı, Afganlı ile Moğol, Özbek, Kırgız ve Kürtlerden oluşanlar öbek öbektirler.. Bakû telâş ve gürültülerle tam bir çingene çarşısına benzer.. öylesine kılıklar ve davranışlar panayırıdır.

Her köşeden tutsak ve ezik ulusların, kurtuluş çağrıları bağrışılır. Bir an, acaba Doğu, gerçekten uykusundan uyanıyor mu? gibi bir soru da zihne takılır, gelir.

Yenice, her ulus kendini ezenleri, sömürenleri başından, sırtından atacak galiba... Hele bu sözler, öteki sınıf kavgası, parti politikası, işçi diktatoryası gibi dolaşık lâflardan daha açık, seçik ve yahşi görünür.

Aydemir, «İşte buldum, bu benim bağlanacağım dava» der. Hem de bu davanın güçlü öncüleri içindedir şimdi... Kördüğümünü çözmüş sıkıntısını analizle açıklamış ve ferahlamış bir haldedir. Aynı zamanda kendine bir pay çıkarır: Kurultayın en genci bu savaşçı asker kılıklı delegesinden başkası değildir.

---

* Azerbaycan 27 Nisan 1920 günü tümüyle Ruslar tarafından işgal olunmuştur.

Nihayet Kurultay, marşlar, çığlıklar, kılıç şakırtıları arasında güldür güldür sarsılarak açılır.. Kurultay toplantı yeri de aslında bir tiyatro salonudur. Sahnede, divan üyeleri yerlerini alırlar. Ortada Komintern'in başkanı, Rus Yahudi kökenli Zonovyef oturur. (2) Arkasında genç, gürbüzce semirmiş Macar ihtilâlcisi Belakun vardır. Bu kanlı Devrimci de önceleri kısa sürmüş tatlı bir düş'ün peşindedir. Yine aynı sırada Yahudi kökenli Rus dil bilimcisi Pavloviç oturur. Arkadan ikinci sıranın başında Azerbaycanlı Abilof, Türkistanlı Feyzullah Hoca, Dr.Neriman Nerimanof göze çarparlar.

Bu tür toplantıların alışılmış açış sözcüsü Pavloviç'ti :

— Doğu uluslarının temel alfabeleri, yazı ve edebiyat dilleri bulunmadığını, onlara üniversite, kitaplık, gazete gerektiğini, ulusal sorun'un ise bütün ulus, boy ve uyrukların kendi ulusal yazı ve dillerine kavuşturulması olduğunu ve bütün bunların üstüne de geniş enternasyonal kültürün kanat gereceğini bildirir...

Ama, yine onun da sözlerinin arkası «Enternasyonal» filan derken koyu sislere bürünüvermişti..

— Payloviç Rus şövenistlerini yere batırırken Alman istilâcılarının emri altında çalışan «hayalci Turancılara da» ağız paylarını vermekte kusur etmez.

Toplantı nutuklar, demeçler, hurrâlar, alkışlar, coşkulu şakırtılarla, plan gereğince ve düzenlendiği biçimde, «Oybirliği» ile sona erer.

---

(1) Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi S. 119

(2) Zinovyef, Belakun ve Pavloviç, Stalin tarafından 1938 Temizlik Eyleminde kurşuna dizilmiştir.

(3) Dr. Neriman Nerimanof, Halk Şuraları Başkanıydı: Kremlinde, 1924 de vurularak sakat kalmış Lenin'in ölümünden hemen sonra şüpheli bir hastalıktan ölmüştür. Feyzullah Hoca, ayrıca kurşuna dizildi.

ENVER PAŞA GÖRÜNÜYOR

O günlerde bir ara, Enver Paşanın Kurultay - Tiyatro salonunda şöyle bir görünüşü birden ortağılı kaynaştırır.

Çünkü Paşa, *Müslüman doğuda bir «insan-üstü masal ve destan adamıdır.»* Halbuki burada sinik, cılız bir sığıntı gibi görünür.

Oysa, gösteriyi düzenleyenler, onu *göstermelik* bir figüran olarak getirmişlerdi, oraya.. özel amaçlı göstermelik bir piyon...

Paşa'nın şânı, ünü bir anda bozuluverir.. zira, Doğulunun gözünde baş, sahip, şanlı ancak tahtında oturur. Put, yere düştüğü zaman bütün sihrini yitirir.. öylece de bir vaktin büyülü kuşunun nakışlı, yaldızlı kanat tüyleri hoyrat ellerle o anda yerlere dökülmüştü...

İlle kendilerini Bolşevik sayan Türkiyeli bir gurup, Paşa'nın Kongreye delege değil, Halk Mahkemesi karşısına suçlu olarak çıkarılması gerektiğini (belki de oyun böyle düzenlenmişti) Kongre Başkanına hatırlatır.

Bundan sonra Paşa, küçülür, büzülür ve kendi kabuğunda bırakılır. Ayrıca Paşa'ya söz hakkı verilmez.. sözde yazarak, kürsüde okuttuğu bazı satırlar da alaycı gürültülere karışır gider.

Evet, dört yıl boyunca çekilenler, silinip göçenler, yıkılanlar.. sayıya hesaba girmez dert ve acılardan sonrası.. böylesine bir çeşit bağışlanma dileği ve hizmet arzı da anlamsız, içtenliksiz görülür.

Bu yersiz ve zamansız sahneye fırlayış onu, topuyla gözden, gönülden düşürür...

Meğer taş yerinde ağırmış...

BAŞKOMUTAN - TEĞMEN KARŞILAŞMASI

Bir kaç gün sonra Aydemir'e, Paşayla yakından bir görüşme fırsatı doğar. Buluşma, İstanbul Bekir Ağa bölüğünden kaçan Küçük Tal'at beyin (Tal'ât Müşkara) evinde olacaktı. Nuha'dan bir gönüllü kafilesiyle Karabağ'a giderken, Küçük Tal'ât, Akdam kasabasında bir gece yarısı Aydemir'le tanıştırılmıştı.. o gece Akdam'da, kaçak arkadaşı Ordu Komutanı ve Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa da beraber bulunuyormuş.. dahası çağrı üzerine, Küçük Tal'ât da, Nuha'da bu genç öğretmene konuk kalmıştı...

Şimdi Kurultay fırsatıyla uzun tahta bir masanın iki başındadırlar.. hakkında iyi sözler söylenmiş bir teğmen ile onun eski Başkomutanı karşı karşıya!. yeryuvarlağında böyle bir sahneye acaba kaç kez rastlanabilirdi?

Biri Binbaşı iken Harbiye Bakanı, Başkomutan Vekili, Padişah damadı olmuş.. şanlara, şereflere boğulmuş.. arkasından ters dönen talih çarkı buralara dek fırlatmış.. takvimlerde; iki rutbe arasında sadece on yıllık bir süre sayılı... Paşanın ve arkadaşlarının gerisindeyse, en az üç milyon (3.000.000) masum insan cesedi yatmaktadır.

...ve üste üstlük İstanbul'un işgalinden biraz önce de bir gurup yaranla bir Alman denizaltısına binerek yurttan kaçış.. tümden vatanı boşlamak?...

Peşlerinde ne bir pişmanlık, ne bir acıma, ne bir vasiyet bırakmadan.. belki bir kaç komiteciye yakışır basit lâf... hepsi o kadar... Öteki konuk ise?...

*
**

Bu ilginç görüşme günü Kongre bitmişti. Delegeler dağılır. Zinovyef, Komintern kurmayını toplayarak o akşam Moskova'ya dönecekti. Onurlu konuğu Enver Paşa'ya bir haber iletmesi gerekmez mi?.. Onu buraya kendisi getirmişti de... Önce Moskova'dayken iyi bir biçimde ağırlamışlardı.. Rus istek ve amaçlarına uygun güzel planlar, par-

lak projeler tasarlanmıştı.. «Anadolu mu? İran mı? Afganistan mı? yoksa Hindistan mı olur?» gibilerden çok yol vardır Asya'da...

Ya, şimdi? Zinovyef'in hareket saati yaklaştığı halde, Büyük! Konuğuna bir haber iletmek yok muydu? Hava gergin, Paşa sinirlidir. Yemek masasının öteki ucunda oturan Paşa, o sırada kırk yaşlarında görünmektedir. Kalpaklı, çizmeli, ortadan kısaya yakın sivil bir kişidir sadece.

TEĞMENİ YOKLAYAN PAŞA

Paşa, bu en ast rütbedeki eski takım subayıyla uzun uzun konuşur.. kendisinden, özkişiliği ve Azerbaycan üstüne çeşitli sorular sorarak geniş bilgi almak ister. Teğmenin gidişat hakkındaki aşırı eleştiri ve tahminlerini sabırla dinler. Sonunda Aydemir'in Türkistan'da çalışmak arzusu olup olmadığının yoklamasını yapar.

Burada Paşa'ya verilen cevabın kesinlikle «Evet» veya «Hayır» olduğu üzerinde hiç bir gerçek bilgimiz yok.. bununla ilgili bir kayda ne kitaplarında, ne de sohbetlerinde rastlanmamıştı. Belki de onun cevabı, ne «Evet» ne de «Hayır» idi, sadece şartlı bir karşılık olması uygun görünmektedir.

Zira Paşa, Moskova'da iktidarı ele geçirenlerin Devrimini, kendi basit komiteci baskınına benzetmektedir. Çalışacağı ve kurtaracağı Türkistan halkı üzerine bilgisi de askerî coğrafya kitaplarından fazla değildi...

Konuşma sürer daha.. akşamın alaca karanlığı yabancı ülkenin bu odasına iyice çöker.. halâ Zinovyef yoldaştan kuş kanadında bir işaret çakılmaz.. tam o sırada eski dava yandaşı, Dr. Bahaeddin Şakir içeri girer.. çarşı pazardan binbir zorlukla biraz sigara ele geçirebilmişti. Tezkere bırakan paşanın eski emireri, bir köşede ayıkladığı pirinçden pilav pişirmek üzere tencereyi kaynatmaktadır.

Paşa'nın seçtiği ve tuttuğu yol yine hesapsızdı.. hele alınyazgısının bizleri ittiği türlü yollar üzerinde Enver Paşa o günün akşamında belki de herkesten daha fazla yapayalnızdı...

GÖRÜŞSÜZLER KALABALIĞI

Aydemir, yakın geçmişinde sürekli çabalayan atak, görev tutkunu ve kendince bir amaç güden kişidir.. zamanın uyanık öğretmeni tuttuğu davaya bağlanmadan önce çetin çekişmelerle düşünür.. yaşantısı bir çeşit çalkantıdır.. izlemlerini, gözlemlerini en titiz eleştiri süzgecinden geçirir.. olayları kendi çapında, askerce, sivilce pişkin bir gerçekçilik terazisinde değerlendirir.. bu sürekli otokontrolla ruh, nefis, kafa denetimi geçerliliğini sürdürür.. hele şimdi bir karar vakti...

*
**

Şimdi Kurultaya katılan ve adına sözde «Türkiye Komünist Partisi» denilen derme çatma bir örgütten sözedelim.. ilk Kongresi de o sıralarda Bakû'de ayaküstü yapılıvermişti.. delegelerin herbiri gûya Türk illerinden birisi adına konuşur.. günün havası, modası gereğince kafalarındaki sözde sosyalist düşünceleri yansıtırlar.

Nutuklarında, birbiriyle bitişik, ortak bir yan bulunmaz.. aslında ortalığı dolduran bu kalabalık, «Rus ihtilâli üzerine başıboş bırakılan ve memlekete dönmenin yol ve çârelerini arayan savaş tutsağı Türk askerleridir.»

Kürsüye fırlayanlardan birisi :

— Hilafet ve saltanat makamı, saldırıdan korunmalıdır.

Bir başkası :

— İstanbul, devletin başkenti olsun.

Bir ötekisi :

— Kadınların kapalılığı «mahremiyeti» bozulmasın.. buyurur.

Önceden tasarlanan düzeni ve biçimi üzere Kongre, ivedilikle sona erer. hemen yolculuğa çıkılır.

Bu yolculuk, kâfile için Karadenizin karanlık sularında biter. *

ERMENİ ÇAŞITLAMASI

Nuha'ya dönerken en genç kongre üyesi düşüncelidir... Büyük lâflarla açılan «Şark Milletleri Kurultay»ı ile ilk Parti kongresi birbirinden daha yapmacık, ilişiksiz ve tutarsızdır. Bir tür biçimsiz, bilinçsiz ve amaçsız topluluklar kanısı uyandırır.. ama bu acemi oyuncuların iplerinin de arkadan çekilmekte olduğu izlenimi verir.. Çünkü, Ermenistan Sovyet Yönetiminin kurulması, Aras Nehri üzerinde Türk - Sovyet sınırlarının çizilmesi ve Kırım Türklerinin temizliği olaylarının hepsi de «aynı gün»e rastlar!?. pes yani, uygunluk bu kadar olur hani?...

***

Küçük şehirde hayat, bazan suskun, bazan ürküntülü, çok kez tehlikeli sahneler yaratır.

Şehrin bir bölüm Ermenileri, Aydemir'in eski bir Osmanlı subayı olduğunu, milliyetçi ve Turancı davranışlarını, Gönüllü Birliğinin başında Karabağ'a gidip «masum Ermeni» köylü ve rençberlerine karşı silahlı saldırıda bulunduğunu unutmuyorlardı. Geçmişteki olayları hemence yeni Sovyet dostlarına hatırlatmakta kusur etmediler. O yeni dostların da sağı, solu, sorusu sorgusu yoktu.. her çaşıtlama, gece yarısından sonra Kale kışlaları arkasında karanlığı yaran feryadlarla çözümleniyordu.

---

* Gizli Komünist Partisinin başında Mustafa Suphi bulunuyordu. Kongreden Türkiye'ye geçerken 16 kişilik gurubuyla denizde boğulmuştur. Sebebi aydınlanamadı.

Özellikle şu sıra dikkatli ve uyanık olmak gereklidir. Şehirde çeşitli komiteler kurulur. Partili, partisiz herkes buralarda görev alır. Bizim öğretmen de hem okul derslerine, hem de okul çağı dışındakilerin eğitim işlerine bakar.

MEMLEKETTEN HABER

Nuha Delegesi, Kurultaydan dönmeden bir de Bakû'daki Türkiye Elçisi Memduh Şevket (Esendal) le Elçilikte görüşür.. Esendal ve Öğretmen eski İttihatçılardandı.. dahası Edirne'den hemşeri de olurlar.. ama başlıca sebep bir mektuptu.. eski askerlik ve cephe arkadaşı ve şimdiki Ankara B.M.M. Başkan Yardımcısı, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Şevket Süreyya efendinin araştırılması ve kollanması için elçiye bir mektup yazmıştı.. Elçi, öğretmene Anadoluya geri dönerse kendine görev verileceğini, eğer Azerbaycanda kalırsa bunun kendi kararına bağlı olacağını ve bir söz verme anlamı taşımamak üzere başı sıkılınca da haber göndermesini bildirir.

Aydemir, Elçiye :

— «Fransız İhtilâli günlerinde Paris'te olsaydınız, tehlikeleri var diye Paris'i bırakır mıydınız?»

— «Hayır.. Bunlar, bin yılda olan olaylardır. Kararınızda serbestsiniz.»

— «Zaten bir şey olursa o şey, o anda, olmuş bitmiş demektir.»

KAMALI, SAKALLI ÖĞRENCİLER

Bölgedeki rejim değişikliği şöyle bir sonuç doğurur :

Şimdiye kadar eve kapatılan kadınlar, köylüler ve esnaf Halk Eğitim Okullarındaki kurslara katılır. Kılıçlı, hançerli, tabancalı ve sakallı öğrenciler zor gücüyle okullarda okutulur.. zora karşı cehaletin ilk tepkisi, umursamaz bir direniştir. Sonradan bilmenin, anlamanın merakı doğar..

derken ilk soru'nun sorulması bilinç ağacının ön meyvesidir. Üstünlük duygusu gurur uyandırır.. kitaplar, defterler yetmez. Sakallı öğrenciler ayrıca geceleri bilgi sohbetleri de isterler. Hava, mikrop, dünya ve güneş sistemi nedir? derler...

Giderekten de tek gözlü «Terör Dev» .inin değirmeni döner.. yediklerini öğütmek ve tazelerini aramakla uğraşır.. Bir gece Sağlık Komitesi Başkanı Doktor, ülkücü öğretmene «yakında tutuklanacağı» haberini yavaşça fısıldar.. şafak atar...

KUŞATILMIŞ ŞEHİRDEN KAÇIŞ

Durumun, tartışmaya ve incelenmeye tahammülü yoktur. Beklenen olur da, olmaz da.. Aydemir, gecikmeden şehri terke, ve bir dağ köyünde saklanmaya karar verir. Fakat şehrin çevresi geceleri, sıkı bir devriye kordonuyla kuşatılmaktadır. Bundan böyle gündüzün fundalık, ormanlık bölgeden geçen bir yolu tutarlar.. yanında başka bir öğretmen arkadaşı da vardır.. sınırdan sıvışmaya yeltenirler.. ama uzun sürmez. hemen aralıklı nöbetçilere rastlarlar.. iş şaka kaldırmaz.. şehirden dışarda görünen, kaçan herkes «İnsaniyetçi Kurşunu» yemektedir. Bereket ki, ağaçlıklar, toplu nöbetçilerin kör tarafındadır. O korkuyla her ikisi de, gerisin geriye dönerek, geldikleri yere koşarlar. sık ağaçların hışırtısı yönünde bağırmalar, komutlar, silahlar patlar.. dallar hedefleri korur.. kaçaklar, kendilerini ilk evin bahçesinden içeri atarlar. Bir mucize türüyle Tanrı onları korumuştu.. kaçış olayı gizli olduğundan kasabada duyulmaz.. nedense beklenen tutuklama da yapılmaz.

SENDİKA AĞALARI

O aylarda Bakû Sovyet'i, Nuha ile daha yakından ilgilenme gereği duyar.. birinci olarak Azımzade adında bir

petrol işçisini temsilcilikle buraya gönderir. Bu sendika temsilcisi partili, her önüne gelen toplantıda iriyarı gövdesiyle kürsüye fırlar.. ağzı kalabalık, dalavereci, ucuz, bayat parti gevezeliklerini haykıran biridir.. O belki de daha sonra çoğu sendikalarda türeyen belli, renkli tiplerin öncülerindendi.. cinsi, huyu, işçiden yana çalışma yerine, işçinin sırtından emeksiz geçinen açıkgözlerinkinin aynıydı. Nitekim ilk faydalı işi, ondört yaşında körpecik bir kızı, yarı çıkar, yarı korkutarak kendine nikâhlayıp eve kapatmak oldu. Ama kendisi yerli örgütün şikâyetleriyle merkeze alınırsa da kız şüpheli bir hastalıktan ölür.

Yerine ilginç kişiliği olan Dr. Neriman Nerimanof atanır. Bu doktor sayısı pek az olan aydınlardanmış.. ve önemli bir kişiliği varmış.

BAKÛ AZEYBAYCAN KONGRESİ

Öğretmen halâ partisizdir. Fakat Nuha temsilcileri arasında Aydemir de vardı.. esas ilginç yönü, bu Kongrede Dr. Nerimanof İcra Komiteleri Heyeti Başkanıdır... Ayrıca Karayef, Bagirof, Musabegof gibi yerlerinin adamı olmayan, yerlerini yadırgayan tipik kimseler de bulunuyordu Kaldı ki bunların çoğu sonraları, «rejim düşmanı» sayılarak meydanlarda kurşuna dizileceklerdi.

NEFİS SORUŞTURMASI

Aydemir, alıştığı üzre kafası ve gönlüyle beraber karşı karşıya soruşturan denetçidir, demiştik...

Bu durumda iken kendi kendine söyleşir :

— Yavrum, sen bunları anlamıyorsun.. çünkü cahilsin. Bütün sermayen, bir öğretmen okulunun basma kalıp öğretilerinden ibarettir. Yabancı bir dil bile bilmezsin. Memleketinde tek dikili ağacın, cebinde tek kuruşun yok...

Sana yol gösterenler dilsiz, kitapsız kof şeylermiş.. fakat asık suratlı hocaların ardında onların da bilmediği

bir âlem var. İnsanlığın yüzyıllarca biriktirdiği bilgi, düşünce, kültür hazinesi var.. işte sen onun yolunu, özkaynağını *bulmalısın. Hadi yine onu, yani sen suyunu ara...*

KARAR ÂNI

Halbuki yurdundan çıkarken nice güzelim hayallerle yollara düşmüştü.

— Ya devlet başa, ya kuzgun leşe...
diyen toptancılardandı. Teraziye tümüyle kendini atanlardan biri. yani bir adsız... iken Turan'da şansını denedi.. ama Turan'ın boş topraklarında dayanaksız bir sığıntı ve öksüz bir çocuk kalıverdi.. O alaca bulaca büyülü bilmece genç adamı, çıkmaz bir yola sürüklemişti.. yine karar saati gelip çattı. ilerde böyle daha çok kritik ânlar yaşayacaktı ya... Tren Kür vâdisinin ıssız bir istasyonunda durur:

*
**

Aslında burası dört yöne açılan, uzun geçitler veren bir yol kavşağıdır. Gözlerini açarak yörede gezdirir: İlerisi Gürcistana çıkar: yumuşak iklim, oynak karakter, şarapla hovardalığın fing attığı bol, ucuz sevgilerin pazarıdır orası.. ardında Aras, Ağrı ve de Anadolu yatar. Kuzey'e bakınca, başları erimez karlarla örtülü Kaf Dağları vardır.

Onların üstünde Kazıbek, Elbürüz dorukları yükselir. Daha ardında stepler, Volgalar, Dinyeperler, sık ormanlıklar uzanır.. bilinç altı durmadan itekler onu ve KARARI:

«Çocukluğumdaki masalların, beni Kafdağına bağlayan büyüleri,
anlaşılan daha çözülmemişti. Ben, Kuzey'e çıkan yolu seçtim.

Trenden indim ve Kuzey'e doğru yürüdüm.»
diye açıklanır. Su yolcusu, gittiği yoldan geri dönmez, ama sağa sola sapar, kıvrılır, asla bükülmez...

Öğretmenin bütün resimlerinde orta boylu, pembe beyaz, düşünceli, biraz dik başlı ve yakışıklı haliyle, çekici ve temiz giyimine düşkünlüğü göze çarpar. Bu yirmi yaşların gözü pek yukarlardaki gencine, bir de at, silah ve liderlik gibi nitelikler eklenirse, yaşıtları arasında sivrilir.. tanınmış, ünlenmiş biliş biri sayılır. Hele bu yaşta ileriye özgü parlak işaretler veren erkekleri, özellikle akıllı uslu gelinlik kızlar bekler, düşünür, düşlerler.. ki onlara, geleceği güvenle tasarlanan mutlu evlenmeleri umdurur.

Şu halde Aydemir'le Sitâre'nin aşkında, zamane koşullarıyla nazik atmosferin etkisi hesaba katılırsa da, bütün anlatılanların akıl ve mantık yolundan da biraz payı olsa gerek...

Güzellik tahtını tutan Sitâre, bahtını elinde tutamaz...

Kararlı âşık, Nuha'ya gelince yalnız sevgilisi onu, içten, yürekten güçlendirir. Şimdi, bu soylu sevgilinin, ateş gibi dağlayıcı sözlerini dinleyelim :

— «Ben, dedi, kendimi bir zaman için, gökte uçan bir yıldız sanmıştım. Halbuki bu toprağa bağlı bir köleyim. Bizim ayaklarımız zincirli... Senin eline yapışırsam, seni de bu zincire bağlayacağımı anlıyorum.

Benim nasibim, şu çirkin Rus kızıyla gece gündüz haşir neşir olan şu kâlpsiz, şu değersiz nişanlımdır. Senin yolun benden ayrı olmalıdır. Senin bu şehirde işin artık sona ermiştir. Hemen git. Ya öz vatanına dön. Ya başka yerlerde talihini ara.

Çok düşündüm ve sonunda karar verdim. Sen Bakû'ya gidince hemen nişanlıma koştum. Yanında yine o çirkin Rus kızı vardı. Beni dinlemek istemedi. Benimle alay etti. Fakat yalvardım. Şimdi artık nikâhlıyız...

Biliyorum ki bana hiç gelmeyecek. Beni hiç aramıyacak. Ama ahund'un bir düasıyla ben, artık onun malıyım...»

*
**

Ve masallardaki gibi başlayan o aşk hikayesi, yine onlardaki sonla bitmez.. bir kuş kadar masum kız, kendi öz hayatını sevdiği gencin parlak geleceğine kurban verir.

Gönlü kırık, bağrı yanık acılı genç adam da, O sevgilinin yaşadığı şehirde kalamaz artık.. bir gece karanlığı göğsüne taşlar bastırıp kırık bir dal, yaprak gibi rüzgârın önünde savrularak savuşur gider.

Ama Onu, hiç, hiç bir zaman unutamamıştır son nefesine değin..

Artık yeni ve çok çetin yolu bellidir şimdi...

ANADOLU'YA GİRİŞ

İlk iskele Batum'dur. Bu ara Batum'da hocası Cevat Emre ile beraberdi.. Günlerden 1921 Eylül ayı başlarıdır.. yani Sakarya Meydan Savaşının kızgın günleri.. eski öğrenci, Emre hocasının öğüdü dışına çıkar.. bir serüvene daha atılır.. Deniz yoluyla Batum'dan Trabzon'a iner.. günlerce dağ evlerinde saklandıktan sonra, kara yoluyla Malatya'ya varır.. sonra yine aynı yolla geri döner.

Bu gizli geziyi binbir güçlükle sona erdirdiğini ağzından dinlemiştik. Amacı; yurt özlemini dindirmek ve durumu yerinde görmekti. Şayet Sakarya Savaşı muzaffer olmazsa, dışardaki güçlerin (Enver Paşa ve yandaşları olabilir) Anadolu'ya sokulması ihtimali!?. Fakat Sakarya zaferle sonuçlanınca tersyüzü geriye döner. İtiraf eder ki buna Emre hocası ile kendisi de «macera» demişti. Kitaplarında nedense bu geziden söz etmez.

Acaba bu geziyle zamanın «Yeşil Ordu» sunun bir ilişiği var mıydı?

BİR DEVRİMCİ

— 7 —

Hazar Deniziyle Karadeniz arasında mekik dokuyan avare delikanlı, bir çıkmaz yola daha varır.. ama Enternasyonal marşlarıyla başlayan ve biten gürültülü kongreler, bu arayıcıyı kendine çeker, bağlar. İşte tam bu sıralardadır ki Batumda bir okulda görevlidir. İzmirli bir Türk meslekdaşı öğretmenle beraber çalışır. Onun kız kardeşi Hatice Leman hanımı görür ve evlenirler. Esasen cephedeyken bir asker falcı kendisine İzmir Beyler Sokağında oturan Leman adında bir kızla evleneceğini önce de söylemişti.. ama O, fala inanmıyacak kadar gerçekçidir, o çağında bile... Yaşantısı boyunca bu sayın eşi, alınyazgısı olan hayatının bütün ağırlığını şikayetsizce çekip götürmüştür.

İDEOLOJİ MERDİVENİ

İlk komünist parti toplantısına Batumda katılmıştı. Türkiye'deki idealist aydınların tek ülküsü, kendilerini iktidara götüren bir merdiven aramaktı. Yani idealizm'i, bir araç, yol sayarlar onlar... *Burada ise, tek parti de, ayrıcalıksız* tek tip ve tek standart partili kişi imal edilmektedir.. yine tarihin ünlü Fransız Devrimi ve onun ihtilâlcileri, sonradan Namık Kemaller, Resneli Kolağası Niyazi beyler bazı kıyas ve örneklerle anımsanır. (*)

Her halde o zamanlar bir devrimci, tek başına özgürlüğün bayrağı sanılıyordu.. ama şimdi öyle değil...

(*) Kolağası Nizayi bey, Balkan bozgunuyla İstanbul'a göçerken Avlonya Limanındaki bir vapurun güvertesinde, Arnavutlar tarafından öldürülmüştür. Ömrü yetseydi, yazar, bu tipik devrimcinin de yaşantısını yazmayı düşünüyordu.

RUS OVASI VE RUS RUHU

Artık yeni açılan dönemde ya işçi veya üniversite öğrencisi olmak gerekiyordu. İşte bu amaçla Batum'dan kalkıp Moskova yolunu tutmalıydı. En uzun geçiş yolunu seçti. : Gürcistan - Azerbaycan - Dağistan - Terek - Çerkezistan - Kuban ovaları... *ve son durak Moskova!..*

Yüz elli milyonluk ülkede korkunç bir açlık, kıtlık âfeti kol gezmektedir. Volgada ve Don'da otuz milyon insan kendi ölümüne öylece bırakılmış..

«NEP» denilerek kısaltılan «Yeni Ekonomi Politikası» aç insan sürülerine ve onca yoksul yığınlara ancak *iki yol* gösterdi: Ya fabrikalara, ya okullara... bunların dışında kalan avareler, kopuklar, serüvenciler, çomakçılar kendi hal lerine bırakılarak eridi, kıyıldı, sahneden süpürülüp gittiler.

KORKUNÇ BİR TASARI

Yıl 1922 nin yaz aylarıdır...

Biri şair, biri yazar, biri de öğretmen üç arkadaş vardır Moskovada.. Şair, devrimin dışında yalnız deniz dalgaları, rüzgâr coşmalarıyla ilgilidir.. onun için parti, program, fabrika, yol inşâ ve üretim sorunları ön planda gelmeyen konulardı.. sözde üniversitede beraber okurlar.. ama hiç bir zaman doktrine eğilmemiş, onu kavramamış ve öğrenmemiştir.. hatta onların çevresindeki teori ve pratiğede yabancı kalmıştı bile. Kendine çalışmasını öneren arkadaşlarına, «siz okuyun, bana anlatırsınız» karşılığını verirdi.

Fakat sadece işin heyecan ve duygu yönünde, şiir aracılığıyla san'atını konuşturuyordu.. o kadar...

Nitekim yeni evli Şevket Süreyya Aydemir'in genç hanımını, Volgaya atarak boğma girişimi, bu duygusallığın bir kanıtıdır. Elbette bu girişimin akıl ve mantıkla ilişiği olamaz:

Kendilerine «6 Ağustos 1921 Hücresi» adını verenler, başlarını davalarına adayan o denli heyecanlı gençlerdi. Duygusal sosyalizmin romantik tutkusu, her an coşkulu şâiri sarıyordu... Davaya engel olacak her ayakbağı kırılıp atılmalıydı... Hücrenin üç üyesi bir gece karar verir.. «İdeolojiye zarar verecek her engel yokedilecektir, bu her ne ve kim olursa olsun»...

Hücre kararına dayanarak Nâzım Hikmet, ertesi günü Şevket Süreyya'nın onbeş yaşındaki eşi Leman hanımı Volgaya atarak boğmayı tasarlar. Genç gelini bir akşam gezinti bahanesiyle Volga kıyısına götürür... o sırada nasılsa eve dönen Aydemir, eşini bulamaz. Doğru Volga kıyısına koşar.. böylece Aydemir eşini Nâzım'ın elinden ve boğulmaktan kurtarır.

Nâzım'ın son kez hapisaneden çıktığı 1950 lerde, Aydemir kendisini Ankara'daki evinde konuk tutar. Yıllar sonra o genç kadının, «mükemmel bir ev hanımı» yetiştiğini gören Nâzım, o eski olayı tasarladığından dolayı pişmanlığını açıklar (*).

Aydemir'in sağlığında yazdığı ve anlattıklarına göre : Nâzım Hikmet hiç bir zaman gerçek bir komünist olmadı.. hatta parti üyeleri arasında da yoktur. Vasiyetinde aynen yazıldığı gibi «Anadolunun ıssız bir köy mezarlığına» bile hasret gitti...» derdi...

AŞIRILIKLARIN KİŞİSİ

Rus edebiyatındaki örneklerinden bilindiği gibi geçmişte Rus halkı, dengesiz ve ılımsızdır. Yalnızca ruhsal aşırı uçlarda görülebilir. Örneğin : ya dindar, yahut tüm din-

---

(*) Bu kitapta geçen bütün olaylar, kimseyi övmek veya yermek için yazılmamıştır. Sadece sağ olan tanıklarına ve gerçeğe bağlı kalınarak, tarihi olayları olduğu gibi meydana koyabilirse, yeter.

H. İ. G.

sizdir.. Veya salt bir boyun eğiş, yahut yabansıl bir başkaldırı içindedirler. Rus ruhu, bir takım aşırıklar ve psikolojik uçların dünyasıdır.

Rus Sovyet İhtilâli ise, tarihin belki en büyük ve en azgın aşırılıklarından biri sayılır...

*
**

Böyle tipik ve toptancı bir ortam; kafası, gönlü, kanı, canı başka birileri de olsa, rastlantıyla içine düşeni kendi kızgın potasında eritmez mi? Oysa o meraklı kişioğlunun kendi ülkesinde bir Kuruluş Savaşı sürdürülmektedir. Biten dünya savaşının dışardaki yenik düşmüş üç lideri kendi akıllarınca akıntıda çabalamaktalar.. Talât, Enver ve Cemal Paşalar, Pan-Türkçü ve Pan-İslâmcı amaçlarını üç ayrı yön ve alanda gütmektedir. Aralarında hiçbir bağ ve birlik bulunmaz. Ancak onların, Anadolucu ve Pan-İslâmcıları İngilizlerin düşmanı, Pan-Türkçüleri de Rusların hasmıcanıdır.

AÇIK HAVA DERSLERİ

Pratik uygulamalar kırlarda, ormanlarda ve tarlalarda açık hava derslikleri halinde verilir. Bu derslerde yalnız devrimin doktrini ve onun ekseni çevresindeki her çeşit sert tartışmalar geçerli ve yürürlüktedir.. eksen dışarısı, kesinkes yasak...

Başka bir açıdan bakılırsa, orada bir üniversiteden ziyade, belli amaçlar için yetiştirilecek bir «tek-tip öğrenci» yapımevi görünüşü göze çarpar.. ve öylesi bir işletme işletilmektedir.

Yeni dünyanın eğitim kurumları, Rusyalılarla beraber Amerika, Avrupa, Çin ve Hind'den gelmiş yabancı yüzlerce okuyucudan oluşmaktaydı. Dersler ve onların yürütülüşünde öğle bir çark dönüyor ki rejimin kıl payı amacına uymayanlar, yandan ince kaytarmalar görünmez röntgenler aracılığıyla o saatte ortaya çıkıyordu.. elbette, durum ve ko-

şullara ayak uyduramıyanlar sapır, sapır dökülüyor ve taburlar halinde fabrikalara gönderiliyorlardı.

PAMİR SORU İŞARETİ?

BİR ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİSİ

Bir fotoğraf'ın düşündürdükleri... beyaz kürk yakalı siyah bir palto... altında dik yakalı kazak gömleği... kişiliğiyle dünyaca önemsenen sayısız sorunlara sanki derinlemesine eğilen bir baş... ilk bakışta duru beyaz tenli, efendi görünüşlü durgun, hatta utangaç bir yüz... modadan ince tel çerçeveli gözlükler... arkasından kıvılcımlı iki mavi göz bakar... yandan ayrılmış kumral saçlar... ve yapa yalnızca bir kişi... altında sade iki kelime ve bir tarih: «Üniversiteli, Moskova : 1922»

Bu portre resmi, cepheden yeni gelmiş bir savaşçıdan ziyade okulda bilimsel araştırmalarla uğraşan... kendini gelecekteki umduğu bazı hizmetlere hazırlayan uyanık ve uysal bir öğrenciyi andırır.

Yine düşündürür ki geleceğin bir devrimcisinden çok, bir hoca, bir doçent adayını gözler önüne getirir... ama kader onu, karışık çizgilerden, çapraz geçitlerden atlattıktan sonra yine de «Hoca» lıkta durduracaktı.

***

Üniversitenin ilk aylarında, parti komiserlik sekreteryasından bir çağrı alır... Türkiyeli öğrenci, Enver Paşanın Buhara Harekâtı üzerine verilecek bir konferansa özel olarak çağrılır. Konu özellikle kendini pek yakından ilgilendirir. Askerî akademinin konferans salonundaki ayrılmış yerini vaktinde alır. Konferansçı General, Enver Paşaya karşı harekâtı yöneten Kolordu Komutanı : Kürsünün arkası, çeşitli haritalar ve panolarla kaplıdır.

General sözlerine şöyle başlar :

— Enver Paşanın hareketlerinden ziyade, bu harekât için seçtiği bölgenin stratejik özelliği önemlidir. Çünkü burası Doğu Buharadır.

Bu bölge kuzeyden güneye, Doğudan batıya tarihsel cihangirlerin aktığı geçit yollarının üzerinde bulunur.

Himalaya sıradağlarının bir bölümünü Pamir Yaylası oluşturur. Ayrıca eski adıyla Maveraünnehir denilen ve Aral Gölüne dökülen sîrî-derya ile Âmu-derya ırmaklarının arasında bulunur... Pamir Yaylası, Hindistanla Rusya arasında doğasal bir set kurar... dağlıktır.

Komutan, zamanında zihinleri çok uğraştıran (Şark Meselesi) Doğu Soru'nuna da şöylece dokunur : Doğu Sorunu, sadece Hasta Adam Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü ve altından çıkacak türlü sorunların anası Yakın Doğu değildir... ki 23 Temmuz 1908 Devrimi ve bunu hazırlayan İttihadı Terakki eylemi, «Doğu Sorun'unun Avrupadaki gelişmelerine göre ancak Türkiyedeki doğal bir uzantı tepkisi sayılmaktadır.

Asya kıt'asında Çar'lardanberi süregelen İngiliz-Rus sömürgecilik kavgası sinsice devam etmektedir. General, işte Rus millî hedefleri arasındaki bu stratejik noktayı gözönünde tutuyordu.

Çünkü Pamir'de güneyden destek, ve yardım görmeyen her hareket kesinlikle yenilgiye uğrardı.

Dahası, Enver Paşa, çarpıştığı harekât alanında yaşayan halkı hiç bir yönüyle tanımıyordu. Hatta Buhara Emirine bağlı bir Aşiret başı olan Lakey İbrahim, paşayla adamlarını yakalayarak tutuklamıştı. Paşa, ellerinden ancak adi bir aşiret pazarlığı ile kurtulabilmişti... Özbekistan Emiri ve halkı koyu yobazdı. Onlar «Cedit» ler adı verilen tüm Yeniye ve Yenilikçiye karşı amansız düşmandılar. Bağnaz gericiler, geçmişteki devrimci eylemlerinden dolayı «Ce-

dit Enveri» de sevmiyorlardı. «Cedit» lere uygulanan cinayetlerin sayısı bilinmez.

Üstelik büyük ordulara komuta etmiş bir Başkomutan, bu sarp dağlık bölgeye yaraşır gerilla savaşını da bilmiyordu. Öyle ki dağlık Sarıkamış'ta kışın 90.000 kişilik bir orduyu kırdırmıştı, kısa bir sürede...

Enver paşayı, askerî hatalarından çok siyasal yanlışları ve sosyal görüş kısırlığı yıkmıştı. Ayrıca bölgenin Yenilikçi Aydınlarını, hasım Ruslar da Devrim aleyhtarı olarak yokettiler.

Nihayet Enver Paşa, 4 Ağustos 1922, Kurban Bayramının ikinci Cuma günü, Buharanın Belhi Civan ilinin Çegan Köyü yakınlarında şehit edilmiştir. Tal'at Paşa Berlinde 15 Mart 1921 de Ermeni Taleyran tarafından öldürülmüştü. Yine Enver paşanın peşinden 13 gün sonra, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Tiflis te vurulacaktı.

İşte son olayların tanığı Pamir Yaylası budur : Hindistanla Sovyet Asya'sı arasında halâ göklere uzanan bir soru işareti? gibi hafızasızca dikilmektedir.

BİR NÂZIM DAHA

O sıralar İttihad ve Terakki'nin kurucu ve yöneticilerinden Doktor Nâzım, Moskovada Savoy otelinde kalıyordu. Dr. Nâzım'ın Enver paşa hakkındaki başıboş anılarının yazılmasını, üç Türk üniversitelisi kararlaştırırlar... önce Nâzım Hikmet sekreter olursa da şairin, geçmiş olayları Doktor adaşıyla, sürekli tartışmasından anılar bir türlü yazılamaz. Çâresiz Şâirin yerini Aydemir alır. O zaman Moskovada Vedat Nedim -Tör- ve İsmail Hüsrev -Tökin- de bulunmaktadır. Ne gariptir ki o günden bu yana yurt dışına öğretime gidenlerin pek azı eser verdiği halde, Rusyada okumuş bu beş kişinin hepsi de verimi kalıcı ve faydalı eserler bırakmışlardır. Sebebi incelenmeye değmez mi?

BİR SOĞUK KIŞ SABAHI

Nâzım Hikmet, Moskovada parasızlık ve yokluk içindedir. Zaten o, şairdir, hesap kitap bilmez... ortak geçim ve gider hesaplarını hep VÂ-NÛ'nun tuttuğunu VÂLÂ kendi kitabında yazar... Nâzım yine de kısıtlı parasını yetiremez... İstanbul'daki Annesi Celile hanımdan para ister... Anne yüreği bu, İstanbuldan özel ulakla para gönderir... bu paralar, ancak Ankara hükümetinin Moskova elçiliği kanalıyla oraya ulaşır... Elçiliğin güvenli görevlisi kâtip Vedit Uzgören tarafından kendisine verilir. Sonraları uzun yıllar Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Elçilik ve milletvekilliği yapan merhum dostun anlattığına göre :

«Annesi Nâzım'a yine böyle bir özel para göndermişti. Nâzım, soğuk kesici ayazlı bir Moskova sabahı Elçiliğe geldi. Oranın dehşetli kışında, sırtında yalnız eski, püskü yırtık bir pardesü vardı. Soğuktan titriyordu. Kendisine para emanetini verirken : —Bu kar, kışta sefâlet çekmektense memlekete dönmen uygun olur. dedim. Nâzımın cevabı :

— Mühim değil, içimin ateşi dışımı ısıtıyor. oldu.»

RUSYA HER ŞEY DEMEK DEĞİLDİR

— 8 —

ÜLKELERİN YAZGISI

Rusyada bir ihtilâl olmuştu... aradan da beş yıl geçmiş... artık bir durum değerlendirmesi yapmak gerekir... varılan veya çıkılan tepe yahut gözetleme kulesinden dönüp geriye bakılınca acaba bir yabancının gözüne neler çarpar?

Rusya sosyalist bir düzenin kurulması için en elverişsiz koşulları bağrında barındıran bir ülkeydi. Ortamı da böyle bir gelişmeye izin vermiyordu. Buna rağmen önce Rus Çar'lığı üzerine salt başka bir düzen kurmak isteyenlerde yok değildi... nitekim onların hocası Rus bilgini Plehanof 1859 da şu kehanette bulunur :

— «Marks» ın dünya ihtilâli önce Rusyada başlayacaktır.»

Gerçi halk yığınları arasında uçurumlara varan ayrılıklar açılır. Mujik sürüleriyle, orta sınıf ve soyluların katları birbirinden iyice kopar... ilişkiler gergin ve keskindir. Çarlık farkında olmadan bir barut fıçısı üstünde oturmaktadır.

GEÇMİŞE KISA BAKIŞ

1893-1897 arasında şiddetli krizler geçirmiş Sosyal-Demokratlar, kesinlikle iki kanada parçlandı :

Ilımlı Menşevikler (Azınlık Kanadı) ve Devrimci Bolşevikler (Çoğunluk Kanadı)...

Bu iki siyasi akımın yarışı, 1903-1905 Rus-Japon Savaşında Çarlığın yenilgisiyle birdenbire iktidar kavgasına dönüştü. *Kadet'ler yahut Meşrutiyetçi Demokratların karşı*sındaki Bolşevikler, ilk işçi ayaklanmasını 1905 de Petersburg'da başlattılar. Fakat bu eylem, Çarlık Ordusu tarafından çok kanlı bir biçimde bastırıldı.

Birinci Dünya Savaşı eşiğindeyse, Çarlığın ülkesi tıpkı bir cadı kazanı gibi kaynıyordu.

1914 yılı Rusyası, harbin içinde bulur kendini... zira içerdeki hoşnutsuzluk ve karışıklıklara karşı bir panzehir gerekir. Gerekçesi her zamanki gibi el altındadır... Rusyanın ezelî ve millî hedefleri : A — Sıcak Denizlere inmek... B — İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını almak... ama yine bu hedefler Ruslarca, ivedilikle hemen bir savaşı gerektirmezler. Onun İlkesi vardır : fırsatlar kollanır, sabırla meyvenin oluşması beklenir ve iş tam tavına gelince?!...

Halbuki Çarlık, Avusturya karşısında Sırbistanı özellikle korumak amacına kapılır... böyle bir kanat-germe yüzünden Büyük Savaşa girer... ve kendi kaçınılmaz kaderini, kendi elleriyle tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi saptar.

Burada bir parantez açık kalıyor : Aydemir, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye ve Orta-Doğu'ya ilişkin geleneksel emelleri ve onların sonuçları üstüne bazı açıklamalarda bulunmuş idi.

Son günlerine rastlayan bu açıklamalar, bu gün için sakıncalı görüldüğünden yayından çıkarılmıştır.

DEVRİM ÇANI

Nihayet Devrimin Çanı, 12 Mart 1917 de Petersburg'dan bütün dünyaya karşı çalındı. Çar Nikola, 16 Mart 1917 de kayıtsız ve koşulsuz tahtan indirildi... ailesiyle birlikte tutuklandı. Ülkenin yönetimi, «Duma» denilen Mebuslar Meclisi Başkanlığınca seçilmiş bir komiteye verildi. Bu komite

Çar ve ailesinin tutuklanmasından bir gün önce Prens Luvov başkanlığında bir «Geçici Hükümet» kurarak iktidarı ele almıştı. «Geçici Hükümete» de Yürütme Komitesine paralel olarak Kadet'ler, ve ihtilâlci Sosyalist Partileri katıldılar.

Son karma hükümet, savaşın ve ülkenin yaşamsal ve ivedi isteklerini yerine getiremedi. Dahası, kötü bir yanılgıya da düşerek savaşa devam kararı aldı.

İşte tam bu sıradadır ki kabine ve ülke dışındaki sürgün Bolşevikler birer birer Petersburg'a sökün ettiler. Lenin ve Troçki Avrupadan, Stalin ile Kamenef Sibirya sürgününden 25 Mart 1917 de geri döndüler. İşçi ve asker karışımı Sovyet birlikleri (şurâlar) sokakları ve şehirleri sarıyordu. Devletin tüm itibarı da sokağa dökülmüştü. Anarşik kargaşalık içinde Savunma Bakanı Kerenski kadın kılığına girerek yurt dışına kaçtı :

Bolşevikler, milyonların kan, can ve açlıkları pahasına hükümeti ve yönetimini «Devrim» le «temizliğe» uğrattılar... çağımızın en kanlı ihtilâl iktidarı böylece kuruldu... ve onlar da üstüne oturdular...

— Marks'ın teorisi içerisinde, Alman materyalist felsefesi, İngiliz siyasal ekonomisi, ve Fransızların hayalî insancıl sosyalizmi ile Makyavelin kaypak prensipleri, ilişkiler mantığı yoluyla işlenerek bir sistem meydana getirilmişti. İşte buradan Tez, Antitez ve Sentez doğurulmuştur.

DOĞAYA TERS DÜŞÜM

Bu karma sistem, insanoğlunun yaradılışı ile ters düşümlüdür. Zira, Büyük Devrimden yirmi bir yıl sonra 1938 lerde bile Stalin tarafından yaptırılan uygulamalar, topluca insan «temizlikleri», yine daha sonraki işkenceler, sürgünler halâ ilgililerince açıklanamamaktadır. Yani bunca işlemleri, yöneticileri, sistemcileri de izah edemiyorlar...

BİR ACAYİP SERGİ

Moskovada 1922 yazında kurulan bir açık hava sergisi ilginç sahnelerle doludur. Hazır bir çeşit, ama hiç görülmemiş bir lünapark görüntüsündeki sergiyi, genç sosyalist merakla gezer. Bu sergi onu bazı düşüncelere iteler, sürükler. Sergi çok büyük bir alana serpilmişti. Sovyetler Birliğini oluşturan bütün ırklar, kavimler, uluslar, özel yaşam ve kılıklarıyla bu minyatür parka serpilerek yayılmıştı. Bir bakıma, parkta bir ülke mevcudunun tüm envanteri, yani topluca somut sayımı gösterilmektedir. Her öbekte çekilen nutuklar ise varılacak köprübaşlarını işaret ederler. O günden itibaren Amerikayı maddesel malzeme üretim planında, teknik ve makinalaşma yarışında öne geçeceklerini haykırırlar... fakat?...

Uygarlık sadece bir ulusun malı değildir... özgür olan bütün ulusların ata mirası hakkıdır. Ancak her bir kişinin kendi gücünce ve taş üstüne taş koymasıyla toplum ehramının yücelmesi sağlanabilir. İşte bu kanun doğru ve sonucu güzeldir.

PUTLAR VE İLÂHLAR

— 9 —

HEM YAPAN, HEM YIKAN KİM?

Moskovadaki ikinci tatil dönemi, 1923 yazının ortalarına düşer. Zamanın üniversite öğretim sistemi, öğrenci tatillerini ayrı kamlarda ve açık hava çiftliklerinde pratikle değerlendirmektedir. Teorik öğretilerden sonra tarlalarda fiilen uygulamalara geçiliyordu. Ayrıca düşünsel çalışmalar da proğramda yerlerini alırlar...

Nitekim o yazda yeşil tarla ve kırlara bakan bir eski şato, kamp yeri seçilmişti. Şatonun terasında çeşitli konferanslar verilir... sert tartışmalı seminerler düzenlenir.

Bir gün böyle bir derste yahudi kökenli Çarlığın eski aydını ve şimdiki ihtilâl iktidarının yeni profesörü ortaya garip bir soru atar :

— «Tanrılar mı insanları yarattı? Yoksa insanlar mı Tanrıları yarattılar?»

Sosyalist hoca, böyle nazik bir konuyu ulu orta meydana fırlatınca sınıf, derin bir sessizliğe gömülür. Gurupta Hintli, Çinli, İranlı, Batılı ve Türk olmak üzere eski ve zengin Asyanın geleneksel din kültürü ve uygarlıklarıyla yuğrulmuş bir çok genç adam vardır. Bu sorunun gereksiz ve hazırlıksız ortaya atılması belki de orada bulunan öğrencilerden ençok Türk gencini derinden sarsmıştı?

Hoca, sakin ve kendinden güvenli olarak bu soruyu derste bir kaç kez tekrarlar durur ...ama Türk genci tedirginleşir... gönlünde ve kafasında uzaklardan, ana yurttan pencereler açılır... tâ Edirne Sultan Camii ve Mevlevi tek-

kesine kadar ulaşan kutsal anılar uyanır, ayaklanır... çocukluğundanberi, kendini bildiği bileli küçük evlerinde Allahın anılmadığı gün ve saat yoktu. Müminler Tanrının varlığıyla inler, yürekler onunla coşar taşardı. hele kutsal kubbeler!...

Bu Tanrı'sız (ateist) toplumda, kutsal inançsız sistemde ilk yürek sızılarını ve bir dayanağın yıkılmak istenişinin acılarını içinde duymaya başlar. Demekki kendinin pek sevdiği terimle «inancalarından» biri, şimdi özendiği bu devrim sisteminin kaba, hoyrat elleriyle kurban ediliyordu. Halbuki bu Tanrı konusu, hiç kurcalanmayabilirdi. Mademki ana amaç yeryüzünde *düzenli ve ahenkli bir kardeşlik ülkesi* kurmaktı... böylece de savaşlara, göçlere, devrimlere, açlığa ve yokluğa toptan vedâ edilecekti? Hani ya bu gençler buraya bu amaçla toplanmamışlar mıydı?

O günkü ders sonuçsuz biter... usul gereğince öteki ders için herkes bu konuda hazırlanmış olarak gelecektir. Ve bu bir tür ev ödevidir.

Ertesi toplantıda Rusyalı gençler hiç bir şey söyliyemezler... fakat Asyalı Budha'nın, Konfiçyüzün, Brahman'ın ve Muhammed'in çocukları Tanrı hakkındaki çeşitli inançlarını dile getirirler... bir Çinli genç :

— Brahman'a göre küllî ruh ile cüz'î ruh olan insan aynı şeydir. İnsan Tanrının bir parçasıdır.

Bir Hintli :

— Tanrı hikmettir. Bitkinin kökü gibi maddenin içinde saklıdır.

Bir Alman :

— St. Bernard der ki : «Tanrı, anlamıyla her şeyde vardır... Ve ancak sevgi yoluyla «O»nun bilincine ulaşılabilir.»

Her zamanki gibi disiplinli ve hazırlıklı bulunan Türk gencine ise söz verilmez.

YAŞAYANLA YAŞATAN

Tartışmalı konunun sonuç yahut sentez dersine hoca şöyle başlar :

— Eski Asur, Mısır, Eti, Yunan Tanrıları yine o insanlarla doğdular. Beraberce yaşadılar... ve birlikte öldüler. Yeni insanlar da kendilerine yeni Tanrılar yaratır ve beraber yaşarlar!. o halde?...

SOYTARILARLA RAHİBELER

O günler şehirde, Otodoks Hristiyan kilisesinin paskalya örneği dinsel yortu günleridir. Ülkedeki tek komünist partisi, genel ve yaygın bir din aleyhtarlığı mücadelesine girişmişti... bu savaş Tanrıyı inkâr eden genç kuşaklarla, tarihsel Rus ortodoks kilisesinin kıyasıya bir çarpışmasıydı. Hele o gün her kilise, her mihrap bir inanç siperiydi. Saldırılar karşısında içerdekiler adım adım geri çekilirler. Kiliseler, çarmıha gerilmiş İsa'nın boy boy resimleriyle, günlük tütsüleriyle, inleyen duâlarla dolup taşmaktadır. İsa'nın evi olan her kilise, içleri değerli eşyalar ve altın süslemelerle benzenmiştir... tıpkı saraylar gibi... Halbuki evin asıl sahibi İsa

— «Dünya ziynetlerine değil, göklerin saltanatına yöneliniz», demişti.

*
**

Ertesi gün Moskovada yortu bayramı devam ediyordu. Kiliseler son vargücüyle vurarak çanlarını çalıyor... caddelerde ise kilise aleyhindeki taşkın kalabalıklar gösteri yapıyordu.

Gösteri arabalarındaki soytarıların, güya sarhoş rahip ve rahibeler arasında geçenler üstüne çirkin taklit ve şaklabanlıklar gırla gidiyor... halkı katıla katıla güldürüyordu. Göstericilerden biri de şeytanın lânetli oyunlarını temsil

etmektedir : tıpkı analarımızın çocukken kulaklarımıza koyduğu korkunç «Deccal» ı andırıyordu... acaba sahiden deccal mı çıkmıştı? hatta işte sûrû-israfil'de uzun borsunu öttürmekteydi, zaman zaman... Bir yanda çanlar, öte yanda dinsiz kalabalıkların gürültüsü yarış halinde akarlar sokaklardan...

— Kiliseler kahrolsun, yıkılsın hepsi de...

nârâları arasında coşkulu kalabalık, Puşkin meydanına bakan *Strusnoy manastırına yönelir... yöneliş, saldırı ve çul*lanma halini alır. Saldırganlar yetişmeden rahip ve rahibeler manastırın demir kapılarını kapatırlar. Çılgın yığınların bağırış, çağırış, sövgü ve hakaretleri çâresiz dışarda kalır... ve oradan sürer, gider...

Ama, bu yabansıl saldırıların uzun bir birikim sonucu meydana geldiğinde hiç bir şüphe olmalı.

Yüzyıllardanberi Rusyada kilise, Çarlık saltanatının hep ana desteği, onun orta direği olagelmişti. Her dizginsiz otorite gibi destekli Çarlıkta sert ve acımasız bir despotizme dönüştü. Kilise, halka yapılanlara ortak veya yandaş görünüyordu. Nitekim kanlı Devrimin eşiğindeki Rusyada, toprakların toplamının üçte birisi bu kilisenin malıydı... geri kalanların yarısı da aristokrat toprak ağalarının elinde bulunuyordu. Topraksız köylü «Mujik» sürülerine, tek çıkar yol : ya kilisede iman duası etmek, yahut meyhanede içerek kendinden geçmek, kalıyordu.

Rusya bir çelişkiler ülkesidir. Çar Korkunç İvan, bir günde hem târiki-dünya (dünyadan el, etek çekmiş), hem zangoç, ve hem de cellat olmuştu. Rus manastırı da efendisine uyarak tarihi boyunca kâh melek, kâh derebeyi, kâh kanlı zalim olarak yaşadı.

Acaba şimdi gerçekten dünyanın sonu mu gelmişti? Çocukluğumuzun korkulu, ürküntülü masalı nihayet bu gün mü ortaya çıkmıştı? Bu son sorunun cevabı ilerde Petrograd'da verilecekti.

TAHTLAR VE MEZARLAR

Petrograd'a bir öğrenci grup gezisi düzenlenir... oradaki tanınmış eski Petrolpavlosek kalesi gezilirken bazı kocaman imparator mezarları göze çarpar. Neva Nehrinin batısındaki bu tarihî kale, yüzyıllarca yılnız önünden girilir, fakat asla çıkılmaz bir siyasal hapisane olarak kullanılmıştı... ama şimdi eski zindanlar boştu artık... zindancılarıysa sembolik anlamda işbaşındaydılar... kalenin esas meydanı ortasında bir de büyük kilise yer alır, tıpkı olan bitenlerin bilinçli tanığı gibi...

Kilisenin geniş görkemli kulubesinin altını, dizi dizi imparator mezarları çevrelemiştir. Büyük yahut Deli Petro bunların hepisinin ortasında aşırı belirginlikle yatar. Önünde kırmızı kocaman yapısıyla altın yaldızlı bir Çar tahtı vardır. Eskiden Çarlar, geleneksel, parlak törenlerle önce bu tahta oturur... sonra asıl saraydakine giderlermiş... şimdiyse, gezi gurubunun Hintli, Çinli şımarık öğrencileri alayla bu tahta oturmakta veya üstüne çıkmakta, yahut öteki mezarları tekmelemektedirler.

Gurup gezisinin yaşlı kılavuzu eski bir Rus aydınıdır... Ortalıkta geçen bu alaycı, komik, gülünç durumlara kızar, sinirlenir ve :

— «Ben Çarlarla, kiliselerle, mezarlarla savaştım. Fakat kahramanları da, ilâhları da yaratan bizleriz. İnsanlar putlarını kendileri yaparlar. Arkasından, bir zaman süresi

(*) Petrograd, eski petersburg ve bugünkü Leningrad'dır.

sonra onları elleriyle yıkarlar. Sonra da yine yenilerini yaparlar...»

Bu anlamlı sözlere gezinin tek Türk öğrencisi şu karşılığı verir :

— «Haklısın yoldaş! çünkü senin sözlerinde insanoğlunun hem bir zaafı, hem de bir kudreti dile gelmiştir. Yürekten onaylarım.»

ÇİN YÜZYILI

— 10 —

GEÇMİŞLERDEN BU YANA

Rusya tarihine bakılırsa Moskovanın saltanatı, en belirgin çizgileriyle Korkunç İvandan başlar. (1546-1584)

Sonra onu Deli Petro izler. (1662-1725)

Öncelikle onların dönemlerindedir ki Rusya toprakları, Çin sınırlarından Baltık Denizine, Kuzey Buz Denizinden Karadeniz'e kadar genişletilmişti.

*
* *

Üniversite öğrencisi Aydemir, bir gün Kremlin kalesi ve sarayı içinde düzenlenen Komintern'in yüksek düzeydeki bir toplantısına gözlemci çağrılı olarak katılmıştı :

Başkan toplantıyı açar. Konu Çin sorunudur. İlerisi için yetiştirilen çeşitli ülkelerin sosyalist lider adayları ve önde gelen tanınmışlar, salondaki yerlerini almışlar... yalnız Çin masası, sembolik değimiyle boş...

Bulgar Dimitrof, Fransız Doryo, Macar Bela Kun, Tal'ât Paşanın dostu yahudi kökenli gazeteci Radek ve yönetimin adamı Harbiye Komiseri Trotski bunlar arasındadır. (*) Fransızca, Almanca, ve İngilizce konuşanlara kendi dilleriyle cevap veren Trotski, Rusça sentezini şöyle bağlar :

— Çin sorunu yarınki dünyanın ana sorunudur. Dünyanın buyarısını, Avrupa ve Amerikaya öyle kapamalı ki

(*) Sonra Trostki sınır dışı edildi. İstanbul'a geldi. Adada oturdu. Stalin'in şerrinden Meksika'ya gitti. Yine izleyici bir Rus ajanı tarafından orada 20/8/1940 da öldürüldü. Yazdığı kitabı sansür edildi.

karşı taraf kendi içinde yapayalnız kalsın. Kendi kabuğunda büzülsün.

Yine zamanın çarlık hükümetinin eski bir diplomatı daha önceki başka bir konferansta : «Yaşadığımız ve gelecek yüzyıl, bir Çin yüzyılı olacaktır.» sözleri, yeniden pekleşerek belki kulaklarda hala çınlıyordu.

Hani bildiğimiz, duyduğumuz afyoncu, uyuşuk Çinlilerdi bunlar... hanedanlar, Yun-yat-Senler, Çan-Kay-Şek ler... ve 1949 dan sonraki Komünist kızıl Çin... nihayet Mao-çetung... hasılı hepsi de Çinlinin o tükenmez, sabırlı, dirençli ve durgun ruhuna dayanırlar...

Yüzyılımızın 800 milyonluk kıt'a Çini : Birleşmiş Milletler üyesi, atom bombası sahibi— ve de Rusyanın hasmı...

Önce İngiliz tarihçisi H. C. Wels ve sonra Amerikan diplomatı Wendell Willky yer yuvarlağının bu noktasına parmak bastılar. Willky'nin, İkinci Dünya Savaşı içinde yazdığı «Tek Dünya» adlı kitabıyla dikkatleri üstüne çekerek ileriyi gösteren işaretlerinin gerçekleşmesi bir ön-bilişidir.

OLİMPTEKİ KAVGA

— 11 —

MAMUTLAR DA KURTLANIR

Bir düşünen yazar öyle demiş : «Anılmayan anılar yaşanmamış demektir.»...

Moskova tiyatrosunda yapılacak bir parti toplantısında Kamenef konuşacaktı... kendisi aynı zamanda hükümet Başkanıdır. Nasıl ki oranın okul kitaplıkları, sabaha kadar açık kalması için öğrencilerce zorlanırsa, bu tür toplantılar da vaktinden çok önce kapılara kadar tıklım tıklım dolar... süslü altın yaldızlı, görkemli salon bir ışık seli içinde şıkır şıkır parlar.

Kamenef: «Almanya ihtilâlin eşiğindedir. diye söze başlar... ve Bu Avrupa ve dünya İhtilâlinin başlangıcıdır. Almanyada devrim patlayınca, aradaki Polonya bizim için ya köprü, veya bir çit olur. Eğer çit olursa çiğner geçeriz... işte buna hazırlanınız...»

Her son ve bitiş'teki alkışlar, bağırışlar, gürültüler, mızıkalar, marşlar... ve dağılış...

DÜŞÜNEN ADAM

Stvetnoy bulvarındaki «Düşünce Anıtı» önünde, gecenin geç saatlerinde bir genç, elleri şakağında düşünür. Kamenef'in söylevinde ilk kez bir ad duyulmuştu : Hitler... Sokak psikolojisiyle oynayan Avusturyalı bir onbaşıymış... ama Kayzerin Genel Kurmay Başkanı Ludendorf bu onbaşının arkasında yürüyormuş... varsın olsun, hemen yarından tezi yok : «Almanca öğrenmeli»... orada siyasi kıla-

vuzluk görevi elbette bu gence de verilebilir. Hiç de çok görmemeli, 26 yaş, tam bir serüven yaşı değil mi? Kayıt, koşul tanımayan kıvançların sınırsızca aktığı bir yaş ki kişisi «Ben nereye gidiyorum?» diye soramaz. O çağda... sadece gider...

*
**

Aylardır, hatta yıllardır salt beklenen Alman devrimi ve Rusyanın Polonya «Çit» inden müdahalesi bir türlü gerçekleşemez.Umutsuz bir umuş sürüp giderken bir profesör bu kronik durumu daha belirginlikle açıklar : — «Burjuvazi tarihinde iki kez silahlanacaktır. Biri büyük Fransız Devrimi, ikincisi Faşizm... işte Almanya şimdi belki de, Faşizme gebedir.»

FANTOMA ARKADA

O sıralarda yapılan başka bir siyasal toplantı, madalyonun öteki yüzünü gün ışığına çıkarır... ve biraz görmeye başlayan toy gözlerdeki kalın perde nasılsa hafifçe aralanıverir...

Bu toplantı öteki benzerleri gibi renkli, ışıklı, görkemli değildi... hatta hiç de gösterişi yoktu... yeri, Moskova çayı arkasındaki sapa bir fabrika içinde... geceleyin çamur ve hurdalar arasından zorlukla geçilerek fabrikanın pislik ve yemek kokularıyla sıvışık aşevine girilir. İçerde süslü koltuklar yerine yağlı yemek sıraları dizilmişti. Dnileyiciler çoğunlukla yaşlı, suskun ve ağırbaşlı işçilerdi. Vakit gelince Prezidyum sahnede yerini alır. Yaşlıca bir işçi Başkan, sadece :

— Şimdi Stalin yoldaş konuşacak!

der... mızıkalar, enternasyonal marşları, çılgınca hurralı

alkışlar asla duyulmaz burda... Stalin, (*) meşin kasketi, kalın kaşları, soğuk ablak yüzü, pos bıyıkları altında kısık dudaklarıyla önde görünür... bu orta boylu Gürcü Partinin

Genel Sekreteridir... ama az gülen, az konuşan ve daima arka planda kalan fantoma bir kişiliği vardır. Yani perde gerisinde ikinci gölge bir adam gibi durur...

Stalin, alışılmış öteki heyecanlı toplantıların tam tersine, ne Alman ihtilâli, ne dünya devriminden sözeder... fakat sözlerini ağır ağır, tane tane adeta belletircesine heceler :

— Bizim memleketimiz büyük, ama geridir... der. Planlı ve disiplinli çalışmak gerektiğini, lâfebeliği, tembellik ve umursamazlığın kapitalistlerden daha büyük birer düşman olduğunu anlatır. Lenin'den bazı cümleler okur. İlk hedef : önce kapitalist ülkeler düzeyine çıkmak ve sonra da yarışta onları geçmektir. Çâresi : makineleşmek, elektrikleşmek ve iş üretimini artırmaktır. Bunları gevezeler, parazitler ve bozguncular mı yapacaktı ?

Sözlerini bitirince baktı; dinleyicileri, onu iyi anlamıştı... kendini yine ağırbaşlı, olgun ve yavaşça alkışladılar. Burada, bu fabrikanın pis yemek salonunda pramidin eteklerinden asla gözükmeyen bir çatal ışık birden yanıp söndü... ve tepede yumrulaşmış bir çelişki, birdenbire ortaya dökülüverdi. Demekki komünizm olimp'inin tepesinde de sessizce oluşan bir kavga vardı... post kavgası...

Aslında 1917 ihtilâli, Rusyaya barış, ekmek ve toprak vaadetmişti. Şimdi ise uzak hayallerden dem vuruluyordu. Öteki yabancı dilli, romantik ihtilâlcilerin tümünün kökeni yahudiydi.

(*) Stalin : Parti Genel Sekreteri olmakla beraber «Milliyetler Komiseri» olarak da Yürütme Komiserleri Heyeti (Kabine) içindeydi. Parti demek orada her şey demektir. Ayrıca Asya ve Kafkas Cumhuriyetlerini de elinde tutuyordu.

Stalin ise, Kafkasyadandı. Kendisi Rusçadan başka dil bilmezdi. Arkadaşları Mikoyan, Kağanoviç, Karahan, Beria, v.b. leri de kendisi gibi ya Gürcü yahut Ermeniydiler. Yalnız kayınbabası Kaganoviç Yahudi asıllıydı.

Birinci guruptakiler ile bunlar arasında, ortak bir dil bitişik yan yön ve yetişme benzerlikleri de yoktur. Dahası, ikinciller 1917'e değin türlü çileler, sürgünler, dayaklar, hapislerden geçerek buraya gelmişlerdi. Özetle Stalin gurubu, ne istediğini ve nereye varacağını bilen gerçekçilerden kuruluydu.

Dorukta oturan Lenin sözde bu kanatların başında görünür... ama gerçekte pek etkisi yoktur... açıkçası Zevs hastadır çünkü... 1920 de bir fabrika mitingine giderken, Kaplanova adında bir kadın, Lenin'i başından tabancayla vurmuştu... kurşun, galiba kafasında veya bir yerlerinde kalakalmıştı. Zamanla ve bu kalan kurşunun etkisinden damar sertliği ile inme inerek hasta vücudunu yatağa bağlamıştı... sesi, gırtlaktan kesikti...

Kongrelerdeki son sözü güncel tahminlerin tersine şöyleydi :

— «Planlı bir ekonomi, ancak sağlam bir finansman planına dayanır.»

GÖLGEDEKİ ADAM

Basında çıkan resimler, yazılar Stalin'i daima hasta Lenin'in başucunda göstermektedir. Bunların amacı, tabandan ta tavana ağmaktı. Aşağıdan yukarıya doğru yükselen bu sade, dümdüz ve öz bilinçli bir hazırlıktır ki dıştan ve bütünüyle halk kamuoyunu oluşturmaya yönelikti.

Çünkü Zevs olan Lenin hastadır... yakında yeri boşalacaktır... Nitekimde 1923 de Lenin öldü. (*)

Boş kalan doruğa Stalin derhal ilk adımını attı. Özellikle Stalin'in ilk ve başlıca işi; Parti programına ters düşmekten suçlu birinci guruptaki-Trotsky, Zinovyef, Rikof, Buharin ve Radek gibi parti arkadaşlarını sırasıyla ortadan kaldırmak olmuştu. Böylece Almanya ve Dünya Devrimi kehaneti de suya düştü. Yalnız Rusya hala bir şeye karşı yılgınlık duyar: Batı devletlerinin Rusyaya silahlı müdahalesi söz konusu olunca, bunun altında sırtını Batılılara dayayacak silahlı bir Almanyanın geleneksel, tarihî korkusu her zaman yatar.

Üstelik Çin de, umulanlara uygun olarak 1949 yılına kadar sosaylist olmamış ve sade bir ulusal kurtuluş eylemi halinde kalmıştı.

(*) Lenin : Doğum ve ölümünü ansiklopediler, 1870 - 1924 olarak göstermektedir. Volga üzerindeki Simbirsk de dünyaya geldi. Babası eğitim müfettişi ve anası bir köylü kadındır. 5 kardeştiler. Ağabeylerinden biri 1887 de Çar III. Aleksandr'a sükast düzenlemekten asılmıştı. Bu olay küçük Lenin üzerinde derin etkiler yapar. Soyadı «İlviç». olan Lenin Kazan ve Petersburg Üniversitelerinde hukuk okudu. 1893 de Marks'dan yana kaydı. Siyasal faaliyetlerinden dolayı 1895 de Sibiryaya sürüldü. Beş yıl sonra salıverildi. Partisi olan Rus Sosyal Demokratları, kendisini örgütlenme ve propaganda için Avrupa ülkelerine gönderdi. Bu arada İsviçre ve Paris uğrak yerleri arasında sayılır. 1917 tarihine kadar dışarıda kaldı. «Iskra - Kıvılcım» adlı bir dergiyi çıkararak Çarlık Rusyasına sokmaya çalışırdı. İlk defa 1905 yılında yapılan ayaklanma, partisine başarı sağlamadı. Ama 1917 ayaklanmasında başarı kazandılar. Hemen geri döndü. Kerenski hükümetine karşı sert bir muhalefete girişti. Bolşevik Partisinin Ekim 1917 deki başkaldırısı tutmuştu. İktidar başı oldu. İlk işi, Alman - Rus Savaşına son veren Brest - Litovsk Andlaşmasını imzalamasıdır. 1921 de «Yeni Ekonomik Siyaset» (N.E.P.) diye anılan planlamayı hazırladı. Devrimden üç yıl sonraki yıllarda başında kalan kurşun yüzünden hayatı hastalık ve gizliliklerle geçmiştir. Ölünce vücudu 1924 de mumyalandı. Camekana kondu. Mezarı halâ ziyaret olunur.

Rusya dışındaki platonik komünist sempatizanlar, eski parlak sloganlar ve gelecekten verilen haberler boşluğa çıkınca hemen çözülmüşlerdi. Gerçek şuydu ki, açıkca Almanya ve İtalyada Faşizm egemen oluyordu...

İNSAN MAKİNE OLAMIYOR

Günümüze kadar süren Rus rejiminin çalışmaları, kişinin dünyasını tamamen öldürmeye yetmedi. İnsan varlığının ne kadarı monoton bir makinedir? Ve ne miktarı özgürlüğün çocuğu ve kendi özünün insanıdır? Bu karışık yumak açılamadı, ve sır halâ çözülemedi... yığınla aydın kişiler bu yüzden Rus yurdundan kaçtı veya zorla sınır dışı edildiler. Şurası bir gerçektir ki «Standart adam, topluma hiç bir zaman ebedi olarak egemen olamamaktadır.»

*
* *

Lenin'in 1923-24 arasındaki ölümü, Rusyanın iç ve dış politikasını hayli değişime uğratmıştı. Devrimciliğin yerini, «Teknokratik Memleketçi Sosyalizm» tipi alır. Dışarıya açılma ve dönüklük, içeriye çevirilir. Katı Marksizm ilkeleri sulandırılarak revizyonist bir devlet politikası haline dönüştürülür. Yaşayan liderler arasında kıyasıya bir ölüm-kalım savaşı başlar. Zamanla eski devrim heyecanı, bir totaliter-terörrist disiplin kalıbı biçimiyle dondurulur. Hasılı sonraları tüm dünyaya yayılan «Kardeşçe barış içinde beraber yaşama» sloganları, tâ ki Rusyayı Hitlerle ittifaka kadar götürecekti.

Rusya her devirde ve her zaman yayılıcı bir siyaset yolu güdegelmiştir. İçinde bulunduğu coğrafi faktör, Ona her fırsat çıktıkça, vazgeçilmez salt bölgesel «yayılma-oturma» planının gereğini emreder. Bundan böyle İkinci Dünya

Savaşı sonrasında yayılma planı uygulamasına ters düşenler, Rus tanklarıyla kanlı bir şekilde ezilmişti. Hal böyle olunca Devrimin romantik heyecanı veya türlü rastlantılarla bu garip kervana katılan yabancılar, artık kendilerine birer birer başka yollar seçtiler.

Nitekim Aydemir de bunlar arasında bir yabancıydı. O da «Ben ne olacağım?» sorusunu artık sormaya başlar şimdi de...

O T O M A T

— 12 —

YURDA KESİN DÖNÜŞ

Kış ortası, 1923 Aralığının sonlarıdır... Odesa'dan kalkan *Krasnador vapuru, Fransız limanları için buğday yüklü*dür. Adsız sosyalist Aydemir de onun yolcusu... her yanı inildeyen köhne şilep, İstanbul'a doğru yavaş yavaş yol alır. Geminin Rus komiseri, her gece mürettebatla yolcuları alt salonda toplar ve kırık plak örneği şu nutku atar :

— «Geçen yıl açtık. İşte bu yıl buğday ihraç ediyoruz. Karşılığında Fransa'dan makineler ve yedek parçalar alacağız.» v.s.

Her defasında da tek düze, otomatik, takır takır ezberletilmiş hissi uyandıran bu kalıp sözlerini kupkuru geveler, durur...

Bir sabah gıcırtılı güverteden sisler arasında Türkiye nin mavi karaları görünür. Aydemir'in sonraları anlattığına göre : cebinde sımsıkı yapıştırılmış ve kırmızı mumla mühürlenmiş iki zarftan biri kalmıştı. Önceki mektup Odasadaki ilgililerce açılmış, içindeki talimat saygıyla yerine getirilerek mektup yolcusu gemiyle uğurlanmıştı... kalan zarfın üstü İstanbul'daki bir ilgiliye aitti... acaba bu ilgili kimdi?

Dört yıl önce ayrıldığı şu İstanbul, şimdi kendisine çok garip, yabancı *bir yüzle bakar. Sanısına* göre, anayurtta.

yaşıtları, silâh arkadaşları çarpışmış, düşmanı yenmiş ve zaferi kazanmıştı... ama o da anayurda başka yoldan hizmet vermeği ummuştu... önce bahtını Turan'da, arayan bir Adsız olmuştu... sonrası... (*)

Yakın geçmiş yıllara serpilen olaylar... masallaşan bir aşk... hantal keçe çizmeli Ejderhan balıkçısı... Kuzey yolu... lahana çorbası, mahurka tütünü kokan pis yemekhanelerdeki üretimci nutuklar... gemi komserinin ezberlenmiş otomatik lâfları... hepsi de geride, o geminin çatırdayan güvertesinde kalmıştı...

SOLAK GÖZLER

İstanbulun yeni konuğu, her şeyi acayip, donuk ve değişik bir gözlük ardından görmektedir. Kafasındaki her düşünce billuru, formülleşmiş, kavramlar kaskatı kalıplaşmıştı. Nerde o eski heyecan, nerede o güzelim duygusal İstanbul?... sanki gözlerinin önüne Moskova markalı bir gözlük oturtulmuş... ve kesme cam bir adeseden süzülür tüm algıları... her gördüğü Rum, Ermeni bir varlıklıya nemen «Kapitalist uşağı» veya «satılmış» damgasını yapıştırır... hani hoş bir piyano sesi duyulsa, bir köşkün terasında cici bir sofra kurulsa :

— Hain, Kapitalistler, proleteryadan çalınmış hakları tıkınıyorlar. İlle her tür zabıta olayı kendince salt bir «Sınıf kavgasının» ürünüdür. Bu ters kompleksin çemberini kırmak, değiştirmek ve biraz hoşgörü, esneklik katmak mümkün olamıyordu, nedense?

Hayır, olamazdı... çünkü o bir otomat yetiştirilmişti...

(*) Eski bir Orta Asya Türk geleneğine göre Adsız, mülkü büyük kardeşine, davarı ortancaya bırakıp Atasının atını ve ok'unu alarak yeni bir yurt kurmak üzere yola düşen küçük kardeştir.

Eski sarayların başkentinde, akşmaları çokcalık esnaf, işçi kılığına girer mahalle kahvelerini dolaşır... yahut Üniversite öğrencilerinin uğrakyeri olan kahvelerde oturur... onlarla konuşur... açıkçası yandaş, yoldan sempatizan, taraftar yani «Av» peşinde koşar...

Üniversite öğrencileri, kitapsızlık ve işsizlikten dertlidirler. Kürsü hocalarının kendi yazdığı ders kitapları yoktur. Derste, yalnız ağız notları tutularak onlar okunur... yabancı dil bilenleriyse ancak parmakla gösterilebilir.

İşçilere gelince : onlar öğretilmiş tanımından işçi tipleri değildirler. Savaş sonuyla yoksulluğa uğramış, düşkünleşmiş bir takım aile çocuklarıdır. Buna rağmen bizim otomat, onlarla da otomatça konuşmalara girişir. Aynı uslup kanalında, aynı sözcüklerle tekdüzeye konuşmalar çevresini, yakınlarını, hatta dostlarını bıktırır, bezdirir... soğutur kendisinden... aslında bu kazançsız sonucun kendisi de farkındadır... ama tutulduğu bu otomatlık hastalığından bir türlü kurtulamaz... nitekim o halini yazılı ve yazısız olarak derin bir içtenlikle anlatmıştı... yani bol lâflı, kısacası «bol çeneli» olmuştu... geçerli sol metodu, yerine göre hem bir illet, hem de bir marifetti...

Burada Şevket Hoca'nın yaşamınca sürdürdüğü bir özelliği su yüzüne çıkıyor... yine anlattıklarına bakılırsa, vaktiyle Rusyaya gitmeden önce, topluca demeçler dışında kendisi az konuşan, çok dinleyen, suskun, düşünceli ve yerinde öz söyler biriymiş... ne zamanki Moskova öğretilerine kapılmış; bir maddeden, ya bir sözcükten veya bir durumdan hareketle, onunla ilişkileri ve çelişkileri sıralamak, çoğaltmak, avını allak-bullak etmek yöntemine tutulmuş... böylece propağanda rüzgarlarıyla avını özbenliğinden ayıracak...onun ruhsal motifine uygun aile kent, yurt ve dünya çapında eğilimlerini genişletecek... ve sonunda insan-

lıkta karar kılacaktır. Bu metod ekonomi diliyle bir çeşit ilginç lâf sayımı ve onun düzgünce sıralamasıyla istenilen noktaya varmayı sağlıyor... örneğin; yerde çöp kutusu yapılmış paslı bir gaz tenekesi var... bundan şehir, yurt, dünya ölçüsünde petrol kaynak ve sorunlarına, üretim rakamlarına atlamak işten değildir... yine «ekmek» de böyledir... Sonuç da tez, antitez ve uygunca bir Sentezle biter. (*)

KENDİ AVLANAN AVCI

Gerçi ortada öğretilen belli çizgili boyut ve renklerle modeline uygun bir proletarya yoktu... zira önce işçiyi gerektiren sanayi kuruluşları, fabrikalar, tezgâhlar, işyerleri kurulmamıştı. Yalnız meydanda Fransız kumpanyasının işlettiği ve bir Tramvay Şirketi vardı. Ona da çengel atılırsa da önemli bir sonuç alınamaz

Oysa Gazi, 1923 Şubat ayında İzmir İktisat Kongresini açmış ve yürünecek yolu belirlemişti... Kongrenin ekonomik ilkeleri, gümrüğe dayanan tam bir liberalizmi temsil ederler. Türkiyeye göre geç doğmuş ve geç gelmiş bir eski rejim sayılır bu sollarca ...ortam böyle de olsa sosyalist, yine ağlarını salıvereceği karanlık sular bulabileceğini umar... Moskovadan gelirken kendine verilen kırmızı mühür mumlu zarfın sırrı da çözülememişti hala...

MARKSÇI YAZAR

İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğündeki bir arkadaşı aracılığıyla aile geçimini sağlamak üzere bir öğretmen vekilliği bulur. Gündüzleri Beşiktaş'taki Barbaros İlk okulunda

---

(*) Bu çok konuşma huyu, Aydemir de zamanla geniş kültür ve düşünce akımlarıyla beslenerek kendisini hoşsohbet bir sentez adamı yapmıştır. Herkesle kendi dilince ve çapınca konuşmuştur. Bunda Hocalık mesleğinin payı da yadsınamaz.

öğretmendir artık... akşamları pedagoğ Sadrettin Celâl ile Şefik Hüsnü'nün çıkardığı «Aydınlık» dergisindeki yazı odasına koşar... Dergide *Marksizme ait yazılar*, çeviriler yayınlar. Kendisi üstünde fazla durmamışsa da bu derginin esaslı elemanıdır. Sağlığında sık sık tekrarlardı : «Sovyetler, sosyalist sol eğilimli [Solsever] yandaşlara para vermez. Ancak parayı, ajan olarak ücret karşılığı haber satanlara verir.» kim bilir? belki öyledir...

BİR TUTUKLAMA

Ansızın ortalığa bir haber yayılır; Ankaradan gelen acele bir emirle «Aydınlık» basılmış, aranmış ve kapatılmıştı. Topluca tutuklama var... bunun adına meşhur «1924 Komünist Tevfikatı» derler. Derginin sahipleri Dr. Şefik Hüsnü, Sadrettin Celâl ile şair Nâzım Hikmet ve bazı yazarlar önceden haber alarak apar topar yurt dışına kaçarlar.

Bu tutuklama haberi baskından önce Aydemir'e de fısıldanmıştı... hatta anlattığına göre : o geceyarısı ışıkları sönük bir Rus şilebi yavaş yavaş Boğazdan geçecek, kıyıdan bir sandalla şilebe yanaşacak olan kaçak bir yolcuyu alacaktı... Şevket, gerçekten o saatte kıyıya gelir, sandal da hazırdır. Koyu karanlıkta hafif ışıklarla kaypakça kıpırdayan boğazın karanlık sularına bakar bakar, düşünür... Kesin karar ânıdır... Şilep görünür : Gitmek mi, kalmak mı? Kalsa tevkif, hapisane belki ip... gitse hiç sonu bilinmez bir başka serüvene daha atılacak, belki fırınlanacaktı... dakikalar ilerler... gemi beklenen yolcusunu almadan önünden süzülür geçer... sırtından aşağı bir ter boşanır. İç tartışma sonunda kararı belli olmuştur : «Ne de olsa oralarda yine bir sığıntı olacak... burası ise özyurdudur; ataları, çoluk, çocuğu kendi vatanındadır... hapisane de, ölüm de olsa kendi yurdunda kalacaktır.» Rahatlar... ve öylece evine döner...

Yurda kesin dönüşten sonra sosyalist Şevket, Boğaziçinin tenha bir kıyısında, bakımsız bir bahçe evinde çocuklarıyla oturmaktadır. Günlük Siyasal eylemleri yüzünden ailesini de derin kaygılar içinde yaşatır. O sıra güvenlik görevlilerince «Aydınlık» cılraın hepsi de izlenir ve gözetlenirler. Biliyordur ki o gece de kendi evi sarılıp basılacaktır. Kesin kararı; kanuna teslim olmaktır... karanlıklar içinde sessiz duran evine yaklaşınca, pusudaki polisler yerlerinden çıkarlar. Onlara kendi isteğiyle teslim olduğunu, ve gereken işlemin yapılmasını sakin ve ağırbaşlı haliyle bildirir.

Sonu kestirilemez bir yola daha çıkıyordu şimdi? özgür değil bir tutukdur artık...

ANKARANIN TAŞINA BAK

O dönemde İstiklâl Mahkemesi Ankarada çalışıyordu. Kafile, Haydarpaşadan trenle bir öğle üstü kalkar, ertesi günü Ankaranın tozlu istasyonuna indirilir. Şehrin uzaktan görünüşü aynen «Osmanlı Coğrafya» sı kitaplarındaki satırları canlandırır : «Ankaranın dışardan sıkıcı bir görüntüsü vardır. Tanınmış şeyleri : Tiftik keçisi, Ogüst mabedi ve bal'dır.»

Jandarmalarla polisler, yirmi kişilik tutuklu gurubunu, aralıklı teksıra halinde sazlık ve bataklıklar arasındaki istasyonu şehre bağlayan tek kumluk yoldan kanuni kurumuna götürürler. Caddenin iki yanında dizilmiş halk, bu geçenleri alışık, umursamaz gözlerle seyreder. Gelen gurubun içinde Şevket Süreyya'dan başka Nizamettin Nazif, Rasim Adasal, Dr. Süleyman Neşati, Antepli Eczacı Vasıf, Selahattin Batu v.s. de vardır.

Burada yazarın özel sohbetlerinde yaptığı açıklamalara biraz yer verelim : Nizamettin Nazif o zaman hızlı bir genç,

ateşli bir gazete muhabiridir. Sivri uçlara karşı meraklı ve heyecanlı bir delikanlıdır. Şiir ve söyleşi toplantılarında o da bulunmuştu... fakat bu kez tevkifle Ankaraya getirilirken çok korkuyordu... (Daha önce 1921'in başlarında yine komünistlik suçundan hüküm giymiş ve bağışlanmıştı) çünkü İstiklâl Mahkemesinin kararlarına karşı itiraz ve temyiz hakkı yoktu... bu defa yolun sonu idama kadar varırdı, şaka değil... Şevket Süreyya, trende Nizam'ın yanına oturur, ona der ki : «Sen bize kayıtı değilsin... sadece toplantılarımızı meraklı bir gazeteci olarak izlediğini söylersin, ben de tanığın olurum... iş biter.» Nizam bu öğütle rahatlar, yüreklenir, neş'esi yerine gelir... gerçekten de sonuç başka türlü çıkmaz... ama Nizam bu iyiliği hiç unutmaz?...

Ankara İstiklâl Mahkemesi, Hacı Bayram türbesine çıkan yolun alt sokağında iki katlı harap bir binada çalışmaktadır... üst katta bir oda mahkeme salonu olarak ayrılmıştı... öteki odalarda işler ve görevliler üstüste sıkıştırılmış bir durumdadır... ilk işlemler gürültü ve patırtılar arasında yapıldıktan sonra, tutukluları, Bendderesinde ve Hatip Çayı kenarında bulunan sırttaki bir cezaevine kapatırlar. Pencereler, kale tepelerinin yalçın taş ve kayalarına bakar...

SOLDAN GELEN PROFESÖR

Şimdi yine ilginç ve pek duyulmamış bir olaya parmak basalım : Tutuklular arasında günümüzün tanınmış ve sevilmiş bir bilim adamı olan Prof. Dr. Rasim Adasal da var demiştik. Rasim, o zaman askerî tıbbiyenin hızlı bir öğrencisiydi. Şevket Süreyyanın sağlığında bize gizli kalmasını söylediği sözlerini, sayın Rasim Adasal hocayla karşılaştırmak istedik. Konuyu aşağıdaki şekilde kısa bir röportajla açıklamayı uygun gördük.

— Hocam, «Suyu Arayan Adam» da Şevket Süreyya, 1924'ün başlarında yapılan ilk tutuklamanın tümüyle kimleri içine aldığını açıklamıyor. Oysa 1927 nin ön aylarındaki ikinci tutuklamada ise, «arkadaşlarımı ele veremezdim» gibi bir belirsizlik anlatısı kullanıyor. Sağlığında bunları kendisine sorduğum zaman gülerek, «Rasim Adasal, Bursalı Dr. Süleyman Neşati benim üçlü gurup arkadaşımdılar... şimdilik sende kalsın». dedi.

Prof. Rasim Adasal, 22-5-1976 günü muayenehanesinde, bugün ve yarınki kuşaklara örnek olmak üzere gerçeği şöyle açıkladı :

— «Ben 1925 de askerî tıbbiyeden mezun oldum. Bir yıllık satjımı Gülhanede yaptım. Ayrıca Üniversitede kalarak asistan olmak istiyordum. Ardından kıt'a hizmetimi Ispartadaki 50. Piyade Alayında tamamladım. Bu sürelerde ikinci tutuklama içinde olamam.

Ancak askerî tıbbiye öğrencisi iken Türk ocaklarında çalışırdım. İki defa Nâzım Hikmetin şiir toplantılarına gittim. Aydınlık dergisi vesilesyile Şevket Süreyya ile tanıştım. Galiba Aydınlık'da bir de yazım çıktı. Biz o zaman Faşizme karşı, Türkiye'ye yardım eden Lenin'i sözde tutuyorduk, Sosyal adaletçi ve insaniyetçi sloganları var diye... yine o sıralarda üniversitede iki solcu kanat bulunuyordu. Biri tıbbiyeliler kanadı, öteki Darülfünün'un diğer kollarındandı. Tıbbiyeliler yanında Sadrettin Celâl, Süleyman Neşeti, Hikmet Kıvılcım, Hasan Ali Ediz ile bazıları vardı. Bizler «Aydınlık» çılar ve şair Nâzım Hikmet'e hissen eğilim duyan, ilgi gösteren bir takım genç sempatizanlardık. 1924 deki ilk büyük tutuklamayla, bizleri! Yaniya Nizamettin Nazif, Selahattin Batu, Süleyman Neşati ve Şevket Süreyya ve ötekiler olarak Ankara İstiklâl Mahkemesine sevkettiler. Orada 25 gün kaldık. Bir gün yoldan arabasıyla Gazi Mustafa Kemal geçiyordu. Askerî tıbbiyenin dahili elbisesi ve kalpakla pencereden kendisine selam durdum.

paşa beni gördü. Yaveriyle çağırttı ve suçumuzu sordu «Mahkemenin henüz başlamadığından» şikâyet ettim. Bi hemen ertesi gün duruşmaya aldılar. Zaten İstanbulda Hamdullah Suphi ve Halide Edip Türk Ocaklarında geçmi hizmetimi ve iyi referanslarını mektupla kendiliklerinde mahkemeye göndermişler. Beraet ettik. Bize yirmişer lir yolluk vererek İstanbul tıbbiyesine geri yolladılar. Onla arasından işte böylece tanıdığım Şevket Süreyya ile yaşa mı boyunca hep dost kaldık. Yine bu tutuklular arasınd eski Mevki Hst. Baş Hekimi Tabip General Şükrü Andaş Dr. General Fahrettin Yakal, Prof. Selahattin Batu, Dı Mes'ut Savcı ve soyadlarını hatırlayamadığım iki-üç dokto da tıp öğrencisi olarak bulunuyordu.

Bugünün gençlerine örnek ve öğüt olmak üzere bi kaç söz söylemek isterim. Gençlik her devirde iç hormon larının etkisiyle erginlik çağında aşırılıklara eğilim göste rir... aktiftir, ataktır... bu dönem çeşitli önlemlerle gem lenmezse olayları kişisel ve toplumsal saldırılara kadar var dırabilirler. Ancak bilsinler ki zamanla bu aşırılıklar, akıl yolu ve iyi bir eğitimle durulur. Sonra da doğru yolu bulabilirler. Nitekim ben, Şevket Süreyya, İsmail Hüsrev Tökin, V. Nedim Tör ve yukardakilerin bazısı doğru yolu bulanlardanız. Fakat Dr. Hikmet Kıvılcım ve öteki kimileri de daha ziyade ideolojilerinin saplantılı aşırılığı yüzünden dengeli bir yaşamdan yoksun kaldılar... maceradan maceraya atıldılar. Fakat bu da belki onlar için bir mutluluk amacı idi. Halbuki yolun sonucuna bakarak gençlerimizin bundan ibret dersi alması ve kıssadan hisse çıkarması mümkündür.»

Sayın hoca'ya şükranlarımızı arzederek ayrıldık.

HAPİSANEDEKİ YÜZLER VE GÖZLER

Yargılamaların başlayabilmesi için demek aradan 25 gün kadar bir süre geçiyor... gurubun tutukluları ayrı ayrı odalara yatırılır. Şevket Süreyya da beş kisilik bir odaya

düşer. Bu beş kişinin her biri de bambaşka birer âlemin adamıdırlar. Birisi bir il mahkemesinin hakimiymiş... suçu, bir tarikata bağlı olmak... bütün ruhuyla tarikatına, şeyhine, inancına tutkun bir kişi... her işin sonunu «O» na bırakan bir teslimiyet içindedir.Hakim Sükûtî de her ehli tarikatta olduğu gibi içi ve dışıyla birlikte söyleşir :

— «Görelim Mevlâ neyler? Neylerse güzel eyler.» sözlerini yineler durur... yürekten duâlarını okur... öylece dalar, gider.

İlk duruşmasından önce şeyhini düşünde görür, Şeyhi ona :

— «Kalbini ferah tut. Ümit edilir ki Allah, zorluğu kolaylığa çevirir.» diyormuş.

Mahkemeye bu inancalı yürek rahatlığı içinde girer. Hükmünü de Ossaat Başkanın gözlerinde okur... ve tıpatıp aynıdır.

İkinci oda arkadaşı bir din bilginidir. Sonradan Diyanet İşleri Başkanı olan Ahmet Hamdi Akseki... O şeyhe değil, Tanrıya yönelmişti. Yine o bilgin'e göre, «Din, bir hayat ve toplum kaidesidir. İslâm dini, iyi ahlâk düzeyine çıkmaktan ibarettir.» ve ekler : «Sen, Şevket bey, bu noktaya müspet ilim yolundan varmışsın» der. Hoca efendinin güleç, temiz yüzü ve cana yakınlığı oda halkının içini ferahlatır. Fakat günün belli bir saatinde pencerenin karşı sırtlarında beliren çarşaflı bir kadınla etrafındaki çocukları görünce, ılık gözyaşları ip gibi yanaklarından dökülür. Karşıda her günkü buluşma yerinde belirenler hocanın eşi ve yavrularıdır.

Odanın üçüncü konuğu eski bir subay... önemli kişilerin yaverliklerinde bulunmuş... Darendeli İsmet Bey, kendi durumunun ağırlığını bilir... belki son günlerini yaşıyordu... metin ve ciddidir... hep çevresine kırılmaz umut ve teselli dağıtır... ama bir gece sabaha karşı, oda kapısı gürültüy-

le açılarak onu uykusundan uyandırırlar. Gelenler İsmet beyi alır götürür. Hoca ile hakim hemen abdest tazeliyerek, Tanrı huzuruna ulaşan bu arkadaşın ruhuna iki rekât namazla tekbir iletirler

Dördüncü kişi, Duyunu-Umumiye'ci olup yabancılarla çalışmış bir işbirlikçi... hep dışarda yaşamış hasta ruhlu, zübbe eski bir Hariciyeci... yani yalnız rahatına düşkün, tatlısu frengi yangınlarından birisi...

***

Bu mahkemeye« Üç Aliler» mahkemesi de denmiştir... Başkan «Kel Ali» adıyla tanınmış Ali Çetinkaya, Savcı Necip Ali Küçüka ve başka bir Ali üyeden oluşmuştu... Duruşma önceleri sakin geçer. Şevket Süreyya sorguları arasında bir sayı yani 1923 milâdî tarihini ve «İnkilâp» kelimelerini kullanınca Başkanın açık kafatası birden atar; kızarır :

— «İnkilâp bitti. Bu memleket inkilâbını bitirdi. Başka yapacak devrimi yok» der... ve sertçe azarlar. Salondakiler sanık hesabına derin, koyu bir karamsarlığa bürünür.

SON SAVUNMA

Başkanın kızgınlığı bir türlü geçmez. Saçsız başı, kendi değimiyle «horoz ibiği» gibi kıpkırmızıdır. Genç sanık Aydemir, inandıklarını içten bir dille, olduğunca anlatır... sözü biraz da âdeti üzre uzatır. Mahkeme kürsüsünün arkasındaki duvarda inkilâpların asıl sahibinin, Gazi'nin büyük boy bir portresi asılıdır. Onun gözlerine bakarak inançla, güvençle konuşur... içini tevilsiz döker ortaya, olduğu gibi...

***

Günümüzden beş yıl kadar önceydi, baharın badem çiçekleri arasında Ürgüp'ün «Peri bacalarını» beraber gez-

yorduk... İstiklâl mahkemesindeki savunmanın tamamını, yani kitabında yazmadığı bölümlerini sordum... dedi ki :

— «O yaştaki bir delikanlının ve inançlı, cesur bir gencin duyup düşündüklerini aynen söyledim... ve ben de bu memlekete hizmet için çarpıştım, uğraştım ve hala daha çalışıyorum... inandığım yol ve prensipler bunlardır işte... eğer bunlar için kafam istenirse, yani kafamı, kafamın içindekiler için vermekten asla çekinmem... ölümden korkmuyorum, diye haykırdım. Elbette o zaman kanımız deliydi, gençtik... o yaş hiç bir şeyin sonunu düşünmez, ölçmez... fakat arkadaki Gazi, beni yüreklendirmek için sanki gülümsüyor gibiydi, dinliyenlerin kaçamak gözleri bana acıyormuşcasına baksa da...»

Mahkeme heyeti, *kısa bir* aradan sonra tekrar kürsüdeki yerlerini aldı. Beklenenin tersine bu kez Başkan'ın yüzü ve rengi sakindi. Başkan hükmü, yavaş iyiliksever ve yumuşak bir ifadeyle bildirdi : On bir kişi mahkûm olmuştu... Şevket Süreyya On yıl hapis yatacaktı.

YOLDAŞ NÂZIMDAN GÖRÜNTÜLER

Burada Aydemir'in yaşantı çizgisine bir el koyarak ilerde kendisine amansız saldırılarda bulunacak yoldaşı Nâzım Hikmet'e dönelim : Yani o sırada biri yurt dışına kaçmış, ötekiye onyıllık bir dam yolundadır... Şimdi Şevket'in Nâzım hakkındaki düşüncelerini aktaralım :

— «Nâzım, bir şiir ve heyecan adamaıydı. Moskovada biz okurduk. O sade şiir yazardı. Komünizmin teori ve sistemlerini bilmezdi... Tıpkı bu gün beni beğenmeyen, fakat solcu geçinen bir takım yazarlar gibi... Zaten rakamlar, teoriler onu sıkardı. O yalnız işin dışyüzünü, toplumcu kalabalıkların heyecanını dile getirirdi. Okulun sahnesinde temsiller onun eliyle düzenlenir, ritmik topluluklar onun

parmağıyla coşturulurdu. *Damarlarında çeşitli ırkların kanını* taşır, yüzünde onların renk ve çizgilerini sergilerdi. Yakışıklıydı, duygusaldı, kadınlara düşkündü. Yazık! vatancüdâ, yurttan uzak gurbetlerde öldü, hep yurdunun içten özlemini duyarak... kader,neylersin.?»

«Yine VÂ-NÛ dostumun hasta yatağında son yazdığı «Bu Dünyadan bir Nâzım Geçti» adlı kitabının düzeltmelerini ben yaptım. Kimi yerlerinde benim uslûbum belirgindir. Fakat o gemlenmez derecede canlı, aşkın, taşkın ve heyecan doluydu. Son kez, 1950 den sonradır ki görüştük... Hapisten çıktığı zaman Nâzımı Ankaradaki evimde konuk ettim. Kendini, Türkiyede kalması için bir türlü iknâ edemedim. Hapiste kuruntulu ve evhamlı olmuştu... bir gizli, görülmez tehlike bekler gibiydi... ama o adam şu satırları da yazdı :

«Akın var
Güneşe akın!
Güneşi zabtedeceğiz,
Güneşin zabtı yakın!»

*
* *

Yine Nâzım'la ilgili başka bir anı bekliyor kapıda... İdeolojinin romantik coşkunluğuna kapılan Nâzım, İkinci Dünya Savaşında Bursa Hapishanesindedir. Zamanın Bursa Savcısı Hasan Kemal Akçiçek görevi gereği kendisini cezaevinde görmek ister... Müdür odasına biraz da gecikerek gelen Nâzım, cezaevinde dokuma tezgâhları işletmektedir. Sırtında bol, partal, eski bir paltoyla içeri girer :

Savcı — «Nâzım bey, siz artık bir burjuva patronu olmuşsunuz... size nasıl komünist diyebiliyorlar?» diye yarı şaka yollu takılmış.

Nâzım — «Beyim, benim sırtıma komünistliği, şu eski palto gibi geçiriverdiler... cübbeyi sürükleyip gidiyoruz işte.» biçiminde cevap vermiştir. Savcı sağdır.

DAM'A AÇILAN KORİDOR

O günlerde Ankara cezaevinin koridorlarından, Kastamonu dağlarının eşkiyası Eğri Ahmet çetesi ve kızanlarından, Osmanlı Maliye Nâzırı Cavit beye kadar türlü ad ve kıratta insanlar geçer. Vâdeleri gelenler, sabahın alacakaranlık saatlerinde son yolculuklarına çıkarlar. Hiç bir inkilâp kansız olamamıştır. O zamanlar toplum yapısının altı, üstüne gelmişti... bu bir savruluştu... ne var ki alın yazgısının itişiyle suyüzüne vuranlar, göze batmamış öteki benzerlerinin cezasının tümüyle üzerlerine yüklenirler... tek Devrim adına, ibret dersi olsun diye!... bakarsın, dünün Nâzırları, sabık kahraman köy ağası ve Kırşehir mebusu Rıza beyler, gericiler, hainler, saltanatçılar, şeyhler, zorbalar ve daha kimileri dalga dalga buradan geçip giderler. Bu, devrimin değişmez kanunudur. Her neki olursa olsun, «O günler yaşanmaya değer günlerdi...» der biyografisi yazılan adam... bu ilginç sözlerin çapraz eklentilerine ilerde yine değineceğiz.

Ülke bir geçit anındadır. genç sosyalist, hayallerle türlü tasarılar işler, örer kafasında... İlerde kurulacak toplum düzeninde, insanı soysuzlaştıran «sosyal ve ekonomik şartlar» (bu iki terim o zaman çok kullanılır. Ne gariptir ki bugün de öylesine sık duyulmakta) tümüyle ortadan kalkacaktır... ve bu işlerin çözümü o gün uzaktan ve fildişi kuleden pek basit, çok kolay görünür süslü tekerlemelerle...

Koğuşta biraz önce «ihtilâlcilik» adına ateşli söylevler veren bir doktor adayının (Hikmet Kıvılcım), sözleriyle gerçek davranışı arasındaki fark şaşırtıcı olur... söylevden biraz sonra altına yeni ve rahat bir karyola çekme fırsatı çıkar... bunun için giriştiği bencil zorbalık hareketi, Şevket'i derin düşüncelere götürür. Demek ki kıvılcımlı demeçlerle pratikteki iş ve davranışlar arasında açık ayrılıklar vardır. Neden acaba? Bu soruyu o tıbbiye öğrencisine

soramadan koğuşu derin bir horultu kaplar. Sabahleyin de mahkemeden gelen bir emirle tutukluların başka cezaevlerine dağıtılacakları bildiriilr... ama Aydemir, Kıvılcımdan daima «dengesiz doktor» diye sözederdi.

Şevket Süreyya Afyonkarahisar'a gönderilecek...

BİR RESMİN ANLATTIKLARI

Hatırlardadır, daha dört yıl geçmemişti ki üstünden, Moskova Üniversitesinde okuyan kürklü, ince gözlüklü bir gencin resmini görmüştük. Ama bu kez başka bir mahkûmun resmi var karşımızda... sırtına yine dik yakalı, düz bir işçi gömleği giymiş... ayağında belki şayak bir pantalon... sağ kolunu sanki açacakmış gibi hapisane kapısının tokmağına dayamış... sol eli pantalon cebinde... saçları, gençliğine rağmen alnından seyrelerek geriye doğru açılmış... kısa tıraşlı başta, alın tümüyle ortada... mavi gözler düşünceli, acı bir bekleyişle süzüyor... dudaklar ufak bir gülücükten pek çok uzakta... bu resim bir düşünür, yazardan ziyade ciddi yüzlü bir tornacı, makinist gibi bir çeşit ustaya benzer... aktif ve teknik bir elemanı andırır. Gömleğinin sol üst cebinden bazı kağıtlar, belki not defterinin ucu dışarı taşmış. Artık çilelerle pişkin, durmuş oturmuş birkişi bakıyor... Resmin altında yalnızca iki sözcük : «Cezaevinde 1926»...

İki resmin arasına sadece dört yılcık sıkışmıştır. İşte odur, «Kovadis yoldaş», diyen...

KALE'deki ADAM

Afyonda cezaevine «kale» veya «dam» derler. Belki de eski kale'nin benzeri kullanış alışkanlığından doğmuştur. Oysa dam, şehrin orta göbeğindedir. Çevresi sık ev ve binalardan görünmez... içe dönüktür. Üst katlardan Selçukluların yıkık kalesi ile kızılımsı kayalar parlar. Her ceza-

evi gibi buranın da kendine özgü bir iç düzeni, bir itibarlar sırası vardır. Görünüşte uzun gelenek ve göreneklerle kurulmuş özel bir düzen işlemektedir. Koğuşların ilkin köşeleri, sonra duvar dipleri önce hakedilmiş?! İtibar kademelerine göre sıralanarak yataklarla parsellenmişti.

Şevketle beraber teknik bir eleman olan arkadaşını da buraya yollarlar. Bu eleman galiba zamanın İmalâtı Harbiyesinde (MKE) çalışan bir ustabaşıdır. Bazen bu ustanın Ankaradaki Kurum arkadaşlarından 5-10 liracık geldiği olurmuş.

Cezaevinin eski konukları, bu yeni gelenlere biraz da garipsi kredili olduklarından «Siyasiler geliyor» diye ad takmışlar.

Dam binası, yüksek duvarlı tepesiyle kapağı açık bir ayakkabı kutusuna benzer ...üst koğuş pencereleri 9 tane olup buradan sivri Afyon kalesi, baykuş yuvası gibi görünür... alt kat koğuşlarının dört küçük ve dar penceresi, ne görüntü, ne de fazla ışık verirler. Binaya bu gün de hala karşısındaki Adalet Sarayından girilir, çıkılır. Önüne yarı yıkık, sarı badanalı bir bölmenin sonradan eklendiği sanılmaktadır.

ŞADIRVANDAN SAKSIYA

Bu satırların yazarı, kitabı yazarken Aydemir'in yattığı Afyon Hapisanesini ziyaret etti. Genç ve anlayışlı bir Müdürün aracılığıyla 18X22 boyutundaki Dam'ın avlusunu kalın telli bir pencereden seyretti. Hapisane o tarihten buyana çok inşaat değişimine uğratılmış... yalnız avlunun doğusunda duvar kenarına yakın bir küçük havuz hala duruyor... ancak Şevket Süreyyanın yattığı iki kişilik oda karşısındaki şadırvan yoktur artık... O, yoğun çalışmalarını sürdürdüğü gece yarıları her yer karanlık ve ıssızken bu avluya çıkar, orada akan şadırvanın su sesini dinlermiş. Ayde-

mir içli bir adamdır... iki şey onu duvarların içinden alıp uçururmuş: o şadırvanın sesi ve gökyüzü...

Nitekim bu akarsu özlemi ömrü boyunca onu sarmış ve yakmıştır. Yurtiçi özel oto gezilerimizde nerede bir akarsu, kaynak görse arabayı hemen durdurur... iner, elini yüzünü yıkar... parmaklarıyla sanki özgür suyu okşardı. Şimdi daha iyi anlaşılıyor ki tek özgürlük şakıyan o karanlık su sesinin iç aydınlığı bilinç altına işlemiş, öylesine... Yalnız akarsuyu, sevdiceği gibi anar, serinliğini duyardı hep elleriyle...

Hani o dökme demir veya pirinçten yapılmış, delikli havuz şadırvanı, yok şimdi... onu söküp içine toprak doldurarak açıkcezaevine çiçek saksısı yapmışlar.

Biz ayrılırken yine kader kurbanları dam'ın avlusunda ileri-geri voltalarını vuruyorlardı, konuk arkadaşlarının anısından hiç habersizce...

TOPLUMUN KESİTİ

Hapisane koğuşlarında bir toplumun bozuk, çürük yanları ve birbirleriyle çatışan düzen çarklarının çatlak sesi duyulur... dişliler arasında ezilmiş parçacıklar, nizamla çarpışanların dertli, acılı ufunetli hücreleridir... ama onlar canlı olmakla beraber hastalıklı ve kokuşuktur... illetin kökleriyse, toplumun derinliklerine kadar sürer gider... özellikle bu reyonlarda sergilenenler, o bölgelerin birer yaşayan kesiti sayılır. Cam dilimi üzerinde ve Adese gözlük altında nice alacalı, bulacalı ve gölge yankılı görüntüler verirler. Onlar Aile düzeni, şeriat nizamı, ağa-uşak ilişkileri, zengin-yoksul sürtüşmeleri ve en beteri kadın-erkek ilintileri üstünde toplanır.

Ağdıran dengesizlikler, kötü bilinç ve bilgisizlikler acayip örnekleriyle vitrinlerde durur. Şayet durum derinliğine incelenirse, bu sonucu doğuran ana sebep ve etkenleri, or-

taya çıkarmak zor olmasa gerektir. Fazla uzatmadan, bunların altında devletin, halkına karşı görevlerini yerine getirmemesi yani ihmali yatmıyor mu? Yine halk eğitilmemiş, alfabesiz bırakılmış, aydınlanmamıştı. Böylece de meydanı işte bu cahil insan yığınları doldurmuş ola...

*
**

Efelerin sazları, zeybek oyunları, koğuşun geleneksel iç düzeni hep kendine özgü yöntem ve yordamlarla oluşa gelmişti. Onlar yine dışarda olduğu gibi ağa, efe ve kızanlarıyla birarada öbek öbek yaşarlar. Guruplar zaman zaman çatışır birbiriyle... ölüler, yaralılar ve kinler doğar... Burada dişliler, zayıflara diş geçirir. Oysaki bu dört duvar içinde onları cehaletten kim kurtaracak? Kanunlara uymanın, kanunsuzluktan daha rahat olduğunu kim söyliyecek? Toplumda dengeli yaşama yolunu öğretecek, görevli veya gönüllü öğretmenler neredeki?

Hatta bunlar, o zaman inkilâbın ilk gerçek öğretmenleri olmalıydılar... Kılavuzların suçlulara, kader ve bilinçsizlik kurbanlarına köhne yönetimle, bir genç Cumhuriyetin farklarını anlatması gerekmez mi? Özellikle ufunetli çıban başları, toprak ve kadın konuları üzerinde uç verir... Çoğu kanlar onlar için dökülür... gencecik canlar gider, ya sebep kimki?...

İçine düştüğü Dam'ın kronik hastalığını böylece teşhis eden öğretmen, hemen eli kolu sıvar... kendiliğince çok önemli bir işe koyulur... koğuş arkadaşlarına okuma-yazma öğretimine girişir... ayrıca ders arasına basit, fizik, hayat, hukuk bilgileri de karıştırır... ilk ağızda hepsi öğrenime hevesli görünür. Galiba hapisane yöneticileri de durumdan hoşnutdurlar. Çünkü işsiz, güçsüz avare hapisler böylelikle bir çeşit uğraşı psikolojisi içine girerler... can sıkıntısına, dalaşmaya birebir ilâç olur. Koğuşta olaylar azalır. Öğretmen çevresine yaydığı elcil, yardımsever davra-

nışlarıyla yazgı konuklarının yanında saygı değer bir kişilik kazanır. Zira bu genç hocanın söylediği ve yaptıklarının hepsi karşılıksız şeylerdir. Ödenme istenmez!. Derslerdeki öğrenim yarışmasında, öğretmen birinci gelenlerin fotoğrafını çeker... bunlar ıssız köylerindeki odaların duvarlarına mektuplarıyla birlikte asılır. Seyrederler.

OTOMAT KABUĞUNU KIRIYOR

Artık Kremlin suyuyla beyni yıkanan otomat, Afyon Kale'sinin gölgesinde dinlenen başını yeni bir işleme tâbi tutmaktadır. Çünkü Anadolu, son Türklerin son yurdudur. Yoksul toprakların, bakımsız insanların temelden başlanacak ve sıkıca yürütülecek inşaâ eylemlerine ivedilikle ihtiyacı vardır... işsizlik, kısırlık yokedilmelidir. Kalkınmaysa önce dimağ yatırımlarıyla başlar... işte şu koğuşların açık gerçeği ona zorunlu ihtiyaçları gösteriyor. Kaldı ki burada başveren yabansıl dikenlerin kök saçakları dış bozkırlarda sereserpe yaygındı... yani asıl problem, derin köklerde, topluca dışarda yatmaktadır. Kısaca, bu Anadoluya vakit geçirilmeden el atılması yerinde olur.

Esasen duvarları arasındaki bir yılı aşkın bir çaba ve uğraşıdan sonra, «Çağdaş Türkiyenin Ekonomik Gelişim Yönleri» adlı incelemesini yazar, bitirir. Etüd, İstanbul üniversitesine gönderilir... ama «Tarihî maddecilik açısından incelenip yazılan bu eser, bilimsel sosyalizmin aşırı sonuçlarını da kapsadığı» gerekçesiyle kabule değer bulunmamıştır.

Bu etüd'ün eski dille yazılı aslı şimdi ailesinin elindedir.

Günümüzün sol yayınları karşısında bu incelemenin pek masum bir öneri kalacağını sanıyoruz.

Yazarına göre bu özel çalışma, komünist değil, belki disiplinli, reformcu ve örgütçü, ulusal bir görüştü... Nite-

kim onun çalakalem reddiyle emekçi yazar yılların üzüntüsünü yana yakıla hala anlatırdı... oysa ki incelemenin ana fikirlerini 1932 de yayınlanan «İnkılâp ve Kadro» adlı eserinde parça parça aynen vermişti... de o zaman fazla bir direnme görülmemişti nedense... Üstelik 1929 da patlayan dünya bunalımı karşısında, Türkiye ve onun tek partisi, Kadro'nun ana ilkelerinden birisine, yani «Devletçiliğe» sımsıkı sarılmıştı. Çünkü :

Yıllardanberi İmparatorluğun üretici kolları olarak yetişegelmiş Rum, Ermeni azınlık zanaatkârları göçmen değiştirmesi veya başka yollarla yurttan uzaklaştırılmışlardı... yerli Türk halkının özel bir kapitali de yoktu... çoğunluk fakirdi... dahası 1929 bunalımı, bir ay önce bir şehrin gözünde zengin sayılan bir aileyi bir gecede iflas çukuruna batırmıştı... banka borçları için yatak ve yorganları sattırılmıştı. Örneğin bir bölgemizin başlıca ürünlerinden olan üzüm, incir, afyon, gülyağı ve halı ihraç edilemez olmuştu... Buna halk ağzında «mal kaskatı oturdu» derler. Cumhuriyetin On'uncu yıldönümünde bir anadolu şehrinde Belediye parkı düzenleniyordu... parkın ilk beton harçlı duvarları o zaman ancak Bulgar ustalarca yapılabiliyordu... elbetteki daha nelerini görmüşsünüzdür?. Saymayalım...

İşte o yokluk ortamının tek çâresi «Devletçilik» kendini zorla kabul ettirmiştir.

Bugün İzmirde Konak meydanından geçenler oradaki büyük binalardan birinin vaktiyle niçin kullanıldığını belki bilmezler. Halbuki şimdi «Ordu Pazarı» olarak işletilen bu binada «17 Şubat - 4 Mart 1923» günlerinde tarihî kararlar alınmıştı... «İzmir İktisat Kongresi Kararları» diye tanımlanan ilkeler, şimdiki gelişmelerin su başıydı.

Suçluluk hükmü giyene, kanunlar ve cezalar değil, belki ancak ruh ve kafa ölçüleriyle kendi vicdanı yön verme-

lidir. Burası Aydemir için bir dervişin çileevi yahut hücresi gibiydi... ancak sade şadırvan suyu şırıltılarının duyulduğu zifiri gecelerde öz imbiğinden çekerek billurlaştırdığı ak bir senteze doğru yaklaşıyordu. Nihayet varabildiği bu son durakta tüm geçmişini sanki tefe koymaktaydı... Hey nereden nereye Kovdis yoldaş? diyebiliyordu.

GECE ANKARADAN GELEN TEL

Umulmadık bir gece yarısı Ankaradan ivedi bir tel gelir : 28 Ekim 1926! 29 Ekim Cumhuriyet Bayramının 3. üncü yıldönümünden geçerli olmak üzere cezası bağışlanmıştır. Yetkililer, tek saat geçirmeksizin emri uygularlar... dışarda bir otel odası kiralanarak o gece, adeta zorla Aydemir'i damdan çıkarırlar... gecenin bağrışmalı, şenlikli kalabalığı ortasında ve havaî fişeklerinin aydınlığı altında ilk özgürlük havasını ciğerlerine çeker, çeker...

Demek bir buçuk yıl geçmiş aradan... gözler ve görüşler bir hayli değişmiş... eski arsıulusal devrim şarkıları söylenmiyor... Rusya bile birinci beş yıllık kalkınma planının uygulamasına geçerek sınırları içine kapanmış... O bir ulusal eylem tipidir. Tıpkı öteki milletlerin kurtuluş hareketleri gibi...

Bu gün bağışlanmış dünkü mahkûmun, özünde yapılan iç hesaplaşmadan çıkan karar henüz: «Ne sanık, ne de suçludur.»

İSTANBULA DÖNÜŞ

İstanbuldaki eski dostların, yandaşların hevesi, ideolojisi coşkucu tavsamış, ortak bağlar çözülmüş ve davalar soğumuştur artık...

Fakat o bir «MİM» lidir... aylar geçtikçe izlenme, gözetlenme de yine peşinden gelir. Durum bu kertedeyken nasılsa ikinci kez, eskiler için yapılan başka bir tutuklama

gurubunun arasında bulur kendini... ve gözaltı, 1927 nin ilk aylarına rastlar. Suçsuzdur, ama eski bir sicili var?. İstanbul Cezaevinde dört ay tutuklu kalır. Titiz adaletçi bir hakimin kararıyla Ağır Cezadan Beraet eder... aklanır ve kesinlikle de paklanır...

Son cezaevinin kapısından çıkarken verilen karar : Anadoluya gitmek ve orada çalışmak...

İLKOKUL HOCASI

Ankara yollarında bir ilkokul hocası, tek başına bu sefer.. yani jandarmasız, kafilesiz, elleri kelepçesiz.. kuşlar gibi özgür.. dudakları türküler söyler.. kafasında yine taze hayaller, yeni tasarımlar canlanır.. sade kıpırdanmak değil tümüyle ayaklanır, oynarlar..

Tren, İç Anadolunun koynuna doğru uzandıkça, çoğalan kıraç topraklar umudunu kırmaz, içini daraltmaz.. ama orada başkentte hangi kapıyı çalacağını ve nasıl karşılanacağını da bilmez.. Varsın olsun, kimseyi tanımasına da gerek yok.. yeter ki O bir kerre istesin.. ne de olsa bir ilkokul hocalığı elbette verirler. Bu isteğe hakkı ve yetkisi de vardır, kimse elinden alamaz onu. Rusya'da öğrendiği tarım ve ekonomi öğretilerinden hiçbir fayda beklenmese de. Umudu aşınmaz. Çünkü bu defa seçtiği yolun isabetine, doğruluğuna gerçekçi bir olgunlukla inanmıştır. Yine hayal tarlalarındaki sabanı, mutluluk izlerini sürer: Bakarsın Bolu ormanlarında ak kireç badanalı bir ilkokul öğretmenevi!. yeşil ormanlar, akarsular özlemi; denizler ve durgun göllerden daha çok onu kendine çeker... öylesine bir çekiş, onu son yıllarına yakın Boluya kadar sürüklediyse de, Gemlik - Umurbey'de taksitle satın aldığı yazlık evden sonra bu dilekten vazgeçti...

Ankara Kalesi uzaktan göründüğü zaman, çevrenin tozlu bozkırı, ezik yüzlü çıplaklığı ve asık suratı hiç ürkütmez özünü.. çünkü o zorların, güçlerin, çetinlerin yolcusudur..

kim bilir, belki de bu evcil olmayan sert görünüşlü, yoksul eski Başkent'e yaraşır bazı projeleri tasarlar, uygular. Boş vâdilerde setler kurarak yağmur suları toplar, yeraltında yatan saklı suları yeryüzüne çıkarır fışkırtır.. bahçeler düzenler, bağlar diker.. eker, biçer.. türlü meyveler ve üzümler üretir. Neden olmasın? Yeter ki çifti sürmeli, beli de bellemelidir, başka yolu var mı?

Belki de şu bozbulanık toz bulutlarının altındaki topraklar üzerinde yeşil bahçeli, şipşirin evciklerle güzelim genç şehirler yükselir. Ama Odalarının duvarları kitaplarla kaplı olsun.. düzgün şöminelerinin üstünü Ege'nin, Gordiom'un, güneyin eski vazo ve eşyaları süslesin.. içlerinde çocuklar cıvıl cıvıl oynaşsın... hasılı, hayal bal'dan tatlı şeydir vesselam...

Trenin çığlıkları uzun uzun Ankara istasyonunu çınlatırken cebinde yalnız toplam parası on iki buçuk kuruş şıngırdar.

Çantasında, «Türk parasının periyodik dalgalanma karakteri» adında malî bir inceleme yazısı vardır.. orada henüz kurulamamış bulunan «Türkiye Merkez Bankasının» görevlerini anlatır. Bir dayanağı da Batum'daki hocası ve sonsuz saygı duyduğu Ahmet Cevad Emre'si Ankara'dadır.

Hiç bir şeyden ne kaygı, ne umursama!......

DEVRİMİN EMRİNDE BİR ER

— 14 —

YENİ TİP DEVLET MEMURU

Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Kemal Zaim Sunel, olgun, dolgun saygı değer bir kişi.. Az ve yavaş konuşur: Bizim gönüllü ilkokul hocası, hiç beklemediği, ummadığı bir göreve atanır: Bakanlık Yüksek ve Teknik Öğretim Genel Müdür Yardımcısıdır... İlk görev günü Müsteşar Sunel, eski ilkokul hocası ve yeni yardımcısına gülümsiyerek şu tartışılmaz sözleri söyler :

— «Eğer amaç proleterya davası ise, bizim milletten ve Anadolu köylüsünden daha yoksul, çıplak bir proleterya olur mu? Öyle bir işin içindeyiz ki, herkesin dağarcığında nesi varsa ortaya dökmelidir Şevket Süreyya bey!...»

*
* *

Her fırsat düştükçe zaman zaman, aynı heyecanla yinelediği bu sözler, genç hocayı yeni ve hızlı bir çalışmanın çarkları içine atıvermiştir. Aynı dönemde, önceden hazırlamış bulunduğu malî inceleme projesinden dolayı kendisine «Yüksek İktisat Meclisinde» Genel Sekreter Yardımcılığı ek görevini de verirler!...

Bazan alışkanlığınca, geride kalan tozlu, zikzaklı yaşam çizgisini ve onun son noktasını yine gözden geçirir: Çocukluğundaki amacı, şerefli bir subay, veya paşa olmaktı. Balkan bozgunundan sonra millet hizmetinde öğretmenliği seçmek zorunda bırakıldı. Daha sonra Turan sevdalısı ve beyni yıkanmış bir otomat oldu.. ama hiç bir zaman soğuk, kişiliği ezilmiş ve yassılaşmış kapıkulu bir memur tipini

düşünmemişti.. şimdi de mahkûmluklar, hapisler, kaleler, çileler bağrışıyordu dört yanından: Niçin? O, tokatlanmış ağızlara şu karşılığı yapıştırdı : Sen, dengeli ve daima verimli bir kişi olacaksın. Yurda hizmet, memurlukta da olsa her hangi bir görevi severek yapman, ereğinin gereğidir.

Bu gereğin bilincine şimdi eriyordu...

DURDURULAMAZ BİR BAKAN

Son görev yeri, bizim insanlarımız ve bizim yurdumuz için çalışarak yaşamının sonsuz hazzını taddırıyordu ona...

Teknik Öğretimin kurucusu ve başı olan Rüştü Uzel, teknik öğretim kalkınmasının coşkulu bir tutkunudur. Genel Müdür kökten bir köy çocuğu.. Avrupada okutulmuş.. kuruluş ve yapı dinamizmini, bağrındaki yanan özleyişle tutuşturmuş ve böylece kendini *yoksul yurt topraklarına sebil* eden biridir.

Milli Eğitim Bakanı Necati Bey'in hizmet yolundaki istekleriyse asla durdurulamaz.. saat, dakika, sınır ve hiç bir engel tanımazlar. Her günün sonunda büyük davalardan birinin çözümü, onun için tek yaşam amacıdır.. yine onu, sevinçten coşturan sorunlardan bazısı hele.. kendi sesinden gece yarıları, soluk gaz lâmbaları altında masalarında sessizce eğilmiş çalışan personele şöyle muştulanır:

— «Bugün halk eğitimi için *Millet Mektepleri* açılması emri verildi.»

— «Yeni Türk harfleriyle yüz bin alfabe basılmasını emrettim v.b.»

Bu kararlar, ilk Büyük Millet Meclisi *Mebuslarının* konukevi olarak kulandığı, eski bir öğretmen okulu binasındaki Eğitim Bakanlığında alınır.

Bakan, bir geceyarısı yine harıl harıl çalışan Şevket Süreyya beyin omzuna elini koyarak :

— İstediğini yap arkadaş.. ama bızim okul çocuklarını sakın komünist yapma!..

Cevap şöyledir :

— «Okul çocuklarıyla işim yok, Bakan Bey.. ama siz kendinizi koruyun!..»

Bu tatlı karşılıkla odadakilerin hepsi birden gülüşürler..

Her aklına geldikçe, bu tür şakalara beraberce de gülerdik, içlenerek...

Yazık, Necati bey de çok genç yaşta gitti...

ÇANKAYA MANYETİK MERKEZİ

Bu hızlı, ileri işlerle uğraşan atılımlı çevre ortamında; içe dönük, çekingen, sinsi ve kararsız bir memur tipi hiç barınabilir, gelişebilir miydi?

Ayrıca, Çankaya manyetik kaynağından, önce Ankara'ya sürekli tutuşturan manyetik ışınlar yayılır.. sonra onlar dalga dalga bütün yurdu kaplar. Hatta havada bile koklanır.. şehrin suyuna, rüzgarına siner. Az olanak, kıt araç ve gereç önemli değildir. Atılımlar birbirini kovalar; eskinin ve gerinin üstüne saldırır durur, durmayan, yorulmayan kişilerin atağı... Bunun gerçek adı, «Devrimcilik» tir. Devrim ruhu ayakta canlıdır. Yağcılık, sinsilik, rahatlık istemez.. durağı dinlenmesi yoktur: «Daima İleri» der. Akıncı ruhu önce öğretmenlere aşılanır.. onlar yurdun dört bucağına «Devrimin Uç Örgütü» halinde uzatılırlar. Öğretmen beslenir, sevilir sayılır ve saygı duydurur etrafına...

Fakat Devrim'in kavram sınırlarıysa kesinlikle çizilmemişti daha.. herkes bir başka türlü anlar bu büyülü terimi.. kimisi Devrimin arsıulusal siyasal eylemlere kadar bulaş-

tırılmasından korkar... ürküntüyle, ikircimlerle Devrim treni yavaşlatılır.

İşte Aydemir'in Ankara'daki ilk fikir aşaması, düşün kavgası bu kavramla başlar.. der ki «Devrim açıklanmalıdır. Onun fikir sistemi ve düşünce ilkeleri, birer sentezle belirli olarak ortaya konmalıdır. Devrimcilik, önce parti, sonra millet ilkesi olarak yaşatılmalı, asla uyutulmamalıdır.» Bu ilke çelişkilerden arınmalı, kimseye kuşku vermeyecek düzeyde, açık seçik çerçevesiyle benimsenmelidir., O haliyle de dünya görüşü planındaki şerefli yerini almalı.. Her şeyin üstündeki bu tek kelime, bir kavram, bir heyecan demektir. Tersi olursa, onun yerini, yavaş yavaş devrimlerin inkârı, gericiliğin hortlaması, renksiz ve çıkarcı bir para oligarşisinin egemenliği, fırsatçı haksız servet ve din ticareti soysuzluğunun alması akla gelebilir.

Nitekim, yüzyılımızın son çeyreğinde, V. Nedim Tör'ün dediği gibi «Menfi seleksiyon» (Olumsuz seçkinleşme) = yozlaşma ters terimine geliyoruz ne yazık?..

FENER KIYIYI GÖSTERMEZ

O sıralarda 1929 dünya ekonomi bunalımı patlak verir. Cumhuriyet Türkiyesinde tarıma bağlı ancak bir kaç kalem tutan ihraç malllarımızın fiatları sıfıra doğru düşer. Ticarette iflaslar, batmalar birbirini kovalar.. dünkü varlıklılar birden düşkünleşiverirler.. kıyı karanlıktır, çünkü fener aydınlatmaz. Büyük bunalım olayı ve sonuçları; o tarihe kadar «1923 - 1929»: arası denenmiş gümrük korumalı liberal sistemin bütün eksik ve yanlışlıklarını hemen meydana koymuştu. Halbuki milli gücü ve ulusal ekonomik kaynakları, Batının ileri tekniği ve yatırım planlarıyla tam eyleme geçirecek bütüncü, toptancı bir ekonomik düzen gerekliydi. Dahası, demokratik ülkeler arasında kurulacak yaygın iş ve pazar birliği, özgür dünyayı bu bunalımdan kolayca çıkarabilirdi.

«Şimdi öyle bir yol kavşağına varılmıştı ki ancak şu iki faktör geçerli olabilirdi: 1 — Manevî bakımdan Türk inkilâbının heyecanını harekete geçirmek ve sürdürmek.. 2 — Maddî yönden hem millî gücü seferber etmek, hem de dünya buhranının sudan ucuz duruma düşürdüğü teknik araçları, fabrikaları ve uzman personeli süreli olarak yurda çekmek.. böylece de zamanla kendi öz teknik kalkınmamızı sağlamak. İşte bu amaç, bu hedef için herkes dağarcığındakini sererek, yayarak veya yaparak ortaya atmalıdır.» Artık eski fener kıyıyı aydınlatamamıştı değil mi?

Türk devrimi, ulusal kurtuluş arayan bütün dünya uluslarına tek örnek olacak ve bu örneğin yankıları ötekileri de uyandıracaktı.

O sıralarda Aydemir, Türk Ocağında H. Suphi Tanrıöver, Yusuf Akçora, Ağaoğlu Ahmet gibi değerli kişilerin bulunduğu geniş bir dinleyici kitlesine karşı güncel bir konferans verir. Bu konferansda tüm gücü ve destek görüşleriyle ikinci öz ilkesini açıklar :

«Bize ne topyekûn sosyalizm ne de totaliter bir devlet kapitalizmi gerekmez. Ancak özel sektörün yapamadığı ekonomik alanlardaki işleri başaracak planlı bir devletçilik düzeni gereklidir. Teknik ihtiyaç ise, buhranla Avrupa'da boş bırakılan veya sökülen fabrikaların çok ucuz fiatlarla satın alınması ve işsiz kalan uzmanların kısa sürelerle memlekete getirilmesiyle tamamlanır.»

Bu düşünceler, zamanına göre hem ürkütücü, hem de ilginç bulunarak çeşitli katlar ve yörelerde tür yorumlara yol açarlar.. O ortamda kısaca, düpedüz aşırılıktır bu!...

Zaten «Turan Hayali» üzerine kurulu süslü Türkocağı merkezi, gelişen koşullara uyarak biten görevi ve kalan yerini de Halkevlerine bırakacaktı.. bir yandan da Türk devriminin başlangıç tarihi saptanırken, III. Selim, Genç Osmanlılar, Tanzimat ve Meşrutiyetleriyle topluca Osmanlı-

lık bir kenara atılarak yahut yok sayılarak son bir tarih kesimi ele alınıyordu: Yanlış!..

Şimdi herkes Büyük Liderin adına Dil ve Tarih araştırmalarına koyulmuştu. Aramalar, taramalar, incelemeler, bildiriler ve daha benzerleri piyasada fazlaca geçerliydi. Onların içinde sözcük, kök, türem ve hatta kafatası biçimleri ve ölçüleri tuhaf birer tartışma konusu oluyordu.

— 15 —

TEK ADAMIN HİKÂYESİ

«Tek Adam» ın üç cildlik tümü, yazarının düşünüşüyle büyük bir lidere yaklaşım yollarını kapsar. Ne fazla övgü, ne de yergi vardır. Sadece kendi çapında, bir insan ruhunu inceler ve görebildiği örgütlerini anlatır. Lider ile, yazarın o tarihte bir noktada birleştikleri görülür : Lider, benzeri çok görülmeyen kendi kalemiyle yazılmış cömert övgülerini bir takdirnameyle, gelecekteki «Tek Adam»ın yazarına vermiştir. Şevket Süreyya, Ankara'da zamanın çağdaş yöntemleriyle ilk Ticaret Lisesini kuran ve işleten başarılı bir eğitimcidir. Gazi, onun bu yeni okulunu ziyaret eder.. gördüklerinden sevinç duyar.. duygu ve düşüncelerini de el yazılı ve imzalı bir belgeyle Okul Müdürüne bildirir. Bu takdirnameyi çerçeveli ve asılı olarak «Kitapbent» dediği odasının duvarında çok kez okurduk. Bir gün yazara dedik ki: «Sizi, bazı kimseler peşin yargılarla veya kıskançlıkla yanlış tanıyor ve tanıtıyorlar. Bu yazılı takdirname onlarda olsa acaba neler yapmazlardı? Sizse bunun fotokopisini bile yayınlamadınız.. oysa «Suyu Arayan Adamın» sayfalarından biri bu belge olmalıydı.» O, böyle böbürlenme yayınlarını umursamayan her zamanki davranış ve ince nezaketiyle «Olur, olur koyarız» dedi.. ve ardından da ekledi : «Ben kendimin ne ve kim olduğumu anlatmam. Ben yalnız duyduğum ve *düşündüğüm gibi* yazarım. Okuyucu hakkımda ne karar verirse versin.. ne derse desin.. nasıl isterse öyle tanısın, takdir onundur.. beni ilgilendirmez.»

Galiba bağımsız düşünce, doğru bilgi ve kendi bildiği yolda tekbaşına yürümek. bu olsa gerekti.. sonunda ısrar-

lı direnişimize dayanamıyarak, «2 İkinci Teşrin 1933» tarihini taşıyan bu övünç belgesini «Tek Adam»ın 3. cilt ve beşinci baskısında 488. sayfada aynen yayınlamıştır. Kendisi bu armağanın aslını en değerli bir ânı olarak saklardı.

Yazar kitabında, önderini gökten yere indirerek bizden biri olarak tanımlamaya özel çaba göstermişti.. Takdire katılırız.

Ankara'da Söğütözü denilen şimdiki Gazi Çiftliğinin güney girişinde eskiden küçük yeşil bir vâhâcık vardı.. burada içindeki eski mütevazı eşyalarla hala saklanan şirin bir kulube sanki bir kuş yuvasını andırır.. çıplak bozkırın ortasındaki bu söğütlü dereye Gazi, bazı yorgun akşamlarında dinlenmeye gelir.. oturur, kahvesini içer, dolaşır sonra giderdi... Yıllar sonra kendisi hakkında yazılacak derli toplu bir esere adının konulması bu söğütlükle ilişkilidir. O zaman bu yeşil söğütlükte Aydemir de yazlık bir köy evi kiralamıştı. Toprağını beller, çapalar, sebze eker ürününü toplardı. Böyle bir kırevi, onun için yıllardır özlediği bir minyatür çiftlik öncüsü sayılabilir.

Yine bir akşamüstü otomobilli köşk kafilesi tozu dumana katarak Söğütözüne gelir. Bir süre sonra gün batıya yaklaşır.. Yazar evinden, gelen gurubu seyre dalar (ki dil ve tarih işleriyle uğraşan Gazi ve arkadaşları). O sırada birinin, minnacık ağaçlıktan tek başına çıkarak karşıdaki çıplak tepeye doğru tırmandığı görülür. Arkasında ise yalnız onu izleyen bir kurt köpeği vardır. «Adam» düşünceli ve gövdesi biraz öne eğiktir. O, sırtın tam üstüne ulaştığı zaman güneş iyicene ufka yaslanmıştır. Eşsiz bir Orta Anadolu günbatımıyla, daha görkemli görünen Adamın endamı güneşin kıpkırmızı tekerlek fonu ortasına düşer.

Bu bir kaç dakika süren benzersiz görüntü, geleceğin ünlü yazarını, kafasındaki ileri düşüncelerin akımına sürükler, götürür :

Gazi neden kendini «Dil ve Tarih» işlerine vermişti? O bir şef, bir kahramandır. Milleti, kendisini sonsuz sevgisiyle baştacı kalmıştır. Kazandığı zaferler, başardığı işlerle bir bayrak adam, masallaşarak insan-üstü bir varlık olmuştu.

Fakat ne var ki arkasında başka bir kişilik daha yaşar. Bütün çevresini, benliğini saran sıcak havaya rağmen gene de şu tepenin üstündeki gibi; yapayalnız, tek başına, anlaşılmamış ve hemen hemen arkadaşsız, yek ve Tek Adam'-dır O...

Belki ömründe sıra insanlarına özgü derin bir aşk anısı da yoktu. Bütün sevdası özüne güvenci, inancı, azim ve iradesidir.

Zaman oldu, bu yurdun sınırları belki de onun hayaline dar geldi. Eldeki sınırlı olanaklarla hiç yoktan varedilenler bazı ufak tefek işlerdendi onun için.. Yalnız onu dinleyen ve «evet Paşam» diyen aydınlar doyurmadı kendisini..

O, ararken orta Osya bozkırlarında insanoğlunun ilk yurdunu buldu. Bu anayurttan Doğuya, Batıya, Kuzeye, Güneye göçeden sayısız boylara, oymaklara gönlünü kaptırdı. Amerika'da Azteklerden, Doğu'da Çin ve Japonlara, Güney'-de Hindulara kadar bütün yeryüzü bu kaynaktan beslenmişti. Belki de bu fikir şimdilerde bir ham hayaldi, bir düştü... ama gelecekte bu «görüşü» olabilir ki bir çeşit açık senteze ulaşabilirdi. Sanılırsa bu uzak umut ışığı onu manen teselli ediyordu. İşte ünlü Güneş-Dil teorisi böyle bir amacın gerçekleşmesi için atılmış bir ilk adım, ufak bir tohum yerine geçebilir de...

Yahut bu konuda bizlerin, yani sıradan kişilerin bilemediğimiz bir sır, bir ince zevk, veya bir ruh doygunluğu da vardı.

Beraberinde aldı gitti, neyleyelim?...

~~2 Teşrin~~

2/ İkinci Teşrin/1933

Gördüklerim yüreğimi
sevinç ve büyük ümitle
doldurdu. Türk çocuklarının
yüksek kabiliyetine inanım
tamdır, bunun bir
delili görmek bilir, fakat
bugün burada gördüğüm
eser herhalde, görülmeye
ve takdir olunmaya değer
en kıymetli bir beyandır.
Bu bilgi yapısın-
da yetişmek fırsatına
erişen çocuklarımızın
ileride memlekete fayda-
lı olmalarını dilerim.
Kıymet ve kudretini
canlı eserle göstermiş
bulunan Müdür Çerkes
Süreyya Beyi takdir eder
ve heyeti idaresinin daha
geniş çalışma eserle-
rini iftiharla göreceğime
olan inanımı
beyan eylerim.

Gazi M. Kemal

Atatürk'ün el yazısı.

KADRO VE ÇETİN BİR YOL

— 16 —

ÇANKAYANIN KANATLARI

«Türk Devriminin niteliğini ve devrim ideolojisinin prensiplerini saptamak ve açıklamak» amacıyla hazırlanan küçük bir tez, o yılın orta aylarından birinde Aydemir tarafından Gazi'ye sunulmuştu.

Gazi, bu ufak özet broşür için «değerli bir eser» övgüsünü esirgemiyerek, parti ilgililerine büyük sayılarda bastırılmasını emreder. Partinin Genel Sekreteri örgüte dağıtılmak üzere 100 bin sayı basılmasını önerir. Halbuki tez broşürünün sahibi, sadece 21 nusha bastırır... bunun iki sebebi vardır çünkü : birisi, o broşür halk yığınlarına değil, onu yöneten önder kadroya seslenmektedir... İkincisi, Tezi veren, broşürün herbirinden bir ücret alacaktır... «düşünür-yazar», onurlu adamdır. Yaşamı boyunca, resmi kişi ve kuruluşların maddesel koruyuculuğunu düşünce namusuna asla bulaştırmak istemez. Zira, yarın bu çıkar, bu zaaf gediğinden kendisine saldırılar gelebilir. Karşılığında zor durumda kalınabilir, düşüncesi egemendir. Uygular.

Nitekim altı arkadaşıyla bir araya gelerek «Kadro» dergisini kurarlar. Ön kapital, bu altı kişinin yıllık peşin abone bedellerinden oluşur. «Kadro»nun başında ilerde «Çankayadaki Elçimiz» dediği Yakup Kadri Karaosmanoğlu, derginin motoru durumunda Şevket Süreyya Aydemir, ve Vedat Nedim Tör ile Burhan Belge, İ. Hüsrev Tökin, Şevki Yazman bulunmaktadır. Dergi kimseden yardım kabul etmez. İlkesi, «Düşünce ve duygu» bağımsız olmalıdır. Kadro, zamanın basma kalıp, tekdüze basın ve düşünce alanı-

na cür'etli, taze fikirler atar... aydınlar ve özellikle öğretmenler arasında yurt düzeyince geniş yankılar uyandırır.

Derginin içerisi, önce Gazi'ye sunulmuş olan özet tez ilkelerinin açıklanmasına benzer. Ama onların doğrultusunda bazı genişletmelerden ibaret de sayılmaz. Hele onu çıkaranların hepsi de dışarlarda okumuş, yabancı diller bilen bir avuç dinamik ve aydın gençlerse... Bu acar topluluk ki yorgun, monoton İstanbul basınının hırçınlığını, kıskançlığını hemen üstüne çeker. Her tür yeniliğe, başkaldıran onu tepkiyle karşılayan geleneksel donuk, tutuk bir zihniyet her zaman vardır... o günlerde de yine böyle hortlamıştı... fakat Başbakan İsmet İnönü Derginin 22. sayısına «Fırkamızın Devletçilik Vasfı» başlıklı önemli bir makale yazar. Öte yandan derginin genç yazarları, Gazi'nin yakınları tarafından kendisine fitnelenir : «Paşam, bir defa adınızı bile yazmadılar!...» diye gammazlanır... sa da aldıkları susturucu karşılık : «Beni değil, Eserimizi yazıyor, eleştiriyorlar.» olur. Kopartılan kuru gürültüye rağmen Çankaya'nın kanatları halâ bu gençlerin üzerindedir... yine atışa devam gerekir...

Kartal kanatlarına rağmen, yeni tez'e karşı sert direnmeler, suçlamalar sürdürülür... karşıcıların ardı arkası kesilmez... onların çabası da, bir totaliter yönetime karşı haklı bir ürküntüden doğar... Ağaoğlu Ahmet (*), Batı anlamında bir siyasal demokrasinin özlemi içindeydi... otoriter rejimlerden kaygı duyuyordu... Liberalizmin denenmiş savunucuları ise, sonu belirsiz bir yoldan korkmaktadırlar... Asıl direnme çaylakca palazlanan özel sektör alanındaydı... bunlardan bazı iş ve ticaret erbabının, bilinçli tasarılarındaki önleme cerbezesi ilginçti. Zamanın Milliyet Gazetesi düzenli bir saldırıya geçer... ve açıkça «Kadro komünisttir» der, çıkar işin içinden... Basından, ölçüsüzce

---

(*) Ahmet Ağaoğlu'nun kadroya karşı makaleleri «Ben Neyim» adlı kitabında yayınlanmıştır.

ortalığa yayılan bu açık ve yıkıcı tartışmalar, genç aydınlar ile bazı taze okurlar üzerinde önemli çekimserlikler uyandırır.

Kadro saldırılara karşı koyar, direnir. Gerekli karşılıklarını yoluyla, yordamıyla verir. O sıralarda gönüllerce özlenen bir şey daha vardır: öz fikir, soylu düşünce ve yeni duygular geçiti...

Gerçi Kadrocuların devrimciliği, bu gürültü arasında pek açık, seçik anlaşılamaz... Oysa onların kanısınca, herhangi bir devrimi yürütecek yönetici bir kadronun ön varlığı gereklidir. Çünkü yürütücü fikirleri bu önder kadro imal eder, ve piyasaya sürer... yoksa halkın kendisi değil... yalnız halk, o düşüncelerden süzülerek damlayan basit kalıplı, kunt sloganları tutar. Bir düşüncenin halka indirilmesi benimsetilmesi, ancak o tutulmuş «bayrak inançların» yaygınlaşabilen alanıyla ölçülür. Tıpkı dinlerin, sonunda halka vaâdettiği cennetler gibi... Devrimler ve ilkeleri de halkça, sade ve kolay anlaşılır olmalı... gözü, gönlü çekici bazı hedefleri göstermelidir. Bir yönetim, ancak yaşanan çağın duyuş ve düşünüş akıntısına göre toplumuna seslenecektir. Aksi halde ilkeler yerleşemez... yüzeyde kalır, kısa sürede erozyona uğrar, yani dipten aşınırlar... Özetini verirsek, Devrim, halk için fakat halka rağmen yapılan zorunlu bir harekettir. Devrimci gevşerse, önce savaşla tutulmuş eski siperleri de boşaltmak ve geriye çekilmek zorunda kalır.

Kadro Hareketi iki temel görüşten yola çıkar :

1 — Bir millî kurtuluş hareketi olarak Türk devriminin sosyal ve ekonomik karakteri ve yönlerinin açıklanması ihtiyacı,

2 — Orta Doğuda doğmuş eşsiz ve benzersiz ulusal kurtuluş hareketimizin uluslararası dünyaya karşı anlamının anlatılması...

Kadro'ya göre, ulusal kurtuluş hareketleri, çağımızda büyük, bağımsız ve etkileri yaygın tüm dünyayı ilgilendiren eylemlerdir. Çağdaş endüstriyel memleketler eski sömürge ve yarı sömürgeleriyle bağlarını ve çelişkilerini koparmadadırlar. Şüphe götürmez ki bu hareketler, ne Moskova ekseninin uydusudur, ve ne de onun umduğu sonuçlara yardımcı olurlar. Ne var ki bir noktada Kremlin'in öncüleri yanılgıya düştüler. Bu hareketlerin sonu salt bir «Sınıf Çatışmasına» varmayabilirdi de...

İşte bu görüşler, Kuzey sosyalizminin ağababalarına ters düşüyordu.

Durum odur ki, Birinci Dünya Savaşından sonra dünyada ilk kez muzaffer bir önder, Türkiye devrimini tek başına yaratmıştı. Kadro, işte bu olayı açıklamaya çalışır... adına Kemalizm denilen yolun, gönüllü bir yolcusu ve organıdır. Hepsi bu kadar...

RUSYA KARAGÖZÜNE BAKMAZ

Kadro'nun görüşleriyle, kuzey komşudaki yankılar birbirinin tersinedir.

Kremlin, 1920 de topladığı Enternasyonalde (komintern) bu hareketleri, kendi uyarınca şöyle değerlendirir :

«Doğu uluslarının Batılı sömürgecilere karşı ayaklanmaları, Batılı kapitalistleri ham maddesiz ve pazarsız bırakacaktır. Bundan böyle kapanacak fabrikaların işsiz kalan işçileri, beklenilen ihtilâli gerçekleştirecektir.»

Üstelik ve örneğin Stalin bu noktayı şöyle açıklar :

«Sömürge ve yarı sömürgelerin devrimci yeteneklerinden, işçi devrimi uğruna faydalanılacak... bu uluslar o yolda [ARAÇ] olarak kullanılacaktır.»

Bu yanpirik görüşlerle Rus yöneticileri millî kurtuluş hareketini anlamaktan âcizdiler... temelden yanılıyorlardı...

Fakat burada bir nokta açıklığa kavuşmuştu : Sovyetler, Türk Kurtuluş Savaşına, Türkleri sevdikleri için yardım etmemişlerdi... ancak kendi amaçlarına uyacak bir «araç» olabileceğini düşünüyorlardı... yoksa Türklerin karagözlerine hiç değil... ama o görüş açısına uyabilen bazı olumlu örnekler de yok değildir yeryüzünde...

Şimdi, bu görüşler sayesinde komünist anlayıştan ayrılınmış ve hatta ona karşı çıkan yeni ve bağımsız bir görüş ortaya atılmış oluyordu.

ANA FİKİR

Kadro'ya saldıran içerdeki *kavgacılar* da sorunu hala anlamamışlardı. Öyleki *kadro'ya* saldırıların hepsi, iç ve dış hareketler olarak tuhaf bir rastlantıyla aynı zaman ve paraleldeydiler... hatta dışardaki Moskovacılarla onların iç yandaşları, hem eski yoldaşlardan Nâzım Hikmet de kervana katıldı. «Benerci Kendini Niçin Öldürdü?» adlı kitabıyla aynı saflarda yer aldı. Aydemir, «Benerci» nin sözde kendisi olduğunu özel bir sohbetinde gülerek söylemişti.

Buradâ bir oylum parantez açalım : Şevket Süreyya-nın CHP programına alınan Altıok'tan sırasıyla başta «Devletçilik, Devrimcilik, Layiklik» ilkelerine öncelikle ve özellikle ağırlık vermesi bir rastlantı mıdır? Yoksa onda önceden yerleşmiş olan sosyalist düşüncelerin derin amaç varyasyonlarına bu ilkelerin uyum ve elverişliliği midir? Yahut bu okların tanımı, etkisi ve eylem alanlarının kolayca sınırlanmamış olmasından dolayı mı?

Gerçekten bu soruları sağlığında kendisine sormadığımıza şimdi üzgünüz doğrusu... Ayrıca kadro yolu için

Sovyetlerden tehdit ve protestolar geldiği hakkındaki belgeleri ise biz elde edemedik.

DEVLETÇİLİĞİN DOĞUŞU

Bizde Devletçilik sözcüğü, daha 1930 larda iken resmen söylendi. Yani Demiryolunun Sivasa vardığı gün... Sivas istasyonunun açılış töreninde İnönü, ilk defa «mutedil bir Devletçilik» ten sözetti.

Peşinden Cumhuriyetin 10. Yıldönümü sıralarında Halk Partisinin altı ilkesi «Altıok» biçiminde parti programında ve Anayasada yeraldı. Fakat bu aktarma ivediliğe gelmiş bir işlem idi. Kaldı ki Oklardan Cumhuriyetçilik'ten sonrakilere ait kavram ve kapsamların kesin ve tam sınırları daha çizilmemişti. Nitekim bunlar tümüyle Anayasada açık belirsizlik unsurları olarak kaldılar.

Öyle ki «imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir milletiz» marşları insanı derin düşüncelere götürüyordu... ama o günlerin havasında bunların üstünde fazla durulmadı.

1929 - 1933 Dünya ekonomi bunalımı, geri kalmış ülkeler için makineleşme çağında bir altın devri açıyordu. Avrupada fabrikalar, tezgâhlar durdu... makineler, uzun süreli kredi yolundan ve pek ucuz fiatlarla, adeta zorla, dünkü paralı yarı sömürgelere satılıyordu. O satışlar, eski sömürgelerin, iflas etmiş önceki efendilerinden bir tür intikam alışı gibiydi. Makineler, Avrupadan dünyanın dört bucağına göçettiler... ama her bunalımın ardından bir yeni yatırım devrinin geleceği değişmez kuraldır. Fakat biz bu ucuzluk furyasından yeterince yararlanamadık...

Öteyanda Almanyada Hitler, İtalyada Mussolini Faşizm bayrağını açtılar. Rusya yeni Beş Yıllık planlarını yürürlüğe koydu. Zaman kazanmak için de Hitler'le geçici bi anlaşma yaptı. Amaç; Hitleri, Batılıların üstüne saldırtarak kendine hazırlık zamanı kazanmaktı.

Dünyada yukardaki eylem ve akımlar yol alırken Türkiyede durum nasıldı? Uluslararası ilişkilerin yankıları neydi?

Bizde bürokrasi ayakbağıydı. O sırada yüce dağa tırmananlar, öylesine küflü, peşin yargılı köhne engel ve bağlara takılı kaldılar ki... Atatürk gibi bir liderin açtığı yolda, istenilen kalkınma aşamaları bir türlü yeterince gerçekleşememişti işte...

Ne yazıkki Kadro'nun o düşünce akımını, günümüzde yabancılar bile tozlu arşivlerden hala araştırmaktadırlar. : İlerdeki sayfalarda, onunla ilgili hiç bir yerde yayınlanmamış düşündürücü örnekler sunulacaktır.

BAŞLIKSIZ BÖLÜM

— 17 —

AĞUYA KARŞI

İkinci Dünya Savaşı, biz içine katılsak da katılmasak da çağımızın bir dönemeç noktasıydı. Yurdumuz, iki ayrı sosyal düzenin kıyısındaki sınır çizgisi üstünde bulunuyordu. Esasında bu savaş Sosyalizm ile Kapitalizm'in kaçınılmaz tarihi bir kavgasıydı... ama giriş ve kapışma görüntüsü başka oldu.

Faşizm, yukardaki iki düzen arasında iken geçilmesi zorunlu bir ara rejimdir derler. Ekonomik temeli yoktur. Davaları kaba, yapıcı olmayan bir siyasal diktatörlüğe dayanır. Bu sistemde bütün otorite tek kişinin elindedir. Yönetimin tanımında çokcalık,ulusun aşırılıkla harekete getirilen benlik gururu, yine aşırılıkla sürüklendiği yaşam hamlesi ve saldırıcı bir ırk üstünlüğü nitelikleri göze çarpar. Dünyanın öteki uluslarına bir şey vaâdetmediği gibi onların gidiş bilincini de kapsamaz. Geçici olarak birleşmiş sanılan ortak ögeleri, çabuk çözülür, dağılırlar. İçte ve dışta korku ve teröre dayanır. Hitler rejijmi bunun en belirgin örneğidir (*).

(*) Yazar kitabında Mussolini ve rejimini pek faşistlikle suçlamaz nedense?. Belki Mussolini yönetimiyle Kemalizm arasında bazı ortak yanlar mı görmüştü? Örneğin, Mussolini de «Her doktrin bir mahpes'tir.» demişti.. Atatürk'ün Y. K. Karaosmanoğlu'na, «Doktrin, donup kalmak demektir», dediği gibi... Ayrıca ilerde görüleceği üzre, 1976'nın Mart ayında «İtalyan Şarkiyat Enstitüsü»nün Aydemir'e gönderdiği ve cevaplandırılmasını istediği Kadro'ya ait bilimsel belgede ilginç bazı işaretler bulunabilir.

Yeni bir tür sömürgecilik biçiminde başlatılan ve önce şahlanan faşizm, son barutunu esas hedefi olan komünizm üzerinde yaktı... yıkıntılar ortasında bıraktığı insanlık sahnesinden çekilip gitti. Mezarlar ve yıkılışlar üstündeki geçici yerini, asıl iki rol sahibine, yani esas iki hasmın davasına : «Komünizm ile güdümlü Kapitalizm»'e bıraktı. Bu hesaplaşma hala da günümüze değin süregelmiştir.

Sonuç : Yumuşatılmış ve sulandırılmış aşırı bir sosyalizm geliştirici bir dünya görüşü müdür? Yahut da kazandığı silah ve malzeme gücüyle, insanlığı hiç kimsenin istemediği, ama mantık ve iradenin de frenleyemediği bir Üçüncü Dünya Savaşına mı sürükler?..

SAVAŞIN AĞZINDAKİ KÜÇÜK ASYA

İkinci Dünya Savaşının patladığı 1939 yılında, Türkiyenin başında önceki savaştan çok farklı yöneticiler vardı. Bunlar geçmiş harplerin acısını çekmiş ve onların içinde yuğrulmuşlardı. Bundan böyle de askerî fetihçi, hayalci değildiler. Yani savaşın pahasını, barışın değerini bilen yöneticiler iş başındaydı. Atatürk'ün barışcı ve huzurlu devrine henüz doyulamamıştı...

Her şey yeni baştan yetiştiriliyor ve onarılıyordu. Türkiyede görülen görüntü, Atatürk'ün vasiyetine yakıştırılan şu sözlerde yatıyordu: «Eğer bir harp çıkarsa, Türkiye silahlı bir tarafsızlık siyaseti gütmelidir.» (*)

Aydemir, 28-4-1939 tarihinde Ekonomi Bakanlığı Sanayi Tetkik Hey'eti Başkanlığına getirildi. Reis, bu görevi ve sıfatını pek sever, zaman zaman da düşüncelerini pekiştir-

(*) Her ne kadar bu sözler, yazarın kitabında yazılı değilse de anlattıkları ile başka yazıları bu söylentilere uygun düşmektedir.

mek için kullanırdı. Savaş içindeki olanak ve olanaksızlıklar karşısında da savaşın gereklerini düşünmek ve yoklara çâre bulmak durumundaydı... ve yine savaşla barışı korumak arasındaki kaygıları, varlığında ve özünde duyarak yaşayanlardandı.

Türkiyenin dışarı açılan tüm kapıları kapanmıştı... ülke henüz bir harbe karşı hazırlıksız bulunuyordu.

O devrin kıt bütçe ve dar kaynaklarına rağmen milletteki Ata armağanı millî gururu ve yüksek moral gücünü özellikle belirtmek yerinde olur.

Dahası, savaş boyunca çekilen türlü sıkıntılar, eksiklikler, yokluklar yarım yüzyıllık kuşaklarca, içinde yaşanarak iyice bilinmektedir. Fakat Aydemir'e de anlattığımız gibi şu olay o yıllar için tipik bir örnektir: «Harp Okulundan subay çıkar,» hüküm ve geleneğine karşın 1941-A devresi, Kara Harp Okulundan 15 Ocak 1941 tarihinde Sınıf Okulu öğrencisi olarak mezun edilmişti. Çünkü, «o yılın bütçesinde yeni çıkacak subaylara verilebilecek kadar maaş ödeneği konulmamıştı.» özür budur!?.

Buna benzer nice olaylar, kan ve ateş ortasındaki ordu milletin manevi gücünü asla sarsmamıştı.

Savaşın sonunda ise Demokrasiler Cephesi galip çıkmış ve Türkiyede oraya katılmıştır.

SİYASA DEĞİŞİMİ

Savaş yıllarında içerde dengeli, dışarda suya -sabuna dokunmamak biçiminde özetlenecek bir politika güdülüyordu... belki bunun sonucu olarak da Türkiyenin dünyada ön-

derlik ettiği öteki Ulusal Kurtuluş hareketleri akımına sırt çevrilmişti. Diğer genç devletlerin bağımsızlık savaşları, küçük hesaplar yüzünden açıkca desteklenemiyordu.

Ancak şimdilerdedir ki bu yanlış tutum, o kısır politika, değişime uğradı. Halen özellikle İslâm ülkeleri ile yeni bağımsız devletlere karşı, ilgi ve ilişkiler genişletilmek yolundadır. Arap petrol ambargosu, bu gün eski politikanın yanlışlığına yönelik en etkili stratejik bir silah sayılır.

— 18 —

BİR BİLGEYE YAKLAŞIM

Bir yazarın hikâyesi artık sonuna yaklaşmaktadır. T.C. Devlet Memurlarına Mahsus Sicil Cüzdanı'nın eski 2942, yeni 968 sicil No.lu olanı Ekonomi Bakanlığı yüksek görevlilerinden Şevket Sureyya Aydemir'e aittir. Cüzdanın fotokopisi tümüyle elimizde bulunuyor. Orada resmen memuriyete giriş tarihi : 30-7-1928 olarak yazılıdır. Halbuki işe başlayışını kendi kitabında 30-7-1927 olarak yazmıştı. Demekki bu fark bir yıllık deneme süresinde, resmî kadrosu ile görevinin ayrı ayrı yerlerde gösterilmesinden ileri gelebilir.

Cüzdana göre son kayıtlı görevi Başbakanlık Umumi Murakabe Hey'eti Üyeliğidir. İşe başlama tarihi de vardır: 1-4-1950... Fakat!. ayrılış tarihi «......» yeri boştur..?

Şimdi bu yeri kendi ağzından dolduralım.

Az insana nasip olmuş çetin denek yollarından süzükararıyla görevden ayırırlar. Kendi buna «işimden attılar» der, işlemi kimin yaptığını da eklerdi.

Az insana nasip olmuş çetin denen yollarından süzülerek geçmiş en olgun ve verimli bir çağında... iken 53 yaşında bir adam tam hizmet sırasında, soğuk ve duygusuzca koparılıp atılmıştı... süre yetersizliğinden dolayı aceleye getirilerek emekli aylığı bile bağlamamışlar. Yani kendi öz babası gibi parasız, pulsuz, hazırlıksızdı o yaştaki emekli... yaşantısında halâ biraz para biriktirmeye de alışmamıştı... dahası çıkar peşinde koşmamış, devletin kurușunu zimmetine geçirmemişti... evde henüz hayata tam

atılmamış üç çocukla bir eşi vardır. Sevdiği fotoğraf makinesiyle, para eden bir kaç parça eşyası nı derhal satar, bedelini eşine bırakır.

Ankara - Bahçelievlerinden o akşam üstü bir yaya yolcu çıkar. Doğruca Yenişehir - Mamak - Kayaş yolunu tutar. Bu, onun artık alıştığı kırsal yürüyüşlerden biri değildir... şehirden, toplumdan, insanlardan tiksintili bir kaçıştır... her ne kadar kendisi, «kimseye de kırgın değildim» derse de.. Zaman, bir gün batımı vaktine erer.. incinmiş, kırılmış, kötümserdir. Galiba son sarıldığı en haklı yol da bir çeşit çıkmaz sokağa varmıştı... belki de enson çıkar yoldu bu, kim bilir?

Toplum kaçağı anımsar : Kayaş vâdisinde bataklık, sinekli bir bük'de ham işlenmemiş bir yaban toprağı olacaktı.

Vâdiye inmeden, Mamak tepelerinden arkasına doğru son bir daha eski şehre bakar.. ömrünün yirmi üç yılını severek verdiği o kale şehri Ankara'nın üstünde nedense bu gün de güneş pek erken kararmıştı.

Çaresizlik düşün ve duygularının, insafsız sert dalgaları yanını, yöresini sarmıştı.

Kayaşa vardığı zaman karanlık çökmüş,etraf iyicene kararmıştı... ama karşı tepelerden soluk bir dolunay Çin feneri gibi yükseliyordu. Uzun çekişmelerden sonra vardığı sonuçtadır, şimdi... kendi irade ve özgürlük payıyla seçtiğini sandığı yolların hiç birinde tam bir egemenliğe, isabete ulaşamadığını... ancak kişioğlunun alın yazgısı denilen karışık çizgilerin ve kaypak yargıların elinde bir oyuncak olduğunu anlar.

Ay ışığı altında Kayaş uyur... gölge ve ışık biçimleri, gecenin ıssızlığında gittikçe büyüyen seslerle, içindeki vahşi yalnızlığı cıvık cıvık sıvaştırır.

Tozlu yol, söğütler altındaki vâdinin tek damlı evine yapayalnız götürür onu.

BİR KANDİL IŞIĞINDA

Her yanı kapalı dam evin karanlık odasında duran küçük toprak bir kandili yakar. Oda, belli bir köyevi düzenince döşenmiştir. Buna rağmen pembe taştan özentili bir şöminesi de vardır. Ocak üstündeki kırmızı taştan rafta karpuzlu bir gaz lâmbası parlar... onun yanındaki ufak toprak kandil, serin bir çeşmeden su içmek için uzatılan ince uzun bir avuç gibi durur orada... kandilin bir ucu kulpludur... öteki ucundaki memeye bir fitil takılı... kibriti çakıp fitili yakılınca çevreye hafif bir zeytinyağı kokusu yayılmıştı.

O kandilin belki, en azdan iki bin yıllık bir ömrü olabilir. Bir gezi sırasında Hiyerapolisi (Denizli'nin Pamukkale'si) dolaşırken antikacı bir köylüden satın alınmış... yazar, ona «Epiktetos'un kandili» adını takmış... çünkü ünlü köle, filezof Epiktetos da Hiperapolis'lidir. Kandil, hep onu düşündürür... ama onun asıl adı nasılsa bilinmez. Oysa Epiktetos sadece köle demektir. Bizim Epiktetos ise hem köle, hem de topaldır. Milâdın birinci yüzyılı başlarında Pamukkale'de doğmuştu... kökenden bir köle çocuğu olarak dünyaya gelir. Neron zamanında Romaya götürülerek kaba ve dangalak birine satılır. Zalim efendisi, eğlence olsun diye Epiktetos'un ayağını kırar ve onu ömrünce sakat bırakır. Milâdın 90. yılında bütün filezoflar gibi o da Romadan kovularak bir Yunan iline göçer... Nikbolu kasabasında yurt edinir, bir felsefe okulu açarak uzunca süren 90 yıllık ömrünü orada sona erdirir.

Epiktetos'un yaşam serüveni, bu kandille daha da ilginç bir derinliğe bürünür... onun üç şeyinden başka hiç bir dünya malı yoktur. Bunlar: Kadili, âsası ve su tası... eliyle su içebileceğini düşünerek su tasını da bir gün atıvermişti... ama kandil ile âsa hep yanında kaldı.

Kandilin yalap yalap titreşen ışıkları odadaki eşyaların üzerinde gezinir... ilkin onlardan apayrı türlü resimler, derin helezonî mağaralar, âlemler çizer. Gamlı ve küskün işsiz adamın karşısında birdenbire Epiktetos belirir :

— «Kaybettim deme, geri verdim de!»
seslenişiyle, duvarları yıkan, tâ gerilerinden ufuklar açan ulu sözlerine başlar :

— «Hayat, bir ziyafetten başka bir şey değildir. Yemek ne kadar sürmüşse, ziyafet orada biter. Kolun bu sofrada nereye kadar uzanmışsa, nasibin o kadardır. Bütün sofraya gelenleri değil, yalnız önüne uzatılan tabaktan payını iste!» duraksayarak :

— «Hem bu payın için de hoşgörülü ol. Senin yağını mı döktüler? Senin şarabını mı çaldılar? Kendi kendine de ki; bunlar huzur'un pahasıdır.»

Bu sözlere karşı, Kayaşın şimdiki koğulmuş, atılmış konuğu şu cevabı verir :

— «Senin savaş tutkun, mal yapı, özgürlük tutkun yoktu ki... Sen, yalnızlığına gömülmüş bir insansın, ve de hiçbir şeysiz...»

Bitkin adam, birden böylece başkaldırır ona, öfkelenir... ve hemen bahçeye çıkar... değirmene akan suyun şarıl şarıl öten arkı başına varır... fakat yine ardından, yanından, yöresinden topallaya, topallaya Epiktetos peşini bırakmaz... elleriyle asılır... şunları da adeta bağırarak duyurur:

— «İnsanlar kendilerine ya çok pahalı, ya da çok ucuz değer biçerler. Sen, sadece bir değerlendirme hatası içindesin. Hayatında daima, başarabileceğini değil, başarmak istediğini düşündün. Olabileceği değil, olmasını istediğini aradın.

Onun için senin yenilgin, hakikatin yenilişi demek değildir. Yenilen, yalnız senin ölçüsüzlüğün ve sapkınlığındır.

Halbuki kaleleri bekleyen nöbetçiler, yanlarına gelen herkese Parolayı sorarlar. Sen de hayalevine gelen şeylere parolayı sorsaydın, baskına uğramazdın.»

Bu topal neler konuşuyordu? Daha doğrusu bu düşünceler, nasıl bu kadar açık gerçek ve aydınlık olabiliyordu?

— «Hem üzülmek niçin? bir iş ve bir inşâ mı istiyorsun? Aslında içimizde, yıkacak ve yeniden yapılacak o kadar çok şey var ki?

Senin huzursuzluğun, başkalarıyla değil, kendi kendinle bağdaşamadığın içindir.

Senden alınan şeylere karşı, senden alınamıyacak olanları koysana! Bu, senin iradendir. İradenin özgürlüğüne ise, Jüpiter bile karışamaz. İşte özgürlük budur.»

Beraberce konuşarak, çekişerek köyün uyanık tek varlığı değirmene varırlar... Onun altın hikmetleri, çağlayan suyun berrak uğultusuna karışıyordur. Havada binlerce orgdan yayılan bir musiki var sanki...

Yazık! Bu gece Epiktetos onu burada gafil avladı. Burası hem cennet kadar güzel, hem bir tapınak kadar dengelidir. Bu tapınağın havasına ancak sessizlik ve teslimiyet yaraşır. Burada O, Epiktetos'un boğazına nasıl sarılabilirdi ki?

Bilgesinin son sözleri etrafa serin bir rüzgâr gibi yayılır...

— «Yalnızlıktan korkma! Asıl korkulacak şey, korkunun kendisidir. Düşün ki Tanrı da yalnızdır. Ama kendisinden hoşnuddur. Her şeyi de gene kendisinde bulur...

Tanrının bize verdiği en büyük nimet, sahip olduğumuz halde sahip olduğumuzu bilmediğimiz güçlerimizi, bir gün kendimizde bulmak kudretidir.

Kendine dön oğlum! Kendine inan ve kendinde olanı ara...»

Yalnızlığın, tekliğin yeni yolcusu yumuşamış, gevşemiş ve avlanmıştır artık... Nereden nereye?!.

TOPRAĞA DÖNÜŞ

— 19 —

SON'DAN BİR ÖNCESİ

Güneşin ilk ışıkları, önceki gecenin uyanık sahibini, Kayaş su-bendinin başındaki sıra üzerinde uyurken bulur.

***

Şimdi elleriyle bir bataklıktan kurtararak meydana getirdiği «çiftliğinin» sahibidir. Artıkgecesi ve gündüzüyle bütün varlığını toprağına bağlamış, onunla nikâhlanmıştır...

Doğal anamız hem zalim, hem eliaçık bolkepçedir. O ne kimseyi sever, ne de acır. Onun yalnız kendi kanunları vardır, salt onların gereğine uyar. Soğuk dondurur. Sıcak yakar. Fırtına dalları kırar, gövdeleri devirir. Böcekler, zararlı börtüler doğadan kendi paylarını isterler. Şu «çiftlik» dediğimiz bir avuç toprak parçası, yaratılış kanunları adındaki vurdum duymaz, acımasız kudretin elinde savrulur. Ama insanoğlu yılmaz ve toprak-ana her seferinde buyruk tutar:

— Yeniden başla! Marş!

... ve her âfetten sonra yüzüne şöyle bir, güler geçerse de... siz işe yeniden başlarsınız.

NUH'UN ÇİFTLİĞİ

Orası içinde yaşayan sembolik canlı kadrosuyla, öteki büyük toprak işletmelerini pek aratmaz. Tıpkı Nuh'un gemisi gibi burada her yaratıktan örnekler vardır.

Her sabahın serinliğinde artık sitenin sürekli konuğunu ilk kez sadık köpekleri karşılar, sarılır, sırnaşırlar. Kümeslerden tavuklar, ördekler, sırayla yeşilliğe yayılır. Cins atı kokusunu alarak ahırdan kişner, inek böğürür. Altın sarısı arıları sis açılsın diye kovanların ağzında çomarlanırlar, türlü çiçeklere uçmak için... özgür güvercinler uçuşur...

Sonradan tozlu yolun solundaki kum tepelerinin yamaçlarına da üzüm bağları dikmişti... tarımsal bir yanlışlıktan dolayı asmaları yozlaşıp bakımsız kaldılar...

Hasılı bu toprakla sahibi birbirlerinin hem efendisi, hem de tutsağı gibidirler, içiçe... kopamazlar perçinlerinden... toprak tutkusu onda erimez, aşınmaz bir istek olarak kalmıştı. Bu belki de toprağa bağlı bir aile kökünden gelişiyle ilişkindir... köylüdür yani aslı...

Toprak dam evi çevresindeki bütün köyleri ve köylüleri tanır?... hepsi onun bilişidirler, sanki komşusuyumuşcasına...

Çiftliğine bütün varlığıyla göçtüğü günü şöyle anlatır: «Bugün, benim de yeni bir günüm olacaktı... ya yeni bir yaşam düzenine yönelecektim. Ya hayal kırıklıkları ve kırgınlıklar içinde kendimi tüketecektim.»

İşte bu kitap, «Suyu Arayan Adam» orada yazılmış, ancak 1958 lerde basım olanağı bulabilmişti. İlk baskısını da ancak kendi parasıyla yaptırabilmişti.

*
**

Şimdi artık normal bir emeklidir. Aylık ve emekli işlemi tamamlanmıştır. Ama en büyük hasmı, yıllarca kenara itilen, incinen iç varlığı ile sürekli yaşam kavgası halâ bitmez...çetin savaş alanında tutulacak iki yol ağzındadır:Biri tüm gücü ve silahlarını bırakarak yenilgiye uğramak, kötümserliğin tükenmişliğin çukuruna düşmek; öylesine hiçliğini kabuletmek... Veya Tanrı bize yaşantıyı tüm çelişkile-

riyle beraber vermiştir... Nasibimiz, bu çelişkileri tam çözmekten ziyade, onlarla uyum yaratarak beraberce yaşamaktır.

O halde hayata küsmeden, düşman olmadan ve onu boşlamadan, onun bütün cilvelerine bağlanmak... yine o yaşamın dostunu kendi nimetleriyle süslemek, güzelleştirmek niçin mümkün olmasın? Böyle olunca da hayat kavgamız, yurt düşüncesi ve millet fikri ile insanlık mâbedinin ülküsü içine konamaz mı?

Oysa ki yeryüzü, havasıyla suyuyla insanoğlunun kalıbına yapışık ve onu oluşturan, saran çevresinin birlik düzenidir. Yine Tanrı'nın bizlere çizdiği kader; toprakla, doğayla olan savaşta ondan ürkmeden, kaçmadan karşısında gerçek yerimizi almamız değil mi? İrademiz ve ruhumuzun özgürlüğünü yitirmeden, bu savaşımızı karınca kaderince başarabilirsek o zaman bir ermiş, bir dünya kaçkını da olmadan Tanrımız bizi kendi katına ulaştırmaz mı? Bizler ne de olsa ondan bir parça olmanın yüceliğine eremez miyiz?

*
**

Buraya kadar anlatılan yaşam serüvenine bir ad bulmak gerek : Bulur; «Suyu Arayan Adam»...

Şimdi serin bir su başındadır artık... aşkları, sevgileri, onları ararken aldanışları, inanışları da olmuştu... bunların hepsi güzeldir. Herşeye karşın, son hüküm şudur : Eğer yarın varsa, yaşadığı hayatı yine yaşamak...

DAĞILAN BAHÇE

Kayaş Çay'ının suları belki bozbulanık akıyordur halâ... ama dalları suda oynaşan söğütler, zamanla böceklendi, bürümcükler kusan milyonla sarı kurtlardan hastalandılar... meyve ağaçları zararlı böceklerle kurudu, çürüdü, dağıldı... çiftlik de 1970 lerde arsacılara satıldı... ama kendi öz suyu bulanmamıştı...

Çünkü O, kavuştuğu huzurun bedelini ödemişti tüm yaşantısıyla. Özkaynağını, ve aradığını bulmuştu artık... çiftliğe gerek kalmadı. Başta Rama Krişna, «daha derinlere in, suyu bulacaksın...» dememiş miydi? Denenmiş söz, yalan çıkmadı işte...

Bu eser ancak 1958 lerde basılabildi demiştik... ama çok daha öncesinde yazılmış, bitirilmişti. Ondan sonra kalan yirmi bir yıllık ömür parçasını yazar acaba nasıl sürdürmüştü? Meraka değmez mi?

BİRİNCİ BÖLÜMÜN SONU

SU BULUNDUKTAN SONRA

BÖLÜM

— B —

İKTİDAR SOFRASI

Kayaş çiftliğine yerleşip yeryüzü kullarından biraz uzaklaştığı, kendi halinde yeni bir dünya yarattığı zaman bu adamı eski dostları yine ararlar... Dönem değişmiştir... eski CHP. li yeni DP. li dostları onu anımsar ve ziyaretine gelirler. Yeni Kayaş'lı çiftçi en hızlı ve güçlü kıvamındadır. banka kredileriyle normal destekli ortak bir fabrika kurulmasına önayak olur. Kayaş Süt Fabrikası böyle doğar. Hem öğrencisi, hem de şeyhinin oğlu olan genç bir ortağı başına müdür yapar. Genç adamın tek imzalı aşırı giderleri, kurumu iflasa sürükler. Ortaklık ayrılır, fabrika başkalarına devrolunur. Fakat hiç bir suçu yokken o, başkasının hatasından gelen banka kredi ve faiz borçlarını yıllarca ödemek zorunda kalır. Ne varki koca fabrikayı yıkıma götüren ve borçlarını üstüne yükleyen o genç adam hakkında da bir tek sitem sözü ağzından çıkmamıştı. Olup bitenlerden ancak kendisini suçlu sayar... ve, «Banka hesapları çift imza ile çekilmeliydi, bense tek olsun... dedim, sonucuna katlanacağız.» deyip geçerdi.

Yazık oldu fabrikaya... ayrıca o fabrika, «Toprak Uyanırsa» kitabının bir tür uygulanması örneğidir de...

UYUMSUZLA UYUM

Gelelim başka bir olaya :

Devir, Demokrat Parti iktidarınındır. Tanışmalarının başlangıcı bizce bilinmemekle beraber Dr. Mükerrem Sa-

rol, Aydemir'in dostudur. Siyasi alanda, CHP. İnönü muhalefeti en sert tavana dayanmıştı. Ama DP. iktidarı yaptığı eserleri halka duyuramamanın ezikliği içindedir.

O sıralarda iktidar yanlısı görünen üç genç adamın (Şair Fethi Giray, Tuğrul Aşıroğlu ve Gazanfer Kunt) ortaklaşa çıkardığı bir gazete vardır. «Ankara Telgraf»... Gazetenin başmakaleleri Parti Başkanlığınca hafif bulunur... 1959 un başlarında bir gün Dr. Sarol, telefonla Aşıroğlunu arar ve: «Gazetenizin başyazıları zayıftır. Bundan sonra Şevket Süreyya Aydemir tarafından imzasız başyazılar yayınlanması uygun görüldü.» arkasından da Dr. Sarol, Ş. S. Aydemiri gazeteyle tanıştırır. Bundan sonra Aydemir'in Gazetede çıkan imzasız başyazıları geniş yankılar uyandırır.

Başbakan Menderes bu yazıları pek beğenir, ve yazarını bir akşam kendi evine yemeğe çağırtır. Yemekte Dr. Sarol, Burhan Belge, Dr. Gedik, Sebati Ataman, Muhlis Fer ile Başbakanın öteki yakınları bulunmaktadır.

Yemekte Menderes, ülkenin temel davalarına konsantre olmuştur... Aydemir'e tüm *yapılanların*, özellikle yeni çimento ve şeker fabrikalarının isabeti ve *gelecekteki* tahminlerini sorar... Aydemir de büyük rakamlardan duygulanmıştır... Kocaman sanayi sayılarından korkmadan, daha geniş kapsamlı projelerin isabetinden *büyük yararlarından* övünçle sözeder.. Menderes ise, bu sözler karşısında sevinç gözyaşlarını tutamaz. «Beni siz anlıyorsunuz» diyerek takdirini belirtir.

BİR TERSLİK OLUR

Fakat gecenin duygulu coşkunluğu içinde içkiyi fazlaca kaçıran İmzasız Başyazar'ın midesi bozulur... zaten fazla içkiye de dayanıklı değildir... Dr. Sarol tarafından balkonda iyileştirilir. Yine sofrada günlük politika dışı görüşmeler sürdürülür, geç saatlere kadar... bu arada «Hadise-

leri Tasvir» adında Ankara'da günlük siyasi bir gazetenin çıkarılmasına karar verilir.

Bu olay ve gerçekleşmemiş tasarı, Menderes ile Aydemir'in bir duygu ve düşünce çizgisinde birleşmeleri açısından *ilginç önemini göstermeye yeterli değil mi?*

Biz gene bu olayın üzerinde biraz daha duralım:

Aşuroğlu'nun, yenileyen anlattıklarına göre: «Hadiseleri Tasvir» gazetesinin başyazarı Aydemir olacaktı.. Başbakanlıktan resmen verilen emirle gazetenin imtiyazı bile *alınarak gerekli hazırlıkları* yapılır. Hatta DP. adına Güneş Matbaası Müdürü Nusret Kuruoğlu Ortaklığı imzalar. Tam *bu hazırlıklar içindeyken... 27 Mayıs 1960 Devrimi gelir,* çatar. Tasarı öylece kalır... ama 1959-1961 arasında öteki gazetede Aydemir'in *başyazıları yayınlanmaya* devam eder.

Eğer anlatılanlarda bir eksiklik veya yanlışlık varsa, halen hayattaki tanıkları elbette düzeltirler.

Devrim sonrası «Ankara Telgraf» ilânsızlıktan kapanır. Yerine «Kudret» çıkar. Bu kez gazeteyi Osman Bölükbaşı yedekler. Sonra o da kapanır. Kanunî hakların yürürlüğe girdiği sırada «Ankara Telgraf» bir sürede bizim yazılarımızı garip bir rastlantıyla yayınlamıştı...

TOPRAK UYANIRSA

Kendi özgeçmişinin kitabı, Türk basın sahnesinde J. J. Ruso'nun «itirafları» ndan sonra çığır *açan ilk* yerli eserdi.

Çiftlik çalışmaları, toprakla didişmeler, 27 Mayıs sonrası subay emeklilik uygulamaları bu kişinin davasını, bireyden ülke çapına yükseltmişti. Ulusal yaralara karşı her an duyarlı yazar için, anlamlı ve etkin bir ilâç niteliğinde

yeni bir eserin doğmasına yolaçtı: «Toprak Uyanırsa» yahut «Ekmeksiz Köy Öğretmeninin Anıları», böyle bir esinlenme sonucudur. 27 Mayıs Devriminin emekliğe ayırdığı yedibin beşyüz subay beyni için de «Yarbay Tekin» adında bir kitap yazmayı tasarlıyordu.

Yeni tanıştığımız sıralarda «Dostum» seslenişiyle armağan ettiği O son kitabı için, «Eleştirilerini bekliyorum» dedi. Şimdi dün gibi anımsıyorum: «Su'cu Adam'ın» orijinal, fakat Ekmeksiz köy öğretmeninin, bir emekli olduğu halde hiç bir karşılık beklemeksizin ve almadan bütün bu işleri başarması hayaldir... böyle kimse bulunmaz.» Dediğim zaman, «iyi ya, böylelerini yetiştirmek gerektir... toplum, küçük çıkar hesaplarının üstündeki bu çeşit adamlar sayesinde gelişir, yücelir... yine toplumda kişisel yarar gözetmeyenler, ulusal ve insancıl amaçların öncüleridirler» diye cevapladı. Doğrusu bu sözleri o zaman yeterince değerlendirememiştik. Çâresiz sustuk...

Ama yıllar sonra o haklı çıktı, yerden göklere kadar...

BİR KEHANET GECESİ

— Bir akşam öteki niteliklerine eklenen «damak zevkiyle» ünlü Burhan Belge ve Şevket hocayla beraber Y. K. Karaosmanoğlu'na yemeğe gittik. Tarih, 1965 yılının yoğun politik krizlerinin geçtiği aylardı. Yemekten sonra sarışın, tombul bir kadın yazar ile V. Refiioğlu ve eşi de diğer konuklar arasındaydı. Günün siyasi olayları görüşülürken, kadın yazar; Süleyman Demirel'den Ispartanın bir köylü çocuğu olarak küçümsemeyle ve kötümserlikle bahsetti. Sabırla dinledikten sonra kendisine: «Demirel, memlekete dört Sadrıâzam yetiştirmiş bir şehrin çocuğudur. Göreceksiniz, yarın beşinci Sadrıâzam olarak karşınıza çıkacaktır. Bahse girerim.» deyince odada buz gibi bir kutup rüzgârı esiverdi. Sonuç?

Enver Paşanın oğlu Ali Enver, 1940 ders yılında Kara Harp Okuluna girdiği zaman, biz ikinci sınıftaydık. Rahmetli hocamız Tabip Albay Fehmi Çobanoğlu, Ali Enver'i aramızda görmenin bizdeki şaşkınlığını, kendine özgü babacan anılarıyla gidermişti. Yazarın yazdıklarıyla, hocanın anlattıkları arasında büyük bir uygunluk bulunmaktadır. Nitekim, Ali Enver o zamana kadar galiba İsviçrede okumuştu. Annesi Kuruçeşmeli Naciye Sultan ve ablası Mahpeyker'le sürgünde yaşıyorlardı. Yurttan çıkarılmış hanedan mensupları tekrar yurda giremezdi. Ali Enver'e özel bir izin çıkınca alışılmamış garip bir durum meydana gelmişti. Orgnl. Kâzım Orbay ise halasının kocası ve eniştesi idi. Oysa tarih kitaplarında okuduklarımızdan dolayı İttihadçılara ve Enver Paşa'ya karşı iyi gözle bakmıyorduk. Hatta onları suçlamamız vatan hainliğiyle eşit gibiydi. Kimya dersinde Dr. Çobanoğlu hocamıza bu çelişkili durumu sorduk. Hoca ünlü hoşgörüsüyle:

— «Abdülhamid devrinde subaylar vaktinde maaş ve rütbe alamazlardı. Orduda subayların yükselmesi veya ihsanı şâhane'ye ulaşması için iki yol vardı: Ya kelleyi koltuğa ve silahı omuza alıp Rumeli dağlarında eşkiya kovalamak... ya boylu, boslu ve yakışıklıysa Saraya damat olmak...

İşte Enver Paşa Naciye Sultan'la böyle evlendi. Cephelerden arta kalan iki fişeği vardı, yaktı geçti gitti... vatanseverdi, ama gençti, ve tecrübesizdi. Oğlunun ise, şayet olsa bile babasının günahıyla cezalandırılmaması gerekir.»

Ali Enver 1941-B devresinde havacı subay çıktı. Londrada stajda iken B. Elçi Rauf Orbay aracılığıyla Çörçil'e takdim olunmuş: Çörçil Ali Enver'e, «Benim siyasal hayatımı 20 yıl geciktiren adamın oğlunu tanımakla hoşnutluk duydum.» demiş... Ali ise Yüzbaşı iken ordudan istifa ederek ayrıldı. Avustralya'da bir trafik kazasında öldü.

Aydemir'in «Enver Paşa» kitabını yazdığı sıralardadır.. ki Paşa'nın kızı Dr. Mahpeyker hanımla Ankaradan Umurbeye giderken, İznik Gölü kenarından geçerler... Dr. Mahpeyker hanım çevrenin görüntüsünü çok beğenir, «Harika yerler» der. Yanında oturan Aydemir ise ona :

— Çok beğendinizse, alın sizin olsun... aslında buralar hep sizindir. Dr. Hanım şaşkınca bakar:

— Nasıl?

— Dedeniz Sultan Osman'dan miras kalmıştır... eğer tapu senedini gösterebilirseniz, alırsınız...

BABALARDAN KIZLARINA

Not defterime baktığım zaman 22 Mart 1971 tarihi altında şunlar görünüyor: «Akşam yine Şevket Süreyya hoca ile Y. K. Karaosmanoğlu'ndaydık. 12 Mart muhtırası üstünden on gün geçmiş... böyle zamanlarda bu ev renkli ve çeşitli konuklarla dolar... dışardaki siyasal hava kuşkulu, gergincedir. Sağımda zayıf, yaşlı ve ufak tefek bir bayan oturuyor. Solumda ise o günlerde Şevket Süreyya hocanın üç ciltlik kitap konusu Enver Paşanın kızı Dr. Mahpeyker hanım var. Öteki konuklar arasında Senato Eski Başkanı Em. Gnl. Enver Aka ve eşi bulunuyor. Günün politik konuları ve tahminler görüşülmektedir. Bir ara Şevket hoca, sağımdaki yaşlı bayanın Kıbrıslı Sadrıâzam Kâmil paşa'nın kızı olduğunu fısıldadı... birden irkildim. «Babıâli Baskını» bütün dehşetiyle gözlerimin önünde canlandı.

Demekki şu iki yanımda hanım hanımcık konuşan bayanlar, vaktiyle tarihî iki hasmın bizlere ulaşan uzantılarıydı. Ne garip? Halbuki Dr. bayanın babası Kolağası Enver bey, öte yandaki hanımın babası ve İmparatorluğun Sadrıâzamı Kâmil Paşanın odasına tekmeyle kapı açarak girmişti.. istifasını silâh zoruyla yazdırarak «millet ve ordu böyle is

tiyor» dedirtmişti... ve öylece kendisini de odadan çıkartmışlardı..

Aradan geçen altmış şu kadar yıl sonra babalarının belki kemikleri bile kalmamıştı... ama çocukları bir odada yanyana, gözgöze oturup sohbetleşiyorlardı, işte!.?

Şevket Hocayla birlikte ayrılırken hayatın bu garip cilvesine şaştık kaldık... şu satırları yine de eklemek gerekli : «Ölülerin beyaz elleri, bizi yalnız iyiye, güzele çağırıyorlar.»

NOT DEFTERİNDE KALANLARDAN

Keza anı sayfaları çeviriliyor : böyle toplu konukluk akşamlarına ait çeşitli kişiler, ve zamanına göre ilginç sözler var. Örneğin Aydemir hoca, bir gün Nihat Erim'in Cumhurbaşkanı olacağını söylemiş...?

Bir taraftan liberalizm ve humanizma yanlısı olduğunu söyleyen Yakup Kadri «ben milliyetçi değilim» diye bağırıyor... Karşısındaki sosyalist Aydemir, «millî değerlerin sürekli araştırmalarla ortaya çıkarılması gereğini» savunuyor..

Süleyman Demirel'in de zaman zaman, bu iki yazarı evlerinde ziyaret etmiş olduğu notlar arasında görülmektedir.

Başka bir önemli çarpı işareti vurulmuş konuşmalardan : Şevket Süreyya diyor ki, «ben iki konu hakkında yazı yazmam. Biri Kıbrıs Sorunu, öteki ise bir parti Başkanı?... Niçin acaba diye üsteliyerek sorduk: Cevap — «Çünkü bu iki konunun da sonunu kestiremiyorum.»

NÂZIMDAN BİR TANE DAHA

Romancı Yakup Kadri'nin ölümünden yaklaşık on yıl kadar önceydi. Romancıya — «Nazım Hikmet'in sizin için yazdığı «— Hey kara maça bey» — dizeli taşlamasına ilk

okuyuşta kızdınız mı? yoksa üzüldünüz mü? dedik. Her ikisi de değil... (gülerek) adam, açıkça bana sövmüş, sövmüş ama güzel bir sövgü... beğenmedim dersem yalan olur. Fakat onu basında ilk savunan da ben olmuştum.» diye cevapladı.

BETONDAKİ ÇATLAKLAR

Gerek ömür kitabında yazdığı gibi, gerekse anlattıklarına göre Aydemir'in hayatında zikzak çizgisi belirgin ve açık olarak görülmektedir. Bunlara ister, ideoloji, ister ülkü denilsin hepsi birer düşünce tepesinin doruklarını simgeler. : itibarlı bir meslek sayılan subay olma hevesi bir sınır şehri çocuğunun, görenekten gelen masum bir arzusu olabilir. Fakat «Turan» ülküsü, komünist ideolojisi ve Kemalizm'in amacı birer ana doruk hedefleridir. Askerî okuldan, hatta Kuleli'den, Balkan Savaşı üzerine ayrılışı, çok sevdiği babasının caydırması yüzündendir. Turan ise, büyük bir düş kırıklığı ile koca bir İmparatorluğun dumanlı yıkıntıları arasında kaynayıp gider. Sözde hümanist temele oturan komünizm teorisinde başlıca iki çelişki bilimsel olarak Enternasyonal de ortaya atılmıştı (1920) :

1 — Dünyayı bölen sanayici ülkeler ile sömürge ve yarı sömürgeler arasındaki sömürücü pazar rekabeti.

2 — Sanayinin merkezleştiği (Metropoller) batı ülkelerindeki kapital ile işçi sınıfı arasındaki sınıf kavgası.

İşte bunlar dünya ihtilâlini doğuracak büyük çelişki ve etkenler olarak kabul ediliyordu. Halbuki Aydemir'in ortaya attığı günün sömürge ve yarı sömürgelerindeki Milli Kurtuluş Savaşları, bunlardan apayrı, bambaşka bağımsız olaylardı. Oysa ki teorinin yürütücüleri, Milli Kurtuluş hareketlerini, yukardaki çelişkilerin bir uydusu, ve yan sonuçları olarak görmekteydiler.

Sonuçta, Milli Kurtuluş hareketleri, başlıbaşına, bağlantısız birer olay olarak ortaya çıktı ve öylece yürüdüler... ama umulan dünya devrimi meydana gelmedi. Belki de ulusal Kurtuluş eylemleri de bir çelişki idi... fakat ötekilerden tamamen ayrı olarak...

Mustafa Kemal'in Türk Kurtuluş Savaşının öncülük ve örneklik yıllarında bir sabah gün doğarken Çankaya'dan çevresindekilere : «Nasıl şu güneşin ufuktan doğduğunu görüyorsam, bütün mazlum milletlerin de birer birer istiklâllerine kavuştuklarını öyle görüyorum.» seslenişi Yazarımızın dilinden hiç düşmezdi.

ANILARIN ÇAĞRIŞIMLARI

Bazı tanıdıkları, dostları, daha doğrusu Aydemir'e bakıpta kendini yetiştirmek çabası güden edebiyat veya kültür hevеslileri, ondan okunacak bazı kitap adları salık vermesini isterlerdi. Her zaman onlara şu üç kitabı yazdırdığını hayretle gördük : İngiliz yazarlarından Elizabeth Goudgeun «Sevenler Hanı», Somerset Mougham'ın «Şeytanın Kurbanları,» ve bir mistik eser olan dört Türk Kadın yazarın «Kenan Rifaî» si...

Gerçekten bu kitaplar bir aydının okumaması halinde eksikliği duyulacak türdendi... Okunduktan sonra ise, görülecek ki üçünde de bazı ortak yanlar bulunur. İnsanoğlunun nefsini, özünü eğitme ihtiyacı, aşkın, mutluluğun aranması ve bu yolda Tanrı'ya, inancalara bağlılık... en çoğu eksiksiz ve katıksız insan sevgisine duyulan gereklilik, gibi...

Zaten kendisi de bunca didinme, uğraşı ve çabadan sonra, varabildiği son noktada şu iki dala tutunmaktadır : Tanrının en geniş ve yaygın esirî kavramı... Ve her ne pahasına olursa olsun insanın kardeşliğine sonsuz sevgilerle ısınma, tutunma ve böylece kardeşlerinin gönlüne giren yolu bulma...

Zira hep içvarlığından, öz bağrından koparıp bol bol vermeler, ölçüsüz dağıtımlar... verdikçe çoğalan, kabaran haz ve zevk kazançları... Çünkü örneğin o seçtiği kitaplardaki insancıklarına, karşılıksız elinden gelen her şeyi yapmaya uğraşan mutlu kişiler yaşamaktadır.. Onlar yalnız verir, hiç istemezler.

İLK KİTAPTAN SONRASI

Suyu bulan adam, kimine göre «Bulanmış suya» ulaştıktan sonra da kaynağının başında yirmi altı yılı daha üstüste döndürmüştü. Bu süreyi, dizim dizim kronolojik sayılarla verme yanlısı değiliz. Yazar'ın kendisi bile tarihsel kişilikleri, onlarla ilgili büyük olayları, kişioğlunun karışık ruhuna hoşdüşen bir belgesel hikâye havası içinde sunmuştu.. tıpkı acı, sert gerçekleri, insan ruhunun içtenlik mayasıyla karıştırarak buruk, ekşi, hoş bir nane, kekik ve adaçayı kokusuna bürüyüp taddırmıştı hepimize...

Kitaplarında fazla yinelemeler bulunduğundan yakınanlar olabilir.. hani hocalıktan kalma bir alışkanlıkla faydalıyı tekrardan geri durmadı. Fakat dışardan gelen başka bir etkeni daha olduğunu sonradan öğrendik.

BİR DUL'UN GÖREVİ

Bu satırların yazıldığı sıralarda bir parti başkanı, gazetecilerle Rusya'yı ziyaret etti. Çok tirajlı bir gazetede Nâzım Hikmet'in son dul eşi Vera Tulyakova ile yapılan bir dizi röportaj yayınlandı. Hatta parmakları fazlaca yüzüklerle süslü bu orta yaşlı sol-dul kadının, boy boy resimleri basıldı.. ve Nâzım hakkındaki türkçe yeni kitabından da söz edildi. Halbuki bu kadın tek sözcük türkçe bilmezmiş. Rus veya Özbek yahut başka bir kanmeleziyle kırma sanılan bu dulun yeni görevi yayın yoluyla ancak Sovyet propagandası olabilir. Aydemir, o kızıl saçlı dul hakkında şöyle derdi :

— Nâzım'a göre Vera, genç bir dansözdü.. rahata, süse, lükse düşkün ve çok da müsrifti. İşte Nâzım bu kadına para yetiştirmek için çok çalışmak zorunda kaldı. Belki böylece de kalan ömrünü kısaltarak tüketti. Vera ile son röportajı yapan Orhan Tokatlı'da bu sözleri tamamen onaylamıştır.

TUTTUĞU YOL

Yazarın kanısınca, kişisel çıkara dayalı bir ahlâk kuruluşu çürüktür.. temel yıkılırsa, bina da onunla beraber çöker, diye düşünürdü. Bundan böyle olabildiğince benlikçi çıkarlardan uzak kalmaya çabalar.. Yine «Börek tepsisi» olabildiğince büyük olmalıydı, kendince... ancak o zaman faydası geniş, hazzı yüce ve temeli sağlamdı. Kısaca bütün dava, benliğin çok yüce bir ülkeye bağlanabilmesiydi.. başka bir tanımla içerdeki fazlalıkların kesilip atılmasıydı, bir tür kurban adağı gibi...

İşte o bu yolu tutmuştu; Önce düşüncelerini, duyuşlarını tümüyle kitaplarında vermek, sonra da güncel konuları bir İstanbul gazetesinde haftada bir işleyerek sergilemek.

Kimileri Şevket Süreyya'dan söz açılınca: «Bırak şu komünisti..» diyebilirler. Ama durum daha başka olsa gerek.. evet kendisi Marks'ın eğitimiyle yetişmiş, hatta Sovyet Komünist Partisine üye yazılmış.. Hiç kuşku duyulmaya; ideolojiler, çoğu tutkunlarınca bir inanç, bir tarikat hatta bir din'dir. Sonrası Aydemir, komünizm'den dönmüş ve kopmuştur.. üstelik Kemalizm ilkeleri emrine girdiğini ilân ve ispat ederek.. Yine çeşitli örnekleriyle bilinir ki başka bir din'den dönerek, yeni bir din'e girenler ikinci inançlarında çok bağnaz, hani de salt katı olurlar. İşte Şevket, son inanç ve davası yoluna ancak kendini böylesine adamış biriydi denilebilir. Nitekim, Kemalizm ilkelerinin aşılabileceği yeni sınırları çizmek ve ülke çıkarlarına en uygun çağdaş yorumları getirmek onun ilerici amaçları olmamış mıydı?

O ki : «Ben sizdenim, sizinle beraberim.. öz davalarımıza ortak çâre arayalım.» diyen içten birine : «Hayır, sen bizden ve bizimle değilsin.» karşılığı kadar rejimin sahibine ters düşen aptalca bir görüş olamaz. Çünkü, Büyük Önder'in «Altı İlke» yol ve ülküsü, «en hakiki mürşit müspet bilim» le işlenecektir. Sonu «izm» le biten tüm dış ideolojiler «donma» dır, diyen de O'dur. Şayet bütün yol ve araçlar hedefe ulaştırmaya yetmez'se mülkün emanetçisine seslenir: «Muhtaç olduğun kudret için damarlarındaki asil kana başvur.»

Acaba Kemalizm, kendi bağlılarınca yeterince işlenmiş midir?

*
**

Özlü makalelerinde eski «Kadro» daki değişmeyen, eskimeyen bazı fikirlerini alır, evirir, çevirir bambaşka bir kılıkla yeniden yazardı. Oradan bazı satırları aynen aldığı da olurdu. Bunu bir yakını olarak bize bir sır gibi açıklamıştı. Halâ onlara ve evvelki öncü inançlarına sımsıkı sarılı idi. Kolay yazar görünmesine karşın, bir makalesi beş altı saatte ancak tezgâhtan çıkabilirdi, hatta bir kez saat de tutmuştuk. Yazıları hakkında yakınlarına, sevdiklerine karşı fikirlerini sorardı, bir tür ön yoklama sayarcasına...

«ADAM» Dizileri

Toprak Uyanırsa» dan sonra «Tek Adam» a başladı. (1963) Üç ciltlik bir Mustafa Kemal, onun kahramanlara hayranlığının ilk yazılı sahnesiydi. Hele Çanakkale muharebelerinin yazıldığı sayfalarda sanki Onunla beraber yatıp kalktığını sanırdınız. Aslında kahramanlarının ruhunu duymadıkça, onların türlü işlerini ve yaptıklarını yürekten anlatamazdı. Kuru, soğuk kalırdı.

Ardından 1966 da «İkinci Adam» yani İnönü'yü yayınladı. İnönü'yle özel bir dostluğu vardı. Kişisel sempatisi ta uzaklardan başlamış.. gerek Kadro devrinde, gerekse devlet hizmetindeyken ondan tam numara almıştı.

İnönü ile dostluk sebebini şöyle açıkladı: «Ben sansasyonel bir yazar değilim.. onun sırlarını saklamasını bilirim.. ayrıca tarihî ve günlük konularda da o benim fikrimi alır... elbette ben de ılımlı ve uzlaştırıcı düşüncelerimi bildiririm.. paşa *rahatlar, sakinleşir..* ölümünden önce Yakup Kadri ile barışmalaını böylece sağladım. Sanırım iyi de oldu...»

İnönü'nün son yolculuğunda kendisini, Anıtkabir'in çıkış kapısında beraberce uğurlamıştık.. çok üzgündü...

EK GÖREVLİ KIZLAR

Mustafa Kemal kıt olanaklarla kurduğu millî yapıda, «millî hasılanın bir zerresinden bile fedakârlık edemeyiz.» demişti. O, devlet hizmetinde ahlâkından ve dinamik çalışmasından faydalanılacak herkesten hizmet bekliyordu. Ama bununla birlikte «mim» lilerin izlenmesiyle görevli kimseler de boş durmuyordu. Aydemir'in daktilo kızları hep böyle ek görevli? bayanlardan seçilirdi. O da bunlara, bilerek gülerek katlanırdı. Ondan peşin yargılarla, öndamgayla söz edenler halâ da yok değildir. Vaktiyle Hükûmetin başı İnönü'nce onlara verilen cevap şöyleymiş :

«Gece yarısı olan bu satte, Maarif Bakanlığına gidin, o komünist dediğiniz Şevket Süreyya orada halâ çalışıyordur, görün!...

***

«İkinci Adamı» yazarken sık sık pembe köşke giderdi. İnönü'nün onu «beni benden iyi anlatan adam» diye karşılayışından hoşlanırdı. Paşadan randevu almada, Damadı Metin Toker'in aracılığından faydalanırdı. ama kendisi hakkında hep «Yürüyen Düzen yanlısı» derdi. Zaten hiç kimseyi de başkaları gibi sağ vesol diye ayırmazdı.

ÖTEKİLERİN DE DOSTU

«Menderes'in Dramı» na başlamadan önce, tepkisini ölçmek üzere yakınlarına bir soru yönelttiğini anımsarız.

Halbuki 27 Mayıs'a ve onun devrimcilerine karşı yakın ilgi ve sempati duyardı. Daha doğrusu onlardan, o zamana kadar kendince de özlediği bir devrimin esas niteliklerinin başarılmasını beklemişti. Sonuç istenildiği gibi çıkmadı. Çok hatalar yapıldı. Ama komitecilerin bazılarıyla yakın dost kaldı. Örneğin Madanoğlu, Karaman, Köksal gibi... Öyleyken yine de Menderes'i yazmayı üzerine aldı. Nitekim Ethem Menderes ile bağlantı kurdu. Aydın'ın Çakırbeyli Çiftliğinde günlerce yattı. Menderes'in doğup büyüdüğü toprakları ve onun yakın bilişlerini tanıdı. Kendisinin özel yaşamına ait sevgiler, bilgiler ve bulgular devşirerek somut kanıtlarla Ankara'ya döndü. O Kitap yayınlandı. Koyu Menderes hayranları arasında bazı eleştiriciler çıktıysa da açıktan hiç kimse saldırıya geçemedi.. hatta Samed Ağaoğlu bile... halbuki Samed'le eski bir sorundan ötürü kırgın olması gerekirken de yine dostluğunu sürdürmüştü.. çünkü kimseye karşı kişisel bir kin gütmek alışkanlığında değildi..

YORULMAZ BİR ARAŞTIRICI

Bir eserini bitirmeden başka bir kitap hakkında bilgiler, belgeler toplamak ve sürekli araştırmada bulunmak onun baş ilkesiydi. Menderes'le uğraşırken, Enver Paşa için bir şeyler devşirirdi. Nitekim o sırada ele geçirdiği bir beyaz Rus yazarının kitabı ilginç sayılır. (*)

Özellikle İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Enver Paşa ve Maliyeci Cavit beye ait resimler ve özel anı defterleri eline geçti... aslında onları yaşayan varislerinden yarı bedel, yarı nasihatle yahut vebal yükleyerek sağladı.. hepsini de Türk Tarih Kurumuna maletti. Yaşasaydı belki de «Resneli Binbaşı Niyazi Beyin» de kitabı olacaktı. Bunlar hep yakın

---

(*) Bu kitap «Rusyada Türkçülük ve İslâmiyet» adıyla tarafımızdan türkçeye çevrilmişse de bazı talihsiz rastlantılar yüzünden hâlâ basılamamıştır.

tarihimizin alacakaranlığında halâ ışık bekleyen bölmelerdi. Her hayatını yazdığı adamda hayran olduğu noktalar, ilginç karakter çizgileri bulup çıkarırdı. Onları öyle bir ele alışı vardı ki akıcı uslubuyla her tür yinelemelerini bile hoş gösterirdi. Üç ciltlik Enver Paşa böyle doğmuştur.

Eserleriyle ilgili olan herkesle, o alışık alçak gönüllülüğü sayesinde görüşür, onları da kendine bağlardı. Kaprissiz, ilginç bir biyografi yazarıydı. Çoğu kitaplarını isteyen okurlarına parasız da gönderirdi.

*
**

Bir yandan Enver Paşayı baskıya yetiştirirken öte yandan da «İhtilâl'in Mantığı» nı hazırlıyordu. Bu kitabın bitişi 12 Mart 1971 günlerine rastladı. Böylece basımı da biraz geciktirilmiş oldu. Özellikle biz yakınları, sıkı yönetimin ilk aylarında kitabın adını, toplumdaki sosyal ortama göre tedirginlik verici bulmuşuzdur. Kendisini, ileri yaşında bir başağrısı gelmemesi için içtenlikle uyardık. Eserin adını «İhtilâl'in Mantığı ve 27 Mayıs Devrimi» olarak düzeltmeye razı oldu. Hepimiz rahatladık. Nihayet kitabın ilk baskı örneklerinden birini 25-Temmuz-1973 de mutad çay masasında bize armağan ederken, «Al bakalım, işte istediğin oldu.» demişti?

PİYASADA TUTULAN YAZAR

Kitaplarının hemen hepsi, yayın pazarında her yazara nasip olmayan baskı sayıları yapmaktadır. Her yeni baskıda, kitabını ilk sayfadan itibaren satır satır gözden geçirir, dilini sadeleştirir ve yeni düşünceleriyle, gelişmeleri de eklerdi. Bu konuda o kadar titizdi ki belki benzeri hiç bir yazar böylesine bir uğraşıya girmeyi göze alamaz. Kalın, gürbüz kitaplardan hiç bir zaman korkmadı.. ve kendini yenileyerek yine de okuttu. Zaten önemli olan da okutabilmek değil mi? Remzi kitapevine karşı özel bir sevgi ve saygısı vardı.. bunun sebeplerinden birisi ilk kitabını yıllarca bastıramamak-

tan doğan üzüntüsünü Remzi Yayınevi'nin gidermiş olmasıydı. Ömürlük vefasıyla ve fazlasıyla bu borcunu oraya ödedi. Daha büyük çıkarlar karşısında, yayın hakkını başka hiç kimseye satmadı.

KIRMIZI MEKTUPLAR

Hayatını izlediğimiz yazarın son eseri «Kırmızı Mektuplar» olacaktı. Bu son eserini tasarlamaya ve yazmaya belki on yıl öncelerinden başlamıştı. Hazırlıklarını uzun sürelerle depoladı. «Kırmızı Mektup» ların içerisi çekici fikir ve incelemelerle doludur. Yalnız önsözü ile bazı bölümleri tarafımızdan okunmuştu. Kitabın çokluk bölümleri yazılmışsa da henüz hepsi tamamlanamamıştı. Okunan ve anlatılanlara göre, kitabın konusu şöyledir:

Ekim 1917 Devriminden sonra Moskovada okumuş dört hayali öğrenci arkadaş vardır. Öğretimden sonra herbirinin yolları ayrılır. Biri Moskova'da kalır.. ikincisi Londra'da yaşar... üçüncüsü Çin'de oturur... dördüncüsü Türkiye'dedir... Rus İhtilâl'inin üstünden Yarım Yüzyıl geçtikten sonra eski arkadaşlar birbirleriyle mektuplaşırlar. O zamanki okudukları, ile bu günkü ülkelerini ve dünyanın aldığı biçimi ve görüşleri tartışırlar. İşte bu mektuplardan oluşan kitapta Türkiye, İngiltere, Rusya ve Çin'in dünü - bugünü derin araştırmalar sonucu toplanan bilgilerle enine boyuna anlatılmakta ve topluca bir durum tartışması yapılmaktadır.

Bu yarım kalan eserin, yazarın en büyük eseri olacagı sanılıyordu. Belki de yapancı dillere çevrilebilecekti ... Sanımıza göre kitap olduğu gibi, hiçbir ek yapılmadan bir gün basılabilir, bekleyelim.

TAGORVARİ AŞK ŞİİRLERİ

Maddeci ve solcu bilinen bir yazarın yabancı gözlerden kaçırarak sakladığı, ancak bir kaç pek yakın dostuna okuduğu Tagorvari mensur şiirleri de vardır. İçli, duygulu, felsefe

kırıntılarıyla süslü ruh çırpıntılarının yazıya dökülüşleridir. O yazılardan parçalar okuyacağı efkârlı akşamlarda, bu defteri saklı bir yerlerinden çıkarır getirir, dizelerini duyarak okurdu. Ama bunların yayınlanmasını da istemezdi nedense.. bir tür romantik, imgeli, kırık düşlü, aşk ve sevda inlemeleriydi bunlar... Bu defter onun için bilinmeyen yönlerinden biridir.. bilmeyiz ailesi yayınlar mı?

ANILARIN SÜRÜMÜ

Her güçlüğümüzü açıklamakta zorluk çektiğimiz çetin konular, sorunlar ve olaylarda O düğümlerimizin çözümcüsüydü. Olayları kendine özgü biçimde tahlil eder, bir çıkış yoluna varırdı. İkna olamazsak fikrinde diretmezdi. Bir gün şöyle bir soru sordum kendisine :

— Hayat ve hakikat nedir?

Hiçbir açıklamaya girişmeden «yaz defterine» dedi.. Hayyamın şu rübaîsini aslı ve kendi çevirisiyle not ettirdi:

Esrarı ezel râ, ne tohâni ve nemen»
dizesiyle başlayan dörtlüğü onun anlatısından aktaralım:

«Bu saklı esrarı ezeldir ki ne sen bilebilirsin ne ben,
Ve bu harfi muammayı ne sen okursun ne ben,
Evet, bu perdenin ardından bir «sen-ben» gürültüsü gelir,
Ama, ne vakit ki perde düşer, ne sen kalırsın ne ben..»

Şimdi hikmet dolu bu kıt'ayı bir de Sabahattin Eyüpoğlu'ndan dinliyelim :

«Varlığın sırları saklı senden benden..
Bir düğüm ki ne sen çözebilirsin ne ben,
Bizimki perde arkasında dedikodu..
Bir indi mi perde? ne sen kalırsın ne ben..»

Kimilerince bağışlanmaz solculukla suçlanan bu yazar, Türkiye'nin bir numaralı işadamı Vehbi Koç'un eski ve ya-

kın bir dostuydu. Gel gör ki Koç, kendine adsız saldıran bir kitaba karşı yaşantısını yazmak zorunluğunu duydu.. Ve Koç'un hayatı, geçen yıllarda yayınlandı. Ancak bu kitap basımdan önce, incelenmek ve düzeltilmek üzere Aydemir'e Koç tarafından verildi. Aynı zamanda Yazar Tarabya Otelinde bir hafta Koç'un konuğu oldu. Aydemir, kitabın müsveddelerini bir haftada okudu bitirdi.. sonunda Koç'a verdiği cevap :

— «Ben kitabınızın nokta ve virgüline dokunmadım. Bu haliyle kitap tümüyle sizindir. Eğer ben bu yazıları düzeltmeye kalksaydım, o zaman bu kitap sizin olmazdı. Aynen bastırın.»

HALİKARNAS BALIKÇISININ GÖZDESİ

Hoca önümüzdeki 1976 baharına erişebilseydi, ilk işimiz Balıkçının özgür yurdu Bodruma uğramak olacaktı.. Onun özlem ve vasiyetini yerine getirmek için baharda, Azra Erhat'ın «Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı» adlı kitabı elimizde Bodrum'u gezdik. Orada iki unutulmaz insanı birden, gözdesi Azra'nın kaleminden acı buruk yaşadım. Kestirmeden söylenirse, Bodrum'a vuruldum, onun yangını oldum.

Balıkçı göçtükten sonra, Azra ile Şevket Süreyya görüştü ve mektuplaştılar. O mektuplardan bir kaçını ve karşılıklarını hoca bana okutmuştu. Eğer Azra bunları da bir vesileyle aynen yayınlarsa, belki öncekiler kadar ilgi toplayabilir.

DERGÂHSIZ BİR SOLCU

Yaşantısını kaleme döktüğümüz değişik yönlü ustanın bilinmeyen bir yönünü daha günyüzü penceresine tutmak isteriz. Yine bir gün bize kendi Mevlevi şeyhinin bir hikâyesini anlattı :

Ankara'da - Ulucanlar Mevlevi Tekkesi şeyhi Nureddin efendiyle ilk tanışmada dost olurlar. Şeyh Nureddin, Millî Mücadele resimlerine bakılırsa, Kurtuluş Savaşında Ulusal kavgaya katılan Konya Mevlevî Taburunun en uzun boylu, aksakallı bayraktarıymış... Zaferden sonra Ulucanlar Mevlevîhanesine şeyh olarak atanmış.. yıl 1925 aylardan Eylüldür. «*Tekke zaviye ve türbelerin kapatılmasına*» dair Bakanlar Kurulunca karar verilmiştir. Emir gereğince bu kurumların ilgilileri, kutsal yerlerini kilitliyecekler.. meşihatlarde (yanındaki ev bölmeleri) yaşamlarını sürdürmek üzere anahtarlarını zamanın bölgesel vakıf yöneticilerine teslim edeceklerdir. Bu arada şeyh Nureddin de aynı işlemi yaparak tekkenin anahtarını Vakıflar Genel Müdürüne götürür ve der ki :

— «Efendim, Devletin emrine karşı boynumuz kıldan incedir. Mevlevihanemizi kilitledim, anahtarı işte budur. Ancak benim bir vasiyetim var.: Tanrı'ma kavuştuğum zaman, sol göğsümde Kur'an, sağ göğsümde bu anahtar duracak.. Pirimiz üstadımız Mevlâna Celâleddini Rumi'nin huzurlarında kendilerine bu anahtarı teslim ederek diyeceğim ki : Siz açtınız, ben kapattım, işte anahtarı!...»

***

Aydemir, «işte ben bu dergâhsız şeyhten izinliyim» dedi!. Böylece de gizli kalmış bir yönümü açığa vurmuştu. Şeyh Nureddin'in daha 1930 larda anestezisiz yaptırdığı peritonit ameliyatı ise, kendi kendini uyutarak yapılan operasyonların belki ilk örneklerindendi.

EVREN KANUNU

Onunla her konu görüşülebilirdi: «Hatta güneş altında birbiriyle ilişkili olmayan hiçbir şey yoktur.» varsayımlı açıklamalara kadar... Zorlu problem ve sorunların başka çözümü yoksa onlar en geniş evren kanununa bağlanırdı...

böylece de bu kanunun koyucusu ve sahibi de saygıyla anılırdı...

Yine sonucundan kaçınılmaz âilevi, ters bir problem karşısında kalmıştık... her kara günümüzde ve her dara düşüşümüzdeki gibi konuyu hocaya açtım. Ön tavsiye ve önlemlerinin yetersiz kaldığını bildirdim... O zaman «yine defterine yaz» dedi :

«Asa entekrehu şey'en fehûve hayrun lekûm,

Asa entehibbû şey'en fehûve şerrûn lekûm.»

Kur'anı Kerim âyetini şöyle yazdırdı :

«O şey ki kötü oldu (ikrah edersin) dersin,

Sonu iyi olabilir.

O şey ki iyi oldu dersin, sonu kötü olabilir.»

O zaman her ikimiz de bireyin iradesi dışındaki Tanrının hükümlerine inanç tazeliyerek ferahladık ve duruma teslim olduk. Gerçekten başı çekişmeli geçen olayın sonu da fena çıkmadı galiba...

Ama Hoca, sözlerini; «Burada evreni yöneten büyük bir el var.. ister alın yazgısı, ister nasip, kısmet densin, bu iş burada biter.» diye tamamladı.

Göçüşünden tam kırk gün önceydi.. Ankara Orduevinde yapılan düğünümüzde, öteki konuklarla sevinç içinde görüştü, konuştu.. fakat Orduevi'nin kapısından çıkarken, özür diliyerek «Baba yorgun artık» diye erkenden ayrılmıştı...

*
**

Yine ölümünden onbeş gün kadar önceydi.. bir pazar akşamı telefonla, «Beni kızımın köyüne götür, yarın..» dedi. Küçük kızım Ankara'nın köylerinden birinde, yeni mezun bir ilk okul öğretmeniydi. İşte onun köy okulunu görmek istiyordu.. ertesi günü için sözleştik ve köye vardık.. okulun öğrencileri, sınıfta bizleri ayakta selâmladıktan sonra Ay-

demir hocayı bir köşeye oturttuk. Küçük bir öğrenciyi karatahta başına çağırdım., ona, «Emekli Öğretmen Şevket Efendi, okulumuza hoşgeldiniz.» yaz dedim. Çocuk hızla bu cümleyi tahtaya yazdı ve okudu.. Hocaların hocasının gözleri dolmuştu.. kulağına eğildim, «Bu çocuk dört ay önce noktayı bilmiyordu.» dedim, «Kızım çalışmış, aferin kızıma.» diyerek öğretmenin başını okşamıştı. Kızılcahamam'da son kez hem onun eski anılarını tazelemiş, hem de beraberce son yemeğimizi yemişiz... Yani son ziyaret yeri bir köy okulu oldu...

TORUNUNA SON DERSİ

Son nefesine iki üç gün kala... bir akşam lisede okuyan kız torununa ve onun sorduğu Sosyal Bilimler dersine ait sorularına; gereken cevapları vermişti... ki söz, son zamanlarda çok tartışılan fikir özgürlüğüne gelmişti... Torun, «Dede, fikirler çarpışmayacak mı?» diye üsteleyince dede Hoca, «Yavrum fikirler çarpışmaz... onların boynuzları yoktur. Düşünceler yalnız ağızdan söylenir, o kadar» ...ve «Benim dersim, burada biter.» diye yeryüzündeki son dersini noktalamış...

Hoca böyle nasihat etmekle beraber bazı sosyalizan konular üzerinde sert tartışmalara da elverişliydi. Yerine göre acımasız, katı eleştirilerde bulunurdu. İnsan'ın bir adı da «yanılıroğlu» değil mi?

Öteki nitelikleri yanında kendini bir sosyalist olarak, ılımlı veya milliyetçi ayarda göstermek, çabası sezilirdi. Eski dostlarına, yeniyetme solculara karşı böyle görünmek isteyen bir hali var gidiydi... Galiba, kendisine, «Fikir değiştirici? denmesin diye olsa gerek... ama, yaşam bir yanılgılar sürecidir... O yanılgı ve değişimlerdir ki bu gün bizleri beğendiğimiz ve ulaşdığımız sentez doruğuna ulaştırmadı mı?

ANILARDAN BİRİSİ

Mevsim, 974'ün bahar sonu, yazbaşıdır... hocayla beraber onun Gemlik - Umurbey'deki yazlık evine gitmiştik... öyle sonrasıydı... Araba kullanmaktan yorgun düştüğüm için evin üst katındaki bir divana uzanmıştım. Neden sora hocanın sesi geliyordu aşağı bahçeden... birine acele direktifler veriyordu. Aşağı indim: Hoca, evin hem bahçıvanı, hem bekçisi olan Hüseyin Ağa'ya: «Yarın, ustayı getir, işe başlasın?» kesin emrini verdi. Hoca'ya dedim ki, «Sen de yorgunsun, şimdi dinlenmen gerek değil mi?» O kararlı bir davranışla :

— «Bahçenin şu köşesine kış için bir kömürlük yaptıracağım. Usta yarın gelecek... Oğlum, senin de her gün için «yarın» yaptıracağın bir kömürlüğün olmalı.»

Ruhsal uğraşı işlemlerini, geçitlerdeki akışları birer oya gibi işlerdi, gerçek ustalığıyla...

DERNEKLERLE İLİŞKİ :

Hoca, merkezi Ankara'da bulunan, hiç bir maddesel karşılık gözetmeyen, topluma yararlı, düşünsel ve ahlâkî amaçlı bir Derneğin kurucu üyesidir: «Manevi Cihazlanma Derneği» ...Bu dernek gösterişsiz arı gibi çalışır, kaba çıkarlara, kişisel yararlara cevap vermez. Bununla beraber Halkevi ve diğer faydalı derneklerle ilgilenirdi. Konuşmacı olarak Üniversiteye, özel kuruluşların seminer ve toplantılarına çağrılır, kendisine ücret yerine birer çek verirleridi... bunları Kızılay'a hibe ettiğini sanıyoruz. Kırk yıllık yazar ve gazeteci olarak bir Basın Kartı bile yoktu? ...Çünkü ayrıcalık istemezdi.

AYRILIK SAATİ

Hocayla dostluğumuz öylesine birbirine bağlanmıştıkî Bahçelievler ile Kavaklıdere arasında haftada bir kaç defa işleyen telin bir gün kopacağını hiç düşünmemiştik.

Bu tel son kez 22 Mart 1976 akşamı çaldı... telin öteki ucundan hoca sesleniyordu... sesi bitkindi, belli hastaydı: «grip olmuşum, geceleri ateş nöbeti geliyor, gelmese iyileşirim...» diyordu, Kendisine gerekli tedavi, teselli sözleriyle, şifa dileklerimi bildirdim... o kadar. İşte bu yeryüzünde ve kalan hava çinde dalgalanan son konuşmamız oldu... esasen hoca hastalıklarını pek önemsemezdi... yine kalkacak sandık!...

Daha sonraki aramalarımın hepsi boş çıktı... Nihayet 25 Mart 1976 Perşembe günü ısrarlı arayışlarıma eşi Leman Hanım telaşla cevap verdi :

— «Şevket, Numune Hastahanesinde, komada yatıyor.»

Derhal arabama atlayarak hastaneye koştum... acılı üç oğluyla gelini başındaydı... bir ara tek yataklı, iğneli, serumlu, oksijenli odaya girebildim.

O Şevket Süreyya, bu defa gerçekten komadaydı... göğsü bir körük gibi derin, hızlı soluk alıp veriyordu... perişan durumuna karşın bu vartayı da atlatacağını içimden umuyordum... o içimin sesi ki öleceğine asla inanmadı... hatta oğullarına bile bu inancımı açıkladım, onlar teselli sandılar... ama ayrılış saatimize kadar da bir kurtuluş belirtisi görülmedi. Nabız aralıksız düşüyordu... ve o, ecele bile kolay teslim olmuyordu «ama beden gücü, ruh kuşuna yetişemiyordu» Gece saat 21.30 sularında telefonun zili acı acı çalarak haberi verdi : Şevket Süreyya öldü !...Teşhis : gripten menenjit, Yaş : 79...

Ankara'nın Gülveren mezarlığında bir kabirde yatar.

UĞURLAYIŞ

Benim için yerine tamamen başkası konamaz, alternatifsiz bir dosttu... hatta baba - oğul gibiydik... böyle yalnız bırakıp gidişini, kazdığı boşluğu gönlüme sığdıramıyor-

dum. Cenazesinin kaldırılış günüydü... erkenden hastanenin morg ve yıkama bölümünde buluştuk, son kez onunla... Oğlu Ertuğrul, dostlarından Dr. Şevket Arktanlı ve Suphi Karamanla sessizce birbirimize yakındık... Bir ara yıkayıcı imam bizi vedâ için içeri çağırdı : tam yükle, koşar adım geçilmiş bir yaşam yolundan sonra, yorgun düşen beden kalıbı en sonunda ıslak teneşire uzanmıştı... artık işte şimdi tam kalıbını dinlendiriyordu... fakat nedense ben halâ olaya inanamıyordum... tâ ki soluk alnına koyduğum ve ona karşı borçlu elim, buz gibi yanıncıya kadar... Hani elimdeki o buz yanığıdır ki her anışta halâ sızlıyor...

Aynı soğuk Mart sabahı, cemaatsiz ve çelenksiz bir cenaze arabası, Ankara Ticaret Lisesinin önünde, olağanın dışında üç dakika durdu... okul bahçesinin duvarına yaslanmış elleri kitaplı üç beş dalgın çocuk, bu garip, yersiz ve zamansız duran arabaya biraz hayret ve donuk gözlerle baktılar... bu duruşundan bir şey de anlamadılar... Halbuki o, okullarının kurucusu, ilk başarılı Müdürlerinin oraya son ziyaretiydi...

Hacı Bayramın avlusunda resmî törenler dışında, sade onu seven gönüllülerden oluşan bir yaslı kalabalık vardı... Yurda hizmetleri, kültürümüze eserleriyle yaptığı katkıları, övünçsüz kişiliği ile anılıyordu şimdi... bundan böyle Belediye Başkanı, tabutunu eliyle Albayrağa sarmıştı... Ayrıca Belediyece özel bir tören de düzenlendi... Hele mezarı başında Başkan, «Merhum sağlığında yoksul halka sahip çıkmış... bizse onun ölüsüne sahip çıkmaya çalışıyoruz.» demişti.

Bu değerbirlirliği, geçte olsa takdirle karşılarız, kim olursa olsun...

Hoca, öldü! Acaba bizlere ve ulusuna son sözünü söylemiş miydi? Buna kesinlikle «Hayır» diyebiliriz... Çünkü...

Buraya kadar ki sözlerimizi bir dostumun şu dizileriyle bağlarız :

«Yorgun anıların ağrısı dinmez oluyor,

Devşirme umutlar içe sinmez oluyor,

Yol asma kilitli; çevre boş en kötüsü,

İnsan, bu yaşında dost edinmez oluyor.»

Afyon Cezaevinde 1926

Üniversiteli Moskova'da : 1922

Ankara İstiklâl Mahkemesince Yargılananlar : 1924

(x) **«Aydınlık»çılardan bir gurup :**

Ayaktakiler : 1 — Dr. Mümtaz, 2 — As. Tıp Öğr. Hikmet Kıvılcım, 3 — Tıp Öğr. Nuri Haydar, 4 — Tıp Öğr. Necati Üstüner, 5 — Mimaride bir öğrenci .

Oturanlar : 1 — Eczacı Vasıf, 2 — Şevket Süreyya Aydemir, 3 — İmalâtı Harbiye'de bir ustabaşı (Afyon Hapishanesinde Aydemir'in oda arkadaşı), 4 — Sadrettin Celâl, 5 — Şevki.

(x) Resimler, Em. Tabip Alb. Prof. Adasal'ın albümünden alınmıştır.

Askerî Tıbbiye Son Sınıfı : 1924

(x) Ortada yerde yatan : Prf. Rasim Adasal (Tutuklulardan)

Arkasında sol eli şakağında : Hikmet Kıvılcım (Hüküm giymişlerden)

Ortada Ayaktakiler : Dr. Gnl. Galip Gökçe (Sağlık D. Bşk)
Prf. Rasim Savcı

Ötekiler : Prf. İrfan Titiz, Prf. Sezai B. Tümay
Prf. Necati Eranıl, Dr. Gnl. Kemal Özbay.

(x) 1925 yılı mezunu Askerî Tıbbiyelileri, hayatta ya profesör veya General olmuşlardı, çoğunlukla ilginç bir rastlantı.

Toprağa Dönüş 1954

Eski Ziraat Mektebi ve Son Tanığı   Nisan 1974

Mustafa Kemal Paşanın Ziraat Mektebi Karargâhında, Oranın son tanığı Y. K. Osmanoğlu, Ş. S. Aydemir ve H. İbrahim Göktürk.

Son Düğün, Son Dilek : Şubat 1976

Ölümünden Üç Gün Öncesi

ve

Son Karamsar Makalesi

22 Mart 1976 Cumhuriyet Gazetesi

OLMAK YA DA OLMAMAK!

Kötümserlik, yenilgi demektir. Fakat memleketimizin gidişatı üzerinde kötümser olmasak bile, bu sütunları, tedirginliklerle yazıyoruz. Kuşkulu, üzgün, hatta ciddi sarsıntılar içindeyiz.

Çünkü Türkiye'de artık her şey, en son hızıyle her alanda, bir son hesaplaşmaya doğru sürükleniyor. Bu hesaplaşma; o alanlarda, bir olumluluk veya olumsuzluk arasındaki sonuç hesabıdır. Yani bu alanlarda zaman, olumlu bir gelişme içinde midir, yoksa ülkemizde, zamanın akışı içinde, sağduyunun ve ümidin yenilgisi, değerlerin iflası, çağa ayak uydurmanın gücünü yitirişi ve müesseselerin itibarsızlaşması mı bu sonuç hesabına damgasını vuracaktır? Şimdi Türkiye'nin, kadar tayin edici sorunu budur. Hatta buna «var olmamak sorunu« da diyebiliriz.

Bunun böyle olduğunu düşünmek, tartmak ve bu problemi ortaya atmak ise, Parlamentonun, hükümetin, ülkemizin varlığı için andiçenlerin, kısacası, millî gidişatımıza yön tayin edenlerin olduğu kadar ve belki de onlardan ziyade, aydınların, artık ön planda gelen, aydınca ve cesur görevidir. Çünkü bir ülkede aydın susarsa, orada artık macera adamı dile gelir ve demagok, milletin sözcüsüymüş gibi konuşur. Aydınların bu görevinin, tam ve uygar bir cesaretle yerine getirilmesi, yani bizi, hem içimizde başsız, güven-

siz, hem dışarıda yalnız ve itibarsız bırakan sorumsuzlukların, sahteliklerin ve kendi kendimizi aldatışın; bütün tehlikeleri ile ortaya serilişi için ise, sanıyorum ki artık, kaybedilecek tek dakikamız bile yoktur...

Çünkü bugün memleketimizde, kavramlar öyle karışmış, akımlar öyle soysuzlaşmış ve adına politika denilen sefaletle, politikacı denilen şaşırmış insanlar öylesine birbirlerine girmiş, öylesine itibarsızlaşmışlardır ki, bu durumu hatta, «Bizansın son günleri»ne benzeten kalem sahipleri bile görülmüştür. Biz bu benzetişe katılmıyoruz. Çünkü Bizansın son günleri, gerçi sokağın harekete geldiği ve devlet otoritesinin bir tür iflas ettiği günleriydi. Ama o günlerde, yani devlet sorumluluğunun yerini, sorumsuzluğun, kavgaların aldığı o günlerde, hem de güçlü bir İmparator görünen Justinyanus saltanatında alevlenen maviler — yeşiller kavgasında (İsa'dan sonra 170. yıl) ve yalnız bir günde, İstanbul Hipodromunda (Sultan Ahmet meydanı) 30.000 kişi can verdi (Nika isyanı). O gün orada, yalnız kan ve kılıç konuştu. Ve sokak kavgası, sokağın, meydanın sınırlarını aştı. Sebep neydi? Sebep basitti: Sadece bir kavram karışıklığı!...

Gerçi bugün Türkiye'de söz, bir çok olaylarda, artık sorumsuz güçlerin gibidir. Ve kavgaların üzerlerinde, her türlü sorumluluk duygusundan yoksun, bir takım hasta ruhların estirdiği bayraklar dalgalanır. Cehalet ve çağ dışı ihtiraslar, sanki ideallermiş gibi kutsallaştırılmak istenir. Ama son güvencemiz olarak gene bir millet var, Bu millet, kendi içinde çoşan bütün sosyal çelişkileri, tarihinden aldığı o sağ duyu uyanış ve direnişi ile, bütün sorumsuz güçlere karşı eğer haykırabilirse?...

HASTALIK NEREDE?

Ama biz gene, bu uyanışta da en büyük görev gene kendilerine düşen aydınlara dönelim. Ama bütün ufukları, kendilerini içine kapandıkları kör duvardan ibaret olan de-

magoklara değil de, ülkeyi de dünyayı «bir sert kaya üzerinden» bakar gibi, bütün boyutları ile gören gerçek aydınlara seslenelim. Ve soralım:

— Ülkemizi gittikçe saran, gittikçe çıkmazlara sürükleyen bu duygusuzluk, bu inkâr, bu sorumsuzluk ve güçsüzlük, daha iyi yarınlar için bir doğum ağrısı mıdır? Yoksa, bir tükeniş mi?., Sanıyoruz ki cevap, göğüsleri parçalarcasına haykıran bir «Tükeniş!» olacaktır.

O halde ve evvela, başta şu partiler denilen, ama bir türlü parti olamayan, yalanı ve yalancılık ithamlarını, hem de devlet yayın cihazlarından, günlük, resmi edebiyat haline getiren değersiz tahrik merkezlerinin gerçek hüviyetlerini millete açıklamalıdır. Siyaset gibi ekonomiyi de kumar masası oyunları haline getiren bütün cihazları ve sorumlu organları, milletin önünde, mutlaka teraziye koymalıdır. Hem de tarihi bir görev olarak. İşte şimdi aydınların, ihmal kabul etmez görevi budur. Ama bu kadar mı? Hayır! Hastalık, artık, toplumun yapısındadır. Bu konuyu her vesile ile ele alacağız. Şimdi başka bir konuyu hatırlatalım.

Gene bu sütunlarda ve daha 1971, yani şu ne idiği hâlâ tartışılan ve onu yapanların da üzerinde anlaşamayıp, hâlâ birbirlerini tartakladıkları «12 Mart darbe, müdahale veya uyarı»sı günlerinde, üniversiteler üzerinde durmuştuk. Oralarda olup biten şeyler, daha verimli günlere bir «doğum ağrısı mı?» konusunu işlemiştik. Bu yazımız vesilesi ile ve Sayın Prof. Muvaffak Seyhan, 3 aralık 1971 tarihli Milliyet'te, şunları yazıyordu :

«Sayın Şevket Süreyya Aydemir'in, bir süre önce Cumhuriyet'te «Doğum sancıları çeken üniversite» adlı, çok değerli bir yazısı çıkmıştı. Demek ki üniversitenin kuruluşundan 40 seneye yakın bir zaman geçmesine rağmen, bu doğum, hâlâ bir türlü mümkün olmamıştır.»

Evet Sayın Profesör, nazik ilginizi çeken o zamanki sorumu, eğer bugüne uygularsak, üniversitelerimizdeki sancıları, artık sadece bir doğuma ulaşamamış olarak da değil, hatta, sözün bütün anlamı ile, düpedüz bir çöküş, bir tükeniş olarak vasıflandırmakla, ancak gerçeği dile getirmiş oluruz. Evet, doğum ağrıları değil, bir tükeniş! Hem de yalnız, üniversitelerimizde mi? Hayır! Hemen bütün millî yaşam alanlarımızda.

BİR ÜLKE Kİ?

Oysa öte yandan, bizim her mihnetten başka, şimdi bir de bu tükenişe tahammülümüz yoktur. Hemen her vesile ile tekrarladığımız gibi, biz artık, son topraklar üstünde son Türkleriz. Gerçi kendimize güvenimizi ve bir felâket karşısında, kanımızın son damlasına kadar direneceğimiz sloganlarımızı gene de yitirmeyelim. Ama şunu da biliyoruz ki, değil dünyanın süper devletleri, hatta daha arka planlarda gelen ve hemen hiç biri, hiç bir uluslararası davamızda, bize bazen tek oy bile vermeyen daha arka plandaki devletler arasında bile, hem iç ya pımız, hem moral dayanaklarımız, hem de ekonomimiz, hem silâhlarımızla, milletçe, daha pek çok düzenlenmelere muhtacız... Önemli zaaflar içinde bulunuyoruz. Yarın dünyanın alınyazımıza neler yazdığını ise oldukça belirgin olarak seçmek, o kadar zor olmasa gerek. Bir ülke ki, ihracatı, ithalatının üçte birine iner, ihracat geliri de, hemen tümü ile sadece, petrol ve türevleriyle, araba, lâstik, yedek araba parçalarına gider, bir ülke ki, son yayınlandığı gibi 375.000 iş adamı, aylık gelirlerini, ortalama 833 liradan az gösterirlerse, bir ülke ki, randımanlar ve gerçek ihtiyaçlar aranmadan yalnız bir ödemeler devleti haline bürokratlaşır, bir ülke ki, daha 1922 yıl ımeclis açılmasında Atatürk'ün vaadettiği, ilân ettiği toprak reformu, 54 yıl sonra bile onun emaneti devrettiği çocuklarının elinde gerçekleşemez, ağaların bıyık altından güldükleri bir alay konusu olarak sürüklenir. Ve

televizyonda ilân edildiği gibi, bu yıl artık hükmü sona erecek olan kamulaştırmadan, bütün Urfa ilinde, ancak 161 aileye o da takıntılı bir toprak sadakası halinde bir şeyler düşer. Kısacası bir ülke ki, üniversitelerinde dersler okunmaz, sokaklarda gençler güpegündüz vurulur, ama katiller bulunmaz. Devletin hakkı ve malı ise, Yağma Hasan'ın böreği gibi yenir, içilir, paylaşılır, o zaman, o ülkede çöküntüyü ve tükenişi görmemezlikten gelirsek, devlete suikastte bulunmuş oluruz.

Kısacası bize, yeni insanların, hamiyetli ve aydın insanların, gerçek aydınların, lâf ebeliği değil, bir yeniden düzenlenmeyi sağlayacakları, bir yeniden doğuş, yeniden uyanış ve milletçe bir kendini buluş lâzım. Bu kendini buluş, ya başarılır, ya başarılamaz. Ama ruhu ve davranışları ile bozulmuş politikacının tekelinden, bu ülkenin, artık kurtarılması şarttır. Yoksa politika demagoji halinde sürer gider, ekonomi spekülasyon halinde sürdürülür ve soygunlarla doymayan yağmacı, bu defa da devlet işletmelerine, devlet çifttliklerine göz diker ve ülkeyi haraç-mezat kendi tapularına katmak isterse, üniversiteler kapanır, üniversiteliler, hâlâ belirsiz katiller tarafından kurşunlanırsa, bu tükeniş, ne yazık ki, kaçınılmaz bataklıklara varır ve oralarda, millî varlıkla beraber, millî haysiyet de, ne yazık ki, erir gider.

Not : Yazarın bu makalesi kadar sisli ve iç sıkıntılı bir yazısını okumadık, acaba bu fâni tükenişinden bir haber miydi?

H. İ. G.

MEKTUPLARIYLA HOCA

YAZARLARIN ÖZEL YANI

Tanıdık veya tanımadık, biliş yahut bilinmedik her kim Hoca'ya mektup yazar veya tel çekerse onlara, mutlaka aynı biçimiyle karşılığını verirdi ...Bazan alışılmamış üslûp ve içerikli yahut anormal mektuplar olsa bile... Onun için yazan insan önemliydi, konusu veya biçimi değil... Hele dostlarına yazdığı mektuplar her zaman bir anlam ve edebi bir çeşni taşırdı... bilinir ki çok kez bir yazar özel mektuplarında esas kimliğini açığa vurur... biz de bu noktadan kalkarak aile dostlarından birine yazdığı bir mektubun bir bölümünü kendilerinin izniyle örnek olmak üzere sayfalarımıza aktarmak istedik : Tarih : 13.V.974

...Aysel Kızım,

«*Mektubumu yalnız sana yazdığım için, bu defa arkadaşlarına* selâm yazmıyorum. Umarım ki bunu yadırgamazsın. O halde şimdi konuşalım.

Ankara'dan ayın beşinde ayrılmıştım. O gece köyde kalarak, ertesi gün İstanbul'a hareket ettim. Yollarda ve bizim bölgede hava güneşliydi. Ankara - Eskişehir bozkırı, yeşil bir örtü altındaydı. Tarlalarda ekinler, çocukluk çağlarını yaşayorlardı. Bozhöyük'ten sonra, bildiğimiz yeşil teteler başladı. İnegöl ve Bursa çevresinin tabiatı ise, baharın çılgınlığını yaşayordu. Ama asıl bahar sarhoşluğu, bizim topraklarımızda çoşmuştu. Papatyalarla gelincikler, peygamber otları, sarı, çiçek dalgaları, sırtlarda, yamaçlarda, zeytinlik kuytuluklarında kucak kucağa idiler.

Meyveli ağaçlar, yer yer meyveye yatmışlardı. Ama aralarında gene de, beyaz, yahut pembe keysisini atmamışlar vardı. Dağlar, tepeler mavi tüllere bürünmüş gibiydi. Her yerde hayatın çatlayışı ve kendini verişi vardı. Hülasa her yer güllük, gülistanlıktı. Ben bizim köye, bu şehrâyin için de girdim.

Bizim küçük bahçede beni iyi karşıladı. Güller açmıştı. Zakkumlar tomurcuktaydı. Mor salkım ilk defa çiçek veriyordu. Asmalarda çılgın bir uyanış vardı. Koyu yeşilin en canlısından yapraklar arasında, müstakbel üzüm salkımlarının ilk fışkırışı vardı. Eve girip balkona çıktığım zaman, güneş ufka iniyordu. Mavi bulutlar, yer yer kızıla dönüşmüştü. Dağlar mordu. Ve denizde yer yer gümüş havuzlar ışıldayordu. Güneşin denize inişini, bir ibadet vecdi içinde izledim. Sonra karanlık bastı. Gece eteklerini üstümüze serdi. Onun bu örtüsü altında gözlerimizi kapayacaktık, öyle de oldu. Ama, uykuya değil, uykusuzluğa sarıldım. Buna muhtaçtım. İstedim ki, hem günün şevkini, hem içimizin çoşkunluğunu yaşayayım.

İyi Dost,

İşte sana bir lise öğrencisi mektubu. Galiba o yaşta bunları yazmaya vakit kalmadığı için, şimdi kendimi, bir özlemin havasına kaptırıyorum. Ama nihayet, aldanışların da bir teselli edici tarafı var.»

ÖTEKİ MEKTUPLARINDAN

Yarımyüzyılı aşmış bir dostluk ve fikir arkadaşlığından arta kalan hâlâ sıcak örnekler verme gereğini duyuyoruz. İşte bu sürekli düşünce ve saygı şeridinden bir kaç kesit;

Aydemir ile Tör arasında yazılmış bazı mektuplar :

Vedadım,

Köyden gönderdiğim mektubumu, herhalde almışsındır. 11.3.1974 tarihli mektubunu ise, ancak görmüş, okumuş bulunuyorum. Çünkü köyden yeni döndüm. Benim bu, köyle şehir arasında seyyar vatandaş halim, mektupların vaktinde cevaplandırılmasına engel oluyor. «Toprağa yöneliş» yazım hakkındaki heyecanlı tasvibini ise, zaten senden beklerdim. Biz şimdi galiba 1932 deki Londra Konferansında bize yapılan «Ziraatla uğraşın» tavsiyesindeki şartlar içinde değiliz. O zaman buna şiddetle karşı çıkmıştık. Ama şimdi Devlet, yani Plân Dairesi ve ilgili dar görüşlüler «köyleri boşaltalım derken, onlara da karşı çıkmak zorundayız. Daha 30 yıl, 40 yıl, hele 50 yıl evvel mevcut olan ormanların, meraların nasıl mahvedildiğini, ekim alanlarının nasıl bozkırlaştığını, kuruduğunu ve köylerin nasılboşaldığını, sen de benim gibi biraz dolaşıp görsen, ağlarsın. Yalnız, Cumhuriyet devrinde kurutulan bataklıklarla, sulanan ovalarda, cidden verimli bir fışkırma var. Meselâ, Antalya, Çukurova, Amik ovaları gibi. Antalya'nın Turfandacı Serik ovasında geçen yaz, dönümü 200.000 lira olan tarlalar gördük. Değer de. Bir ay önce de Amik ovasını gezdik. Nerede eski Amik bataklıkları, nerede bugünkü Amik ovası ve Hatay? Yalnız henüz seller, nehir ve kanalları kabartıyor. Onunla da uğraşılıyor. Meselâ Antakya'da eski ve artık suları almayan Roma köprüsü yıkılarak, yani bir köprü ve şehirde, iki taraflı rıhtımlı bir mecra yapılmış. Bunlar iyi...

Prof. Rasim Doğuşa yazdığın mektubun kopyasını okudum. Endişeler yerinde. Yalnız, ziraat teknolojisini bilen köylü tipi yetiştirmek görüşün, henüz platonik safhada. Ziraatta gerçi iki tip ilişki var : 1 — İnsanlarla İnsanlar arasındaki ilişki. Hükümet ilişkileri de buraya girer. Bu gurupta, yeni elealınan kooperatifçilik, güçlü bir teşkilâtlanma alanıdır. 2 — İnsanlar, Tabiat arasındaki ilişki. Bunun silâhı teknolojidir. Kooperatifçilik, bu alanda itici güç olabilir. Ama henüz insan ve devlet, gerçek kanuniyetlerin idrakine varmamıştır.

Gözlerinden öperim.

İmza; 1.III.1974

Vedadım,

Mektubunu Ankara'da aldım. Ertesi sabah köye hareket ettim. Şimdi ancak buradan cevaplandırıyorum.

Eevvelâ selâmlar, sevgiler. Aliye hanıma, benim saygılarımı bildirmeni rica ederim.

Konuya gelince; Makalemde de yazdığım gibi, eğer Mecliste, 80-90 kişilik bir Sosyal Demokrat Parti olsaydı, bir hükümet buhranı yaşanmazdı. C.H.P. ve S.D.P. koalisyonu, iktidarı derhal teşkil eder ve şimdiki zıtlar hükümeti yerine, elbetteki daha reformist bir iktidar, hiç olmazsa Parlamentonun varlığını, daha garantili bir halde tutardı.

Görüyorsun ki işi, basit, ama en önemli tarafından aldım. Fikir, prensip, doktrin taraflarını bırakıyorum. Çünkü, bütün zaaflarına rağmen Parlamento sistemi, Türkiye için öyle bir önem kazandı ki, şimdi onun devamı, bütün yapısal kusurları ile de olsa şart. Ve sanıyorum, öyle kritik noktalardan geçildi, öyle anlar yaşandı ki, neler getirebileceği artık biraz da belli olan, Parlamentosuz bir totaliter idareye kaymamız olmakla arada, ancak bir bıçak arkası mesafe kaldı. Hatta artık mevcut olan bazı organları ile bir ara, böyle bir rejime, belki de kaydık gibi endişeler bile yaşandı. İşte, Sosyal Demokrat Partili bir Parlamentonun özlemi, bu endişelerden gelir..

Bu konuda Atatürk ilkelerinden ilham alarak, elbette çok prensipler vardır. Ama Sendikalar, İş Hukuku ve Sosyal Demokrat nitelikte Partiler bahsında Atatürk devrinin, sâmit ve sâkit olduğunu da biliyoruz. Gerçi 1937 de bir İş kanunu ve Atatürk'ten sonra 1947 de bir Sendikalar kanunu çıkarıldı ama, her ikisi de havadaydı ve müeyyideleri yoktu. Türkiye'de bu mevzuat ve müesseseler, ancak 1961 Ana-

yasasından sonra doğdular. Ve 10 yıl içinde, başka ülkelerin 100 yılda kaydettiği fütuhatı yarattılar. Ama bir eksik vardı : Aslında birer iktisadi mücadele organı olan Sendikalar yanında, Mecliste siyasi mücadele yapacak ve kanunlar elde edecek bir Parti yoktu. Bu Parti ise, bizim sosyal yapı ve gelişmelerimize göre ancak, bir Sosyal Demokrat Parti olabilir. Realist olmak ve toplumun tekâmül safhalarını, ona göre ve gerçekçi olarak değerlendirmek gerekir kanısındayım...

Senin bu konudaki ihtiraz kayıtlarını, iyi niyetli başka kimselerden de dinledim. Onlara da cevaplarım, anahatları ile bunlar oldu. Arzu ve özlemlerle, şartlar ve imkânlar çatışınca, şartları ve imkânları olumlu yönde değerlendirerek, onları cesaretle savunmak işinin, gerçekçi bir hareket olduğunu sanıyorum. Bilmem sen ne dersin?..

Ankara'dan köye, evvelâ Ankara'nın zehirli gaz ve bulutlarından, sonra da biraz aşırı yokgunluktan kaçmak için geldim. Ama burada da, devamlı yağmurlar, sis, rutubet ve soğuk var. Sonra Ankara'da gerçekten yorgundum. Ama, yukarıdaki sebeplerle burad ada dinlenmiş değilim. Belki Ankara'ya kaçacağım. Bana yazarsan memnun olurum. Köyde telefonum da var : İş gün ve saatlerinde, Gemlikten, Umurbey köyü istenince beni verirler. Tercihan sabahları...

Gözlerinden öperim kardaşım.

18.3.1974

Not : Ankara'da bir teype konuşmamı istediler. Verdim, ama, geniş ve dağınık bir hasbihal şeklinde. Zaten o sırada evde, başka misafirler de vardı. Nasıl olsa sonra revizyon sırasında tertiplerim diye düşündüm. Halbuki Milliyet'in ne Ankara bürosunda konuşulanları ele geçirmek, ne de buradan telefonla bekletmek kabil olmadı. Konuşma basılmış. Ben ancak yarın göreceğim. Yalnız anladım ki, İstanbul'da da işlemişler. Bakalım ne çıkmış...

Sayın Bay 4.3.1974

Şevket Süreyya Aydemir

Bahçelievler/ANKARA

Pek Sevgili Kardeşim,

Bugünkü Cumhuriyette çıkan yazını okudum.

Demek, gele gele bir batı modeli sosyal demokrasî durağına dayanıp kaldın. O halde, ne oldu bizim «Kadro» da savunduğumuz batımodelleri arasında hiçbir örneği olmayan Kemalist ideolojimiz?

Bu sorumun cevabını istiyorum.

İstanbul'a gelirsen, beni sakın aramamazlık etme.

Yeni bir çalışma programı içinde oyalanıyorum.

Varol, sağol.
Yakub'a ve karısına çok çok selâm, sevgi ve özlemler..

Vedat Nedim Tör

11.3.1974

Sayın Bay

Şevket Süreyya Aydemir

Bahçelievler/ANKARA

Şevket'im,

Yine ben... Bugünkü Cumhuriyet'te korkunç tehlikeyi haber veren alârm yazını büyük heyecanla okudum. Evet, «köylerin boşalmasını »âdetâ ideal sayan bir maymun anlayışsızlığı içindeyiz. Bu konu, beni de yıllardır rahat bırakmıyor. Geçen gün, Cumhuriyet'te bir yazısını okuduğum Profesör Rasim Doğuş'a, tanımıyorum ama, yine de yazdığım mektubun suretini iliştiriyorum. Oku ve bana düşüncelerini bildir. Başka çıkar yol var mı anlat...

Yine gözlerinden hasret ve muhabbetle öperim. Yakublara da selâm, en candan...

V. Nedim Tör

5.4.1974

Sayın Bay

Şevket Süreyya Aydemir

Sokak. 45 No: 6/5

Bahçelievler/ANKARA

Pek Sevgili Dostum,

Son mektubunu da aldım. Varol... Benim «Bölge Çiftlik Okulları» düşüncemi «plâtonik» bulmuşsun. Bense, İnsanla Doğa arasındaki ilişkiye çağımızın teknolojik düzeyinde bir çözüm yolu olarak bundan başkasını düşünemiyorum. Çünkü, bizde köylerin boşalması olayı tarımda ve hayvancılıkta verimin düşük olmasından, yani teknolojik olanakların çok aşağısında bulunmasından ileri geliyor. Topraktan ve hayvandan Hollanda köylüleri kadar verim alabilseydi, bu insanlar yorganlarını sırtlayıp şehirlerin yolunu tutmazlardı. Bu katastrofu önlemek gerek. Köy enstitüleri denemesi, köye öğretmen yetiştirmek içindi. Görüldü ki, köy çocuğu rasyonel bir eğitim altında derhal değişiyor. Aynı şey «Bölge Çiftlik Okullarında»da olacak. Burada üç dört yıl içinde yetişecek ileri tip çiftçi gençler ziraat teknisyenlerinin dilinden anlıyabilecek insanlar olacaklar. Bugünkü devlet ziraat teşkilâtında çalışanların köylülere verdikleri kuru öğütler bir kulaktan girip öbür kulaktan çıkmağa mahkûm. Çünkü aralarında ileri teknolojinin ortak dili yok.

Bu «bölge çiftlik okullarına» her köyden en kabiliyetli çocuklar ve gençler seçilerek alınabilir. İlk adımda, hiç olmazsa birkaç il için ortak bir çiftlik okulu kurulsa en çok beş altı yıl içinde memleketin şehresi değişebilir.

Prof. Sombart «Politika ilmin hayata tatbiki olmalıdır» derdi. Biz ilmin dediğini yapmak için çok vakit kaybediyoruz. Karşı düşüncelerini öğrenmek isterim. Öyle platonik diye atlatmak yok.

Karaosmanoğlu Yakub'un 85. yaş gününde telefonla aradım. Leman'la görüştüm. Onları görürsen benden çok çok selâm söyle.

Seni de herzamanki sevgilerimle öperim.

V. Nedim Tör

8.4.1974

Sayın Bay

Şevket Süreyya Aydemir

Sokak 45 No: 6/5

Bahçelievler/ANKARA

Pek Sevgili Şevket'im,

Bugünkü Cumhuriyet'teki «Küçükler Ordusu» başlıklı yazını okudum. *Men-Çi-gûyem, tamburem-çi-gûyet.* (*)

Bu gibi ana problemlerimizin ne kadar dışında ve hattâ karşısındayız. Yine içim kan ağladı...

Sana ilişik olarak 1964 yılında «Halk Sağlık Eğitimi Komitesi» tarafından düzenlenen bir seminerde yaptığım konuşmayı gönderiyorum. Aradan on yıl geçtiği halde bütün telkin vasıtaları çocuklarımızın, gençlerimizin ve geniş halk yığınlarının moral sağlığını gittikçe artan bir azgınlık ve pervasızlıkla tahrip etmek yolunda yarış halindeler. Ört ki ölem...

Gözlerinden hasret ve muhabbetle öperim, sevgili Şevket'im.

V. Nedim Tör

(*) «Ben ne derim, tamburam ne söyler?»

İkinci Bölümün Sonu

ÖLÜMÜNDEN SONRA ARDINDAN YAZILANLAR - SÖYLENENLER...

B Ö L Ü M ,

— C —

ARKADA KALANLARIN BULDUĞU VE SAHİBİNİN CEVAPLAYAMADIĞI MEKTUP?...

KISA BİR AÇIKLAMA:

1976'nın Mart ayı, uzun sürmüş çetin bir kışın karlı, buzlu ayazında insana, ılık ve mis gibi kokan hoş bir bahar'ın iççekiş özlemleriyle geçiyordu Anadolu'da... derken ayın ortalarına doğru İtalya'nın Roma'sından, Ankara'nın Bahçelievler'ine seyrek yazılı bir mektup geldi. Mektup, yeryüzünde kalan bir kaç gününden öylesine habersiz uğraşılarını sürdüren sahibi Aydemir'e verildi. Gönderilen yer, «INSTITUTO PER L'ORİENTE» - ROMA'dır. (—İtalyan Şarkiyat Enstitüsü—) Demek İtalyan Şarkiyat araştırıcıları, halâ «44» önceki Türk «Kadro» fikir eylemi ile onun kaynağı olan «Kemalizm» ülküsünü incelemektediler. Yani bu konudaki bilimsel düşünce ve yorumları ile ilgili çeşitli sorularını o fikrin asıl sahibine yöneltmişlerdi. «Kadro»cunun bu satırları okuduğu zamanki hazzı duymak ve mektup elde dalıp gitmesi tüm dünya çilelerinin üstüne çıkmaya değerdi, onu cevaplamaya felek aman vermese de... Ne var ki öyle de oldu; düşünür - yazarımız bu dünyadan ansızın göçüverdi...

Tereke arasında bulunan bu yabancı bilim Kurumu'na ait «yorum ve sorun» yazısı, en yakın ülkü ve dava arkadaşı Vedat Nedim Tör'e gönderildi.

Şimdi, yabancı bilim Kurumu'nun sorun belgesiyle, seçkin aksiyoncu yazar Tör'ün, o kurum'a cevabını ve ilgili mektuplarını sırasıyla görelim.

Önce sayın Tör eliyle sağlanarak ilk kez sizlere ulaşan bu dökümanlar ve unutulmaz desteği için kendisine minnet ve şükranlarımızı sunarız. Genç kuşaklara bir lütuf ve nezaket örneği olmak üzere kalacak kişisel mektubunu da veriyoruz.

Sayın Şevket Süreyya Aydemir,

Ben Roma'da Istituto per L'Oriente'de çalışıyorum. Enstitümüz YaKın Doğu ülkeleri (Arap ülkeleri, Türkiye ve İran) ile ilgilenmektedir. Enstitümüzde mevcut kitaplık, modern Yakın Doğu sahasında ihtisaslaşmış olup, kitaplar ve dergiler, özellikle «Oriente Moderno« dergisini yayınlamaktadır. Enstitüde bir çok üniversite profesörleri ilmî araştırmalar yapıyorlar, şimdi Yakın Doğu ülkelerindeki siyasi partiler ve ideolojiler üzerinde bir araştırma yapmak istiyoruz. Gerçekte şimdi yapmakta olduğumuz araştırmaları daha genişletmek ve derinleştirmek istiyoruz. Ben şahsen Türkiye hakkında bir kaç makale yayınladım, diğer arkadaşlarım da arap ülkeleri hakkında yazdılar. Daha evvel türk edebiyatı hakkında etüdlerimi yaptığım sırada ve 1930 yıllarını incelerken, Kadro dergisi ile karşılaştım ve çok ilgilendim. Öyle zannediyorum ki Kadro'ya Türkiye dışında gerçekten hakettiği önem verilmemişti. Bu gerçek son senelerde yayınlanan Suna Kili'nin kitabında da açıkça görülüyor. Ayrıca kemalism bir çok kitaplarda tek bir bünyenin gelişimi gibi görülüyor, halbuki kanımca kemalizmin bir çok cepheleri var. Bu cephelerden biri Kadro olup, yalnız dostlarını değil düşmanlarını bile etkisi altında bırakmıştı. Enstitümüz kitaplığında ülkü dergisini ve Recep Peker'in İnkilâp Dersleri Notları'na göz gezdirdim. Kanımca o yıllarda irade kuvveti, yeni yeni prensiplere göre yeni nesilleri yetiştirmek arzusu, Kadro'dan geliyor.

Kadro'dan 6 ve 8'inci sayılarını, Yakup Kadri'nin «Ankara Moskova Roma» adlı makale serisini ve «İnkilâp ve Kadro» adlı kitabınızı okudum. Şimdi bu konuda kısa bir makale hazırlamaktayım. (Kadro'nun bütün sayılarını okuduğum zaman bu konuyu daha geniş şekilde yayınlayabileceğimi umarım). Bu makaleyi yazma arzusu bana, merhum Prof. Ettore Rossi ile Kadro dergisi arasındaki polemikten geldi. Ettore Rossi 1955'e kadar Enstitümüzün ve Oriente Moderno'nun müdürü idi. 1932'de «Giornale di Politica e di Letteratura» dergisinde Ettore Rossi Yeni Türkiye'yi takdim etti. Makalesinin sonunda Ettore Rossi, kemalizm'in fascizm'e benzediğini ve onu taklit ettiğini yazmıştı. Kadro'nun 8'inci sayısında Burhan Asaf, Ettere Rossi'nin Türkiye'nin samimi dostu olduğunu kabul etmekle beraber kemalizm'in fascişmi taklidinin bahis konusu olmadığını belirtmişti. Bundan sonra Ettore Rossi, Mussolini'nin müdürü bulunduğu «Gerarchia» dergisinde yeni bir makale yazarak, Burhan Asaf'a hak vermiş ve kemalizm'in ayrı bir doktrin oldğunu ve bir taklit olmadığını belirtmişti.

Ben makalemde bu polemiği ele almak istiyorum, çünkü 1932'de geçiyordu. O senelerde İtalya'da yeni bir faşizm'den söz ediliyordu. «Evrensel faşizm» ve bir «enternasyonal» kurmak üzere akımlar vardı. Ancak son yıllarda solcu, anti - faşist tarihçiler bu akımları tetkik ettiler. (Geçen yıl İtalya'da solcu çevrelerde faşizm etüdleri ve prof. De Felice'nin bir kitabı hakkında çok önemli bir polemik oldu. Prof. De Felice en önemli faşizm tarihçilerinden biridir). Bugün anti - faşist şahsiyetler bile «faşizmin kapsadığı kuvvetler bloğunda, millî ve korporativist bir inkilâp isteyen fakat bu inkilâbı gerçekleştirmeyen bir solcu hareket» olarak nitelendiler. (Elbette marksist bir açıda görüldüğü zaman bu solcu hareketler, doğru bir yol izlemiyorlardı.) Fakat hareketlerinde bazı faşizme karşı olanla da faşizm içinde faşizmi değiştirme amacıyla bir çalışmak olanağı buldular. Onlara göre yeni bir insan, ye-

ni toplum şekilleri kurmak lâzımdı. Fakat bu hareketler boğuldu veya hükümet tarafından istismar edildi.

Ettore Rossi'ye gelince, o politikacı değildi ve kanımca yalnız bir yurtsever idi. Ettore Rossi, İtalya'da en önemli Turkolog idi ve ayrıca çok iyi Arapça ve Farsça biliyordu. (Meselâ «Vaticano» kitaplığının türk ve fars el yazısı kitaplarının kataloğlarını yaptı, aynı kitaplıkta bulduğu el yazısı Dede Korkut kitabını tercüme edip yayınladı). 1932 sonunda «Gerarchia» dergisinde yine, Fiolco D'Ancyra imzalı «Faşizm ve Kemalizm» adlı bir makale çıktı. Bu makalede faşizm ve kemalizmin birbirlerini taklit etmedikleri yalnız daha yüksek bir düzeyde, inkilâp düzeyinde, birbirlerine yaklaştıkları ifade edilmektedir.

Eğer izin verirseniz, Kadro ideolojisi hakkında benim anladığım fikri, özet olarak, size sunayım. Böylece sizde arzu ederseniz müşahedelerinizi **bildirdiğiniz takdirde** çalışmalarıma kıymetli bir katkıda bulunup beni müteşekkir ederseniz.

Kadro için halkın sesini duyan ve anlayan bir lider lâzımdı. Bu liderin etrafında bir kadro, kurulacaktı. Şuurlu bir **élite** ki görevi, milleti bilinçlendirmek ve onu yönetmekti. Herkes bu kadro'yu kurmaya yetenekli değildi, çünkü *herkesin kapasitesine göre bir görev yapması lâzımdı.* Ulus içinde sınıflar arasında tezatlar olmaması gerekiyordu. Bu hal o zaman mümkün olabiliyordu, çünkü Türkiye'de o zaman kapitalist ülkelerde olduğu gibi kesin olarak sınırlanmış sınıflar yoktu. Millî bir sermaye terakümü yapabilmek için, ekonominin kesin olarak devletçe yönetilmesi *gerekiyordu. Aynı şekilde dış politikada, bu ülkeler* arasında, tezatlar ve istismarların ortadan kaldırılması lâzımdı. **İdeolojiniz yani kemalizm**, bütün kurtuluş hareketleri için bir örnek olarak görülüyordu. Yakup Kadri'nin okuduğu kitaplar arasında Gustave Le Bon'un eserleri vardı. Bu yazar lider ve **élite** üzerinde yazardı. Fakat kadro ve si-

zin için, bu **élite** her zaman için lâzım mı idi, veya yeni nesil bilinçlendiği, ideolojinizin yeni nesil düşüncelerinde sabit bir unsur haline geldiği zaman, başka bir rejime dönüşmeyi düşünüyor muydunuz?

Sizin görüşlerinizde hem aristokrat ve hem de sosyal öğeler (eleman) buluyorum. Bu öğeler sizi Dietrich'in neo-romantizm'ine yaklaştırıyor. (Dietrich, «Die Tat» dergisini kurdu ve Kadro, Dietrich'in ölümünden sonra «Die Tat» dergisini müdürü ile mulakat yaptı).

Sonuç olarak sormak istediğim soru, sadece politik ve pratik bir soru değil, **existential** (varlığı olan) bir sorudur. Fikrince toplumun kemale ermesi kabiliyeti var mıdır, veya daima güçlü bir rehberin mevcudiyeti zarurî midir? İnsanlık mükemmel mi, veya «değişemez» midir?

(Geleneksel katoliklikte «büyük günâh» **(péché originel)** denilirdi).

Beni çok ilgilendiren başka bir konu daha var. 1933'te Halide Edip, sizin Ziya Gökalp'e (islâmlaşma hariç) taraftar olduğunuzu yazıyordu. Halide Edip'e göre mistik idiniz, sizce vatandaşların yalnız mecburiyetleri vardı. Fikrimce siz, vatandaşın bu mecburiyetleri kendi arzusu ile kabul ettiği fikrini savunuyordunuz. Fakat siz, Ziya Gökalp'in medeniyet ile kültür arasında farkı bulunduğu fikrini tamamen kabul ettiniz mi? Son zamanlarda Toynbee kitaplarını yine okumaktayım. Toynbee başka bir medeniyetten teknik öğeler alan bir halkın, o başka kültürü tamamen kabul etmeğe mecbur olduğunu söyledi. Çünkü o teknik öğeler, bir **Weltanachuung** içinde, bir «dünya görüşü» içindedirler. Siz, kendi kültürünüzü koruyarak, Batı Avrupa medeniyetini kabul etme olanağına inanıyor muydunuz? Çağdaş dünyada bu mesele önemli bir mesele olduğuna inanıyorum.

Şimdi Türkiye'de bütün düzeyde yerli kültür ile yabancı kültür arasında bir mücadele görüyorum. Ve en önemli mücadeleler, en fazla görünürde değil. Meselâ türk ilerici yazarlar arasında, yani en devrimci yazarlar arasında, belki farketmeden geleneksel öğeler kullanıldığını görüyorum. Bu öğeler, bir yabancıya millî şahsiyetini muhafaza edilmiş olduğunu gösteriyor.

Sizi şahsen tanımayıp, sadece eserlerinizle tanıyorum. Böyle uzun bir mektupla sizi rahatsız etmediğimi umarım.

Eğer müşahedelerinizle bana yardım etmeyi lütf ederseniz, bir makale yazıp Kadro'nun ideolojisini takdim etmek ve İtalya'da kemalizm üzerinde yapılmış muhtelif enterpretasyonlar ve «Enternasyonal faşizmin kemalizmi faşizm içine dahil etmek çabaları ve başarısızlığa uğrayışını meydana çıkarmak istiyorum.

Kadro'nun ideolojisini anlaşılması, sadece Türkiye'nin politikasının değil, ayni zamanda bütün dünya politikasının bazı akımlarını daha iyi anlayabilmek için önemli olduğuna inandığım için lütf edeceğiniz bir cevap işimin başarısı için büyük bir yardım olacaktır, en iyi dileklerimle saygılarımı sunarım. (*)

(*) Mektup yazıldığı gibi aynen yayınlanmıştır.

H.İ.G.

İTALYAN TÜRKOLOĞ'U PROFESÖR'E V. N. TÖR'ÜN CEVABI

10.6.1976

Sayın
Giacome E. Carretto
ISTITUTO PER L'ORIENTE
Roma (I)
Via A. Caroncini, 19
ROMA/İTALYA

Pek Sayın Profesör;

Büyük dostum, ideal ve can arkadaşım, Şevket Süreyya Aydemir, 25. Mart. 1976'da Ankara'da sizlere ömür, öldü. O'na gönderdiğiniz 28/2/1976 tarihli mektubu oğlu, bana ancak 5 Haziran'da yolladı. Onu büyük bir hayranlıkla okudum. Demek, bizim «Kadro» muz Türkiye sınırları dışında böyle büyük bir ilgi kaynağı olmuş... Bizim için bu ne büyük şeref...

Bu bilgisel olay beni hem sevindirdi, hem de doğrusu, utandırdı. Çünkü «Kadro», kendi memleketimde, bugün artık tarihe karışmış bir düşün akımı haline düşmüştür.

Kadro hareketi, «Kemalizm»-i komünist, faşist, liberal dünya görüşlerinin dışında, onlardan apayrı, bağımsız bir ideoloji halinde sistemleştirmek davasını güdüyordu. 1. Dünya Savaşı'nın sonunda Sevr Antlaşmasıyla, Antalya, Alanya, Konya bölgesi İtalyanlara, Adana, Sivas, Diyarbakır arasındaki üçgen Fransızlara, İzmir ve çevresiyle, Edir-

ne, Karadenizin bazı illeri Yunanlılara, bırakılıyordu. Doğu vilâyetlerimizde Ermenistan ve Kürdüstan devletleri kurulacaktı. İstanbul, Çanakkale, Marmara kıyıları da uluslararası kontrol altına alınacaktı. Türklere de kala kala Ankara ve civar illerin bozkırları bırakılıyordu.

Babıâli Hükümeti, padişahı ve nazırlariyle bu esaret vesikasını kabul edip imzalamışlardı. Yunan orduları da İzmir'i işgal etmiş ve Anadolunun içlerine doğru ilerlemeye başlamıştı ki, Mustafa Kemâl denilen bir süpermen bu kadar olumsuz ve utandırıcı koşullara karşı «ya istiklâl, ya ölüm» parolası ile «Millî Kurtuluş Savaşı» nın bayrağını açtı.

Sonu gelmeyen savaşlarla tükenmiş denilebilecek bir duruma düşmüş olan Türk milletinin direnme gücünü ve haysiyet potansiyelini harekete getirerek emperyalist devletlerin maddî ve manevî desteklerine mazhap olan Yunan ordusunu çok yetersiz ve maddi, imkânlarla, fakat üstün bir harp taktiği ve stratejisi sayesinde 3yıl içinde, bütün Dünyayı şaşırtan bir başarı ile denize dökmesini bildi. Bir yarı sömürge milletinin bağımsız ve özgür millet olma örneği de ilk defa olarak Lozan'da Dünya tarihine tescil ettirildi. Böylelikle de insanlık tarihinde yepyeni bir çağ, emperyalizmin Dünya ölçüsünde tasfiyesi çağı açıldı.

Bu çağı açan adam, yaptığı işin Dünya ve insanlık tarihi için taşıdığı büyük anlamı ve önemi, bakın ne kuvvetle seziyordu. Daha 1922'de söylediği şu sözler, sömürgecilik çağının ölüm çanının çalmaya başladığını ne güzel dile getiriyor :

> «Türkiye'nin bugünkü mücadelesinin yalnız Türkiye'ye ait olmadığını tekrar etmek lüzumunu hissediyorum. Türkiye'nin müdafaa ettiği dava, bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır.»

1923'de söylediği şu sözler de Atatürk'ün davasına ne kadar geniş görüşlü, adetâ Peygamberane bir imanla bağlı olduğunun en canlı belgeleridir :

»Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün şark milletlerinin uyanışını da öyle görüyorum. İstiklâl ve hürriyetlerine kavuşacak olan daha çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu, şüphesiz ki, terakkiye ve refaha müteveccih olacaktır. Bu milletler, bütün güçlüklere, bütün engellere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekliyen istikbale ulaşacaklardır. Müstemlekecilik ve emperyalizm, yeryüzünde yok olacak ve yerlerine milletlerin aralarında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeden yeni bir ahenk ve işbirliği çağı hâkim olacaktır.»

Görülüyor ki, Atatürk, bu sözleriyle gaipten haber veren bir kâhin gibi zamanından 30 yıl sonra ve ancak bir ikinci Dünya harbinden sonra başlıyacak olan politik gelişmeleri, Asya ve Afrika'nın sömürgelerinde patlak veren milî kurtuluş hareketlerini şaşılacak bir aydınlıkla sezmişti. Onun ileri görüşlülüğünün haşmetine bakın ki, O, bu sözleri söylerken, meselâ Hindistan'da Gandi ve Nehru İngiliz efendilerinin tazyik ve takibi altındaydılar. Gandi, ileri İngiliz tekstil endüstrisinin rekabetine karşı basit el tezgâhları ile savaşmanın rüyasını görüyordu. Fransız sömürgelerindeki bütün özgürlük mücahitleri hapishanelerde sürünüyorlardı. Çinli'ler Şankhay'da Avrupa'lıların mahallelerine, hattâ şehir parklarına bile girmekten memnudular. Hindistan'da İngiliz kumandanları, şehir halkına İngiliz bayrağının önünden diz üstünde yerde sürünerek geçmelerini emrediyorlardı.

Atatürk'ün antiemperyalist Dünya görüşüyle komünist enternasyonalinin antiemperyalist taktiği arasındaki büyük

ayrılığı da Stalin'in Millî Kurtuluş hareketleri hakkındaki şu sözleri çok açık ve seçik ortaya koymaktadır :

«Millî Kurtuluş hareketleri, umumî Cihan İnkılâbı meselesinin bir parçasıdır. Bu meselenin konusu, müstemleke ve yarı müstemlekelerin hareketçi ve inkılâbçı kabiliyetlerinden Dünya işçi inkılâbı uğruna istifade etmektedir. Onları da bu yolda kullanmaktadır. Yani bu memleketleri komunizmin rezervi haline getirmektir.»

Görülüyor ki, Stalin, yani komunist entenasyonal, millî kurtuluş hareketlerini ancak kendi çıkarlarının bir rezervi, bir ihtiyat kuvveti, yani yepyeni ve müstakil bir tarihi olay olarak değil, komunist emperyalizmine tâbi bir hareket olarak değerlendirmektedir.

Atatürk, millî kurtuluş hareketleri savaşında ne kadar yepyeni, hümanist, üniversel bir Dünya görüşünün mümessili ise, Stalin de o kadar egoist ve dar bir çıkar politikasının tutsağıdır.

Atatürk'ün bu hümanist evrenselliği, Balkan antantı zamanında, Romanya Dış İşleri Bakanı Titolesko'ya hitaben Ankara Palas'da söylediği şu sözlerle daha canlı dile gelir :

«Dünyanın filân yerinde bir rahatsızlık varsa, bana ne dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa, tıpkı kendi aramızda olmuş gibi, onunla meşgul olmalıyız. Hadise ne kadar uzak olursa olsun, bu esastan şaşmamak lâzımdır.

Beşeriyetin hepsini bir vücud ve her milleti bunun bir uzvu saymak gerekir. Bir vücudun parmağındaki acıdan bütün vücud müteessir olur. İnsan, mensup olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar bütün Cihan milletlerinin huzur ve refahını düşünmelidir. Kendi

milletinin mutluluğuna ne kadar kıymet verirse, bütün Dünya milletlerinin saadetine hizmet etmeye de o kadar çalışmalıdır.»

Görülüyor ki, Atatürk'ün Dünya görüşü, Dünya anlayışı çağının komunist, faşist, nazist moda ideolojilerinden apayrı prensiplere dayanmaktadır. O, bir nevi Anadolu hümanizminin devamıdır. Daha 13. yüzyılda :

«Düşmanımız *kindir bizim, kamu âlem birdir bize*» diyen büyük Anadolu ozanı Yunus Emre ile Atatürk'ün «Yurtta Sulh, Cihanda Sulh» sloganı ne kadar kardeş bir hava içinde bağdaşmaktadırlar.

İşte, millî kurtuluş savaşımızın zaferi ile açılan yeni çağın emperyalizm ve koloniyalizmin tasfiyesi çağının ilk başarılı örneğini tarihe armağan etmiş olan Mustafa Kemâl'in adını taşıyan yepyeni bir ideolojinin, Kemâlizmin zorunluğuna inanan 6 genç, 1932 yılında, Ankara'da «KADRO» adlı bir dergi yayınlamaya başladılar. Bu derginin bütün sayılarında çıkan yazılarda, bütün millî kurtuluş hareketlerini yapmış ve yapacak olan milletlerin ideolojik fikir sistemini tedvin etmek cehdi hâkim olmuştur.

Size bütün bu bildiğiniz gerçekleri tekrarlamaktan amacım, Kemâlizm'in bir «taklit» hareket olmadığını, «nevi şahsına münhasır», orijinal bir ideoloji örneği halinde işlenmesi gereken büyük bir tarihsel ve bilimsel ödev olduğunu belgelemek içindi.

İşte, biz, «Kadrocu» denilen beş arkadaş yani Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Burhan Asâf Belge, İsmail Husrev Tökin ve bendeniz bu ödevi yerine getirmeye Kadro dergisini üç yıl boyunca her ay yayınlıyarak, karınca kararınca çalıştık.

Bu beş arkadaştan şimdi İsmail Husrev Tökin ve ben daha yaşıyoruz. Öteki arkadaşlar bir bir rahmeti rahmanâ kavuştular, ruhları şâdolsun...

Atatürk'ün ölümünden sonra, Türkiye'mizde batı m deli demokrasi taklidi politik akımlar gittikçe yaygınlaştı.

«Atatürk'ü sevmek millî ibadettir» diyen Celâl B yar'ın Demokrat partisi işbaşına geçtiği zaman ilk icraa ları Atatürk'ün Türkçeleştirdiği ezanı minarelerden yin Arapça olarak, söyletmek oldu ve bunu Büyük Millet Me li'sinde *«milleti ezan-ı Muhabbediye kavuşturduk.»* diy ilân ettiler, Atatürk'ün kurduğu «Halk Evlerini», bu genç lerin kültür ve sanat ocaklarını derhal kapattılar.

19. Yüzyılı olmayan yani makine ve buharın endüst riye uygulanması çağını yaşamamış olan milletlerin bün yesine batı modeli demokrasi konfeksiyon malı hazır elbi seler gibi bir türlü uymamakta ve «oyavcılığı» yolu ile de magojik soysuzlaşmalara doğru kaymaktadır. Demokras ileri endüstri memleketlerinde bile bir nevi «oyavcılığ oyunu» dur.

Oysa ki, politika, Berlin Üniversitesindeki profesörün Werner Sombart'ın tarifine göre «bilimin hayata uygulanması olmalıdır.» Bilimin en büyük düşmanı ise demagojidir. İlle bizim gibi azgelişmişlik ayıbından henüz kurtulamamış milletler için israfların en büyüğü zaman israfıdır.

Bugünkü teknoloji ve menagement bilgileri sayesinde en olumsuz koşullar altında bile neler yapılabileceğinin en parlak örneğini İsrail devleti vermiştir. Tuzlu topraklar üzerinde «ileri» bir ziraat memleketi, kömürsüz, demirsiz bir diyarda «ileri» bir endüstri memleketi kurmasını 20 - 25 yıl içinde başardılar. Çünkü onlar bilimi hayata tatbik etmesini becerdiler.

Klâsik iktisat kitaplarında ekonominin üç unsuru olarak tarif edilen «doğa, emek, sermaye« bugün artık kalkınmak için yeterli değil. Bunlar, «teknoloji ve menagement» ile çifleştirilip doğurgan bir hale getirilmezse, kalkınma temposu çok ağır oluyor. Bunun en acıklı örneği

Türkiye'dir. Türkiye'de eşsiz bir tabiat ve tarih zenginliği vardır, insanı da çok cevherli. Sermaye de bulunuyor. Fakat yine de İsrail ölçüsünde bir kalkınmayı beceremedik. Çünkü politika esnafı «negatif seleksiyon» kanunu mucibince bilimsel bir politika uygulayamıyor. Bu yüzden çok zaman israf ediyoruz. Bugünkü Türkiye, hiç şüphesiz ki Atatürk'ün miras konduğu Türkiye değildir. O zamanki Türkiye tam anlamıyla bir açık pazardı. Ençok ithal ettiğimiz mallar, pamuklu ve yünlü mensucattı. Şimdi bunları ihraç ediyoruz. O zaman Marsilya'dan patates, Yafa'dan portakal, limon, muz, hattâ Nice'den çiçek ithâl ederdik. Şeker, çimento, kâğıt ve diğer endüstri malları için de tam manâsı ile bir açık pazardık.

Türkiye'yi kendisi ile mukayese edersek, hiç şüphesizki büyük bir gelişme var. Ama, olanla olması mümkün olan arasında da büyük bir açık var. İşte Kadro'nun «planlı» devletçiliği bilimsel metodlarla uygulansaydı, bugün Türkiye, bütün üçüncü dünya memleketlerinin kâbesi olabilirdi.

Bana içimi dökmek fırsatını verdiğiniz için teşekkürlerimle saygılar sunarım.

11.6.1976

Mektubuma ek,

Mektubunuzdaki teknik ve kültür ilişkileri konusunu cevaplandırmayı unutmuşum. Kısa bir ekle bunu da tamamlamaya çalışacağım :

Bence bugün Uluslararası teknik bile milletlerin yaratıcı güçlerine göre yeni yeni buluşlarla zenginleştiriliyor.

Kültür ve sanat ise, her milletin yaratıcı gücü ölçüsünde uluslararası bir değer kazanıyor. Türklerin dünya piyasalarına çıkabilen eserleri, ençok Türk gerçeklerini, Türk insanını yansıtanlardır. İlle müzik alanında millî motiflerden esinlenerek yaratılan eserler, derhal dünyanın malı olabiliyor. Chopin, Çaykovski, Remski Korsakof, Dvorjak, Defalla gibi büyük kompozitörler, dünya ünlerini millî ezgilerini, melodilerini, ritimlerini uluslararası teknikle yeniden yaratmış olmalarına borçludurlar.

Türkiye, sanat alanlarında o kadar zengin hammaddelere malik ki bunları günümüzün tekniğiyle işliyebilen yaratıcı insanlar, derhal uluslararası şöhretler olmaya namzettirler. Nitekim yine Atatürk'ün sayesinde açılan konservatuvarlarımızda yetişen kompozitörlerimiz, virtuozlarımız, orkestralarımız Viyana'da modern Türk eserleriyle verdikleri konserler için bir Viyana gazetesi «Die Türken Diesmal in Wien» -Türkler bu sefer Viyana'da- diye bir başlık konmuştu. Yani, Türkler, silâhla almayı başaramadıkları Viyana'yı sanat güçleriyle fethetmişti. Bu misâl de gös-

teriyor ki, orijinal eserler, millî renklerini, millî kokularını koruyabilen eserler derhal uluslararası itibar kazanabiliyorlar.

Günümüzün çığrından çıkan dünyasında ne yazıkki güzel sanatlar da «soysuzlaşma» yolundadır: Nonsens, nonfigüratif, dessonans, assonans, gibi sloganlarla gittikçe «insan»-dan uzaklaşan, insana yabancılaşan sanat akımları benim gibi 79 yaşına varmış faniler için çok hazin bir çöküntü ve soysuzlaşma alâmetleri olmaktan başka bir anlam taşımıyor'

Gelen Karşılık : 21.6.1976

Sayın Vedat Nedim Tör,

Nazik ve ilginç mektubunuzu büyük bir memnuniyetle aldım. Çok teşekkür ederim. Bende daha evvel size yazmayı düşünmüştüm, fakat adresinizi bir türlü bulamadım. Sanat Dergisi aracılığı ile İsmail Husrev Tökin'e yaşmıştım. Bana derhal cevap verdi ve işleri biter bitmez sorularımı cevaplandıracağını bildirdi. Gerek size, gerek sayın Tökin'e çok müteşekkirim.

Şimdi Kadro hakkındaki makalemi bitirmek üzereyim. Fakat Ankara'da Millî Kütüphane'den aldığım mektupta Kadro'nun bütün sayılarının mikrofilmini göndereceklerini bildirdiler. Makalemi bitirmeden evvel mikrofilmlerle de gözden geçirmek istiyorum. Bu ilk makalem sadece size bahsettiğim polemik ile Kadro'nun ideolojisinin tahlili ve *Kemalizm hakkında bazı İtalyan enterpretasyonlarını tanı*tacağım. Kadro'nun bütün kolleksiyonuna sahip olduğum zaman genel olarak daha geniş bir şekilde derginin bir analisini yapacağım. Mektubunuzda Atatürk çağının ideolojisini en anlamlı bir şekilde ifade ediyorsunuz. Özellikle Millî Kurtuluş *Hareketleri hakkındaki fikirlerinizi.*

Makalemin ne zaman bitireceğimi bilmiyorum, çünkü mikrofilmler henüz gelmedi. Bitirdiğim zaman daha baskıya vermeden evvel, eğer şüpheli bir nokta olursa, size gönderip tetkik etmenizi rica etmek isterim.

En iyi dileklerimle saygılarımı sunarım

Giacome E. Carretto

BİR SEÇKİN'DEN KİTABIN YAZARI'NA ÖZENDİRİŞ ÇAĞRISI

Beyoğlu, 13 Temuz 1976

Sayın

H. İbrahim Göktürk

Tunus Cad. No. 90/8

Kavaklıdere/Ankara

Pek sayın efendimiz,

Şevket'in anısına karşı gösterdiğiniz bu yakın ilgi beni çok duygulandırdı, Sizi candan kutlarım. Bu vefanıza karşı en derin şükranlarımı sunmaktan büyük mutluluk duyduğumu da belirtmek isterim.

Size ilişikte İtalya'daki Enstitüye verdiğim cevabı gönderiyorum. (Kadro) nun 36 sayısının fotokopilerini Millî Kütüphanemiz göndermeyi vaadetmiş. Buna çok sevindim. Fakat ne de olsa bir kurcalasanız fena olmaz! Millî Kütüphanenin müdür Dr. Müjgan Cumhur'dur. Kendilerine benim de saygılarımı gönderirseniz minnettar kalırım. Bir yabancı Enstitünün «Kadro» hareketine ve Kemalizme karşı gösterdiği bu ilgi bizim için biraz da utandırıcı değil mi?

Saygılarla
V. N. Tör

BİR DÜŞÜNCENİN ÖZETİ

Şevket Süreyya Aydemir'in 1932-34 yıllarında KADRO Dergilerinde çıkan yazılarından bazılarının başlık, sayı ve No.-ları :

Sayı :	Sayfa :	Konunun başlığı :
1	2	Pesimist (Kötümser) Ocak - 1932
2	5	İnkilap Heyecanı (Devrim Coşkusu)
2	29	Ziya Gökalp
3	5	İnkilâp Bitti mi? (Devrim Sona Erdi mi?)
3	19	Tabiata Tahakküm (Doğaya Egemen Olma)
4	5	Genç Nesil Meselesi (Genç Kuşak Sorunu)
5	5	Plan Mefhumu Hakkında (Tasar Kavramı Konusunda)
6	5	Geri Teknik ve Sâ'yin Sefaleti (Geri Teknik ve Emeğin Zebilliği)
8	6	Millî Kurtuluş Hareketinin Ana Prensibi (Ulusal Kurtuluş Hareketinin Ana İlkesi)
10	5	İçpazar ve İktisatta «Bütün»lük
12	38	Millî Kurtuluş Hareketleri Hakkında Bizim Tezimiz (Ulusal Kurtuluş Hareketleri Konusunda Bizim Savımız)

13	5	Ergenekon Efsanesi (Ergenekon Söylencesi)
15	5	Türkiye'nin İktisadî Mıntıkalara Bölünmesi (Türkiye'nin Tutumsal Bölgelere Bölünmesi)
16	5	Emperyalizm Şahlanıyor mu?
18	5	Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi: (Düşün Hareketleri Arasında Türk Ulusalcılığı)
19	6	» » » » »
21	5	» » » » »
22	5	İnkılâp Neslinin Şarkısı (Devrim Kuşağının Şarkısı)
24	7	Makinelerin Muhacereti (Makinelerin Göçü)
25	5	Yürüyen Devlet
26	5	İnkılâp Hukuku (Devrim Hukuku)
28	5	İnkılâp Kürsülerinde İnkılâp İlmîleştirilmelidir. (Devrim Kürsülerinde Devrim Bilimselleştirilmelidir.)
29	43	Avrupa'nın Hayranı Değil, Mirasçısıyız.
31	5	Kıymetsiz "Sâ'iy"den Kıymetli "Sâ'iy"a (Değersiz "Emek"ten Değerli "Emek"e)
34	5	Programlı Devletçilik

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR ÜSTÜNE İLK KONUŞMA

Sevgili Dinleyenlerim,

Aydemir'i bir hafta önce toprağa verdik. Bugünkü anma, benim için bir çeşit yanma ve belki de bir yanlış anlaşılmayı düzeltmek için mayhoş bir yararlanma olacaktır.

Hafıza gözleri bir yangın gecesinde açılmış... yer yüzüne doğduğu günlerde Osmanlı ülkesi bir ucundan tutuşmuş ve ömür şeridi kendine özgü türlü zikzaklar çizmiş bir düşünce ve gönül adamından kısaca sözedeceğiz : Doğumu 1897 dir...

Çok kez O kime benzer diye düşünmüşümdür.? Başlıca özelliklerinden biri : bir zamanların «Yurt, Ulus ve Görev» üçlü eğitim sloganlarıyla yetiştirilmiş kahramanlar dönemi kuşağındandı. Gerçekten de yurduna olan görevini karşılıksız, şikâyetsiz ve kibirsiz yerine getirmek için çabalamıştı.

On beş yıla yaklaşan dostluğumuzda sadece alçakgönüllü, gösterişsiz bir "İlk Okul Hocası" olmakla övünmüş ve öylecede tanınmak istemişti . Ona en güzel sesleniş «Hoca»yla başlardı. Kendisi her an çevresini araştırır, gözlemlerini toplar, sonra onları kafa ve gönül imbiklerinden süzer, yöresine elibol ziyafet sofraları örneği saçardı. Meğerse bir düşünce mimarı, bir fikir yapımcısı toplumun ancak onbinde birinde doğabilirmiş... Şurayı belirtmeden geçmeyelim :

Türk kamuoyunun her kesimi, hatta aydınlar katı O'nu gereği ve olduğu gibi tanıyamamamıştır. Çoğu kez bu konuda salt peşin ve kolay yargılar konuşur. Oysa yarının genç kuşakları onu bizden daha iyi değerlendireceklerdir. Çünkü

kendine tıpatıp uyan bir tip'i veya yakın bir benzeri olmayan bir yazardı... hele eşi az bulunan vefa örneği bir dosttu. Size kişisel olarak ancak alternatifsiz dost edinmeyin derim.

Hocayı, sizlere, önyargısız, yönsüz ve alışılmamış bir yöntemle ve sadece bende kalmasını arzulamadığım ortak anılarımızla anlatmaya uğraşacağım. Hayat yolunda inişin, çıkışın çukur ve doruklarından geçerek çapraz rüzğarlara kanıksamış çok yönlü bir düşün adamına ait "Bütün"ün takdiri elbette sizlere kalacaktır. Zaten sizler de bu topluluk-ta bir tutam hakikat nurunun araştırıcısı, ve doğru yolun soruşturucusu değil misiniz? Nasıl ki devişirip benimsediklerinizi düşünce, söz ve davranışlarınızla çevreye yansıtmaya ve toplumumuzu mayalandırmaya uğraşan gönüllü fikir öncüleri değil misiniz?

Şimdi rahmetli'nin kısa bir biyografisine göz atalım :
a — Fotokopisi elimizde bulunan resmi memuriyet cüzdanı ile belgelere göre :

Edirne Erkek Öğret. Okulundan mezun	1918
Kafkasya'ya ikinci gidişi	1919
Moskova Üniversitesinden mezun	1923
İstiklâl Mahkemesince hüküm giyiş	1925
Bağışlanmakla hapisten çıkış	1926
Yüksek ve Meslekî Öğretim Gn.Md.Yrd.	1927
Ankara Ticaret Lisesi Kurucu Müdürü	1929
Atatürk'ün Yazılı Takdirnamesini alışı	1933
Ankara Belediyesi İlk İktisat Müdürü	1936
İktisat Bakanlığı Kontrol İşl. Müdürü	1938
Sanayi Tetkik Hey'eti Reisliği	1939
Ticaret Bakanlığı İaşe Müsteşar Yrd.	1942
Başbakanlık Genel Murakabe Hey'eti üyesi	1942
Ekonomi Bakanlığı Tetkik Kurul Bşk.	1946
Başbakanlık Um. Murakabe Hyt. Üyesi	1947
Ve son görevine tekrar başlama tarihi	1950 Nisan 1

Aydemir'i söylenti ve önyargılarla uzaktan tanıyanlar saltyanılgıya uğrarlar. İşte onun, tüm akımlar karşısındaki tek seçeneği yine yurdu ve ulusu olmuştu. Oysaki son görevinden ayrılış tarihi ise, resmi belgesinde yazılmamıştır. Çünkü siyasi iktidarın değişimi ile onu, maaşsız emekliye ayırmışlardı. İşte parasız yüksek bir devlet memurunun Kayaş'taki bir avuç bataklık toprağına çekilmesi, daha doğrusu toprağı ile kalem'ine dönüşü böyle oldu.

b — Yayın tarihlerine göre eserlerinin sıralanışı :

Lenin ve Leninizm	: 1924	—S. Celal ile—
Cihan İkitsadiyatında Türkiye	: 1930	
İnkilâp ve Kadro	: 1932	
Suyu Arayan Adam	: 1958	
Toprak Uyanırsa	: 1962	
Tek Adam : üç cilt	: 1963	
İkinci Adam : üç cilt	: 1966	
Menderes'in Dramı	: 1969	
Enver Paşa : üç cilt	: 1970	
İhtilâl'in Mantığı ve 27 Mayıs	: 1973	

Bunlardan başka henüz yayınlanmamış birkaç eseri daha vardır.

Yukarda bellibaşlılarını saydığımız kitapların bazısı ise halen 7 veya 8 inci baskılarını görmüştür. Düşün ve aksiyon ehramının yapısında kendisine «ütopyalar (Hayal) yolcusu gözüyle bakanlar olabilir. Şurası unutulmamalıdır ki, her ülkü bir ütopya'ya dayanır. Hani «kişi, yaktığı çıra üstüne pervane gerek» değil mi?

Günümüz toplumunda aşırı akımlarla uğraşanlar, Aydemir'in hayatını örnek alabilirler. Aşağıdan siyasal doruklara bakanlara, «Suyu Nasıl Araştırdığını?» şöyle gösterebiliriz:

1 — Osmanlı Turan'cısı, 2 — Bir İhtilâlci Komünist, 3 — Kemalizm ve İnkilâp emrinde bir er...

Her yeni fikir, uygun ortamında kendine özgü bir eylem oluşturabilir. Bu eylem o günün koşullarında düşünülüp değerlendirilmedikçe, o fikre ulaşılamaz, havada kalır. İşte bu ölçüden hareketle :

1 — Turan ve Turan'cılık binası, düşünce mimarı Ziya Gökalp ve arkadaşları tarafından kurulmuştu. Zamanında zorlayan koşullara ve zorunlu bir ihtiyaca karşılık olarak doğmuştu. Cihangir bir Osmanlı'nın Turan hayelleri, yenik düşmüş bir ulusa, yıkık düşmüş bir yurd'a yeniden canlanma şevk ve heyecanı vermişti. Şevket'i Kafkasya'lara fırlatan itici güç işte odur...

2 — Kafkas Dağları ve korkulu vâdileri arasında yenik bir ordu'dan arta kalan yedek subay, henüz yirmiiki yaşındaydı. Renkli düşleri ve parlak tasarıları çökmüştü. Tutunacak yeni ülkü dalı aramaktayen, insanlık, yoksullar, ezilenler, bilim ve teknik kavramları, toplum şarkı ve marşlarıyla esen kuzey rüzgârı kendisini sarıvermişti. İşte böylece aynı zamanda açlık ve ölümle pençeleşen Rusya gibi o da Marks'a tutunmuştu. O sırada kendisi gibi gurbette yaşayan İzmirli Hatice Leman hanımla Kafkasya'da evlendi. Kuzey'in kızıl selleri bu genç Osmanlı öğretmenini önüne katarak Moskova yollarına sürükledi. Moskova Üniversitesinde Tarım ve ekonomi öğrenimi yaptı. Komünist partisi üyesi oldu. O sıralarda Moskova'da okuyan şu Türk gençleri de vardı : Nâzım Hikmet, Vedat Nedim Tör, Vâlâ Nureddin ve İsmail Hüsrev Tökin...

Nâzım Hikmet davaya kendisini öylesine kaptırmıştır ki, ülküye engel olur diye Şevket Süreyya'nın genç eşini, Volga Irmak'ında boğmayı bile tasarlamıştı. Nihayet Şevket Süreyya 1923 yılında Türkiye'ye kesin dönüş yapar. Tutuklanır, hüküm giyer, hapis yatar 29 Ekim 1926 günü affa uğrar ve özgürlüğüne kavuşur.

3 — Son aşamasındaki titiz nefis kontrollerinden sonra 30 Temmuz 1927 günü Ankara'ya gelerek Kemalizm emrin-

de bir er olarak çalışmaya başlar. Trenden indiği zaman cebinde 12.5 kuruşu vardır.

Bundan sonraki yaşamı üç dünya görüşü temeline dayanan Kadro Dergisi ve hareketi dışında, yüksek devlet memuriyetlerinde geçer. Son aşaması da yazarlıktır. Yazarımız, diyalektik felsefe ve tarihî maddecilik teorilerinden gelmesine rağmen Tanrı'ya inanan, Mevlevi tarikatından izinli ve manevi değerlerine gösterişsiz bağlı bir kişiydi. İnsanları sağcı veya solcu diye ayırmadan salt insancıl açıdan bakar, yaklaşır, sever ve sayar bir hümanistti. Geniş kültürü, sonsuz hoşgörüsü ve içten nezaketi ile doğurgan bir yazarımızı yitirdik. Başınız sağ olsun...

Halil İbrahim Göktürk

Not : Manevi Cihazlanma Derneği'nde 2-Mayıs-1976 günü yapılan bu konuşmayı sayın eşi de dinlemiştir.

YAZAR'IN BELİRLİ BAZI ÖZELLİKLERİ :

EKSİĞİ BÜTÜNLEMEK ÜZERE

O'nu görebildiğimiz ve öğrenebildiğimiz kadarıyla bilinen ve bilinmeyen yönleriyle ve gücümüzce anlatmaya uğraştık. Belki de ünlü bir kişinin neler olmadığını açıklamak daha ilginç bir yöntem olabilir :

Bir ömür biterken eksik bir yanının kalmasına gönlümüz hiç razı değil :

— Aydemir, devlet'e ve kişiler'e borçlanmaktan hastalık derecesinde çekinir ve sakınırdı. Haksız mal, emeksiz çıkar peşinde koşmadı ve koşanlara iyi gözle bakmadı, hatta kınadı onları...

— Dostluğu ile beraber olduğumuz her zaman ve her yerde ağzından bir tek kaba söz, çirkin sövgü ve sözcük çıktığını duymadık. Tam anlamıyla «müeddep» yani içten edepli bir adamdı. Bazen birine çok kızarsa «cenabet» der geçerdi.

— Hiç kimsenin kalbini kırmadı, gönlünü incitmedi ve asla sert çıkmadı. Sıkıntı ve rahatsızlık verici kişilere rastlarsa onları uygun bir yolla atlatmasını becerirdi.

— Yurdun köylüsü, emekçisi ve yoksulunun yanında yer alır ve seçeneğini onların paralelinde kullanırdı. Her tür anarşi'nin salt karşısındaydı. Namuslu varlıkları kıskanmaz, överdi.

— Dostlarına karşı her zaman vefalıydı. Bir «Merhaba»nın yıllarla hatırı vardı. Özellikle dar zamanlarında dostlarının yardımına koşmaktan çekinmez ve elinden geldiğince yardım ederdi.

— İçki, kumar, borçlanma, adam ayartma, aldatma, yalan söyleme, arkadan aleyhde konuşma v.s. gibi insan zaâf ve kusurlarına asla yeltenmedi. Açık saçıklık ve edepsizlikten tiksinirdi, fıkra bile olsa.

— Boş gurur, kaba böbürlenme, gösterişli kapris davranışlarına karşı şerbetliydi. Çoğu yerlerde adını bile söylemezdi, tanınmamak için... Aklühikmet yolunun bir iyilik, güzellik ve doğruluk arayıcısı denebilir.

— Ölçülü ve hesaplıydı, ama para ve madde düşkünü değildi. Çok kez kitaplarını, istiyenlere parasız armağan ederdi. Tanrı'ya içten bilinçle inanır, dine ve gerçek din adamlarına derin saygı beslerdi.

— Cami'lere para yardımında bulunur, her yıl anne ve babasının ruhları için mevlit okuturdu. Kur'an âyetlerini Arapça aslı ve Türkçesiyle ezbere okurdu. Ancak din yobazlarının, dinsel gösterişçilerin ve din tâcirlerinin amansız düşmanıydı. Asla bağışlamadı onları...

— Şiire, edebî türlere ve her çeşit güzellik ve güzellere hayrandı. Yazılarında yüzde on oranında hayal ve duygu unsuru kullanırdı.

— Günümüzün siyasal ve sosyo-ekonomik olaylarından çok kez kötümser ve korkulu sonuçlar çıkarırdı. Daha üstün ve daha iyiyi isteyen bir doyumsuzluk içgüdüsü ağır basardı. Titiz ve kaygılı bir düşünür-yazar'ın nitelikleri arasında bunlar yadırganmasa gerek...

— Karaciğer'i yorgun ve Diyabet «Şeker»i vardı. Soyadına karşın kanında demir eksikti. Doktor ilâç ve reçetelerine adeta körükörüne bağlıydı. Hatta doktor'unun böyle bir şeker hastasına verdiği kortizon yüzünden Bursa'da sokakta koma'ya girerek düşüp kalmıştı. Kaldırıldığı Hastanede kanda şekerin 400'e çıktığı görülmüş. Bu kortizon'u bir ara gittiği Londra'da ancak İngiliz doktorlar bıraktırabildi. Genellikle çeşitli ilâçlara karşı düşkünlüğü göze çarpardı.

«MİLLİYET SANAT DERGİSİ» 2 NİSAN 1976 ŞEVKET SÜREYYA VE «TEZADSIZ BİR MİLLET» AMACI GÜDEN KADRO HAREKETİ

İsmail Hüsrev TÖKİN

43 yıl önce büyük fikir ve siyaset adamı rahmetli Ağaoğlu Ahmet Bey, «Devlet ve Fert» adlı eleştiri eserinde şöyle yazmıştı : «Onda taze ve temiz bir havanın serinliğini duyuyorum. Çünkü o, hem ciddidir, hem heyecanlıdır. Çünkü memleketin ciddi meseleleri ile uğraşıyor. Varsın benim duygularıma ve düşüncelerime uymasın. Bunun ehemmiyeti yoktur. Elverir ki tazelik olsun, hayat olsun, fikir olsun, hareket olsun».

Ağaoğlu Ahmet, bu sözleriyle Kadro Hareketini kastediyordu. Liberal düşünceleriyle onun fikriyâtını eleştirmekle beraber, hareketin ruhunda bulunan ciddiliği, heyecanı beğenmişti... Türkiye Cumhuriyet devriminin fikir tarihinde Kadro Hareketi adıyle yer almış olan bu hareketin ilkeleri, Kadro mecmuasında savunulmaktaydı. Hareketin fikir binasının mimarı ve hareketin önderi bugün artık ebediyete göçmüş olan Şevket Süreyya Aydemir'di. Bu fikir adamı, dört arkadaşı ile bu binanın temelini atmış, ona benzeri bulunmayan yepyeni bir şekil vermişti. Hareketin dayandığı fikirler, münhasıran Şevket Süreyya Aydemir'den gelmişti. Öteki arkadaşları da bunları benimsemişler, aynı çizgi üzerinde yürümüşler, henüz bizde rastlanmamış bir düşünce beraberliği ve birliği içinde her biri ayrı bir yönden hareketin nazarî ilkelerini işlemişlerdi (1).

Hareket, yurt içinde ve dışında büyük yankılar yaratmıştı. Atatürk, mecmuaya bir yazı ile özel iltifatlarını gönder-

mişti. İsmet İnönü, devletçilik hakkındaki görüşlerini Kadro'da yayınlanmıştı. Kadro'nun ilkeleri, Cumhuriyet Halk Partisi'nin programını da etkilemişti. Dışarda çeşitli memleketlerde Kadro hareketi hakkında bugün dahi hâlâ devam eden değerlendirmeler yapılmış ve yapılmaktadır. Her etkili fikir hareketi gibi, Kadro hareketi de eleştirilere uğradı. Özellikle komünist cephe, Kadro hareketine hem içeride, hem dışarıda şiddetle saldırdı. Asıl garip olan taraf, bazı iç çevreler, büyük bir anlayışsızlık içinde Kadro'yu komünistlikle suçladılar. Kadro'nun devletçiliğini komünizme eşit saydılar.

Kadro hareketi, nasıl bir fikir sistemi getirmişti? Şevket Süreyya Aydemir fikirlerini ilk önce çeştli gazetelerde, sonra da Kadro mecmuasında yayınlamıştı. Son olarak bunların bir bölümünü, ikinci kez 1968 yılında «İnkilâp ve Kadro» isimli kitabında bir araya getirmişti.

Şevket Süreyya Aydemir, fikir sistemini bina ederken dünya ekonomisinde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra karşılaşılan üç büyük temel görüşten hareket etmişti :

1. Dünyanın taksimi konusunda büyük sanayici ülkeler arasında bir kavga vardı. Bu emperyalizm'di. Bir çelişkiydi.

2. Sanayiin merkezleştiği batı ülkelerinde ise sermayeyi ellerinde tutanlar ile işçi sınıfı arasında bir kavga vardı. Ve kapitalizmin doğuşundan beri sürmüş olan bu kavga gittikçe şiddetleniyordu.

3. Ama bunlardan daha önemli ve bütün dünyanın kaderini değiştirecek ve çağımızın milletlerarası yapısına yeni bir şekil verecek üçüncü bir çelişki daha vardı. O da sömürge ve yarı sömürge halindeki ülkeler ile sanayii ve dünya egemenliğini elinde tutan ülkeler arasında millî kurtuluş hareketi şeklinde kendini gösteren çelişkiydi. Bu millî kurtuluş *hareketlerinin o zamanlar öncüsü, önderi ve zaferle-*

rinin müjdecisi Türkiye idi. Türkiye, dünyada ve dünya tarihinde bütün dünyanın yarınını haber veren bir büyük hareketin, bir kutsal kurtuluşun mücahidi ve bayraktarıydı. Türkiye, bütün sömürge ve yarım sömürge milletlerine kurtuluş savaşlarında örnekti. İşte Kadro hareketi, bu büyük müjdenin, bu dünya ölçüsünde uyanışın ve yarınki sömürgesiz dünyanın tarihsel, sosyal ve ekonomik ilkelerini izah için ortaya atılmıştı.

Aslında Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemlerde yukarıda sözünü ettiğimiz ikinci çelişki, yani batılı sanayici memleketlerde sınıf kavgalarının şiddetlenmesi, sömürge ve yarı sömürge ülkelerin kurtuluş, uyanış savaşlarının bir sonucu idi. Sömürge milletlerin uyanarak ekonomik, politik bağımsızlıklarına kavuşmaya başlamaları, batıda endüstri ülkelerini pazarsız bırakmakta, iş olanaklarının bu yüzden daralması ile sınıf kavgalarının şiddetlenmesine etki yapmaktaydı.

Şevket Süreyya Aydemir, modern çağda millî kurtuluş hareketlerinin bu gelişmesine bakarak şu sonuca varmıştı: Tarihin akışına sınıf kavgaları değil, aksine sınıf kavgalarına ve tarihe millî kurtuluş hareketleri yön vermektedir. Böylece Marks'ın bir temel dogmasına karşı çıkılmış oluyordu. Marksist düşünce, tarihin hareket ettirici faktörünü yalnız sınıf kavgasında görmekteydi.

Kadro, bu görüşü ile dünya komünist partilerinin merkezî organı olan Komintern'in bir görüşüne de karşı çıkmıştı. Komintern'in ikinci kongresinde (1920) millî kurtuluş hareketleri, dünya proletarya devrimi açısından komünist hareketin ancak bir peyk'i, bir uydu'su, bir yardımcı hareketi olarak ele alınmış ve bu görüşün bütün komünist partilerince bu şekilde kabuledilmesi emrolunmuştu. Halbuki Kadro, millî kurtuluş hareketlerini bir uydu, proletarya devriminin bir yardımcısı olmaktan çok uzak görüyordu. Ona göre,

bu hareket bağımsızdı. Dünya tarihinin gidişine yön veren sınıf kavgalarının dahi kaderini belirleyen bir hareketti. Bu bakımdan Kadro hareketi, savunduğu fikirler ile yalnız anti-koloniyalist değil, aynı zamanda anti-komintern bir hüviyet taşımaktaydı. Bu bakımlardan ileri bir milliyetçiliği temsil ediyordu.

Bağımsızlık savaşında en olgun başarıyı Türk milleti göstermiş olduğundan onun tecrübelerinden çıkarılacak ilkeler, bütün millî kurtuluş hareketlerinin ideolojisi olmalıydı. Bu ideolojiye göre, sömürge ve yarı sömürge memleketlerdeki orta çağın köhne sosyal, ekonomik ve kültürel yapıları da tasfiye edilmeliydi. Bu memleketler, uzun yüzyıllar sömürülmekten dolayı millî bir sermaye biriktirememişlerdi. Bu ülkeler, bağımsızlığa kavuştuktan sonra bütünlüklerini, bağımsızlıklarını, kalkınmalarını ancak plânlı, kontrollü bir devlet ekonomisi içinde gerçekleştirebilirlerdi. Kadro hareketi, ileri bir teknolojiye, plânlı bir ekonomiye sahip ve bütün köhne kurullardan yıkanmış, tezadsız bir millet yaratmak, millî kurtuluş hareketlerinin amacı olmalıdır kanısındaydı. Bu düşünce bakımından Kadro hareketi, millî kurtuluş ve devrim hareketinin fikriyatını benimsemiş bir kadronun da yaratılmasını ve memleketin yönetiminin bu düşünce temeli üzerinde yetiştirilmiş bir kadroya tevdi edilmesini savundu.

Şevket Süreyya Aydemir, Kadro'daki çalışmalarından sonra günümüze kadar gelen süre içinde bir çok değerli biografya ve edebiyat eserleri yayınladı. Çeşitli gazetelerde makaleler yazdı.

Kadro fikir sisteminin kurucusu bugün artık aramızda yoktur. Ondan önce iki arkadaşı da (Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Burhan Belge) bizi terketti. Ancak anıları ve eserleri kaldı. Tanrı, her üçüne de rahmet eylesin.

EDEBİYAT SOHBETLERİ

Rauf Mutluay

Cumhuriyet : 28 Mart 1976

«TOPRAĞA DÖNÜŞ»

Bir ölüm haberinin çağrıştırdığı kolayından bir benzetme değil bu başlık; önce benim olmadığı için. «Toprağa Dönüşe»; Şevket Süreyya Aydemir'in, «Bir ömrün hikâyesi içinde bir çağın tarihi»ni anlatan «Suyu Arayan Adam»ının (1961) son bölümünün ara başlığıdır. Altında aynı sözleri taşıyan bir de resim yer alır orda. Bir meyve hevengiyle kasketli, çizmeli, külot pantolonlu «emekli» Şevket Süreyya Aydemir. Şöyle söyler : «Gecelerimin çoğunu ve bana kalan günleriminhepsini çiftliğimde geçirirdim. Toprağımla aramızda çetin bir savaş vardır. Burası bir yarı bataklıktı, biryeşil vâha oldu. Bir hayaldi, bir hakikat halinegeldi. Şimdi toprağımla ben, birbirimizin, hem esir hem efendisiyiz. Zaman zaman onun serin kucağına uzanırım; toprağın tatlı ve ebedî serinliğini sırtımda hissederim. O vakit ruhumun kasvetleri, rüzgârların görünmez kanatlariyle yıkanır. Kaygılarım toprağın derinliklerine süzülür gider. İçimden birtakım mutluluk duygularının kabardığını, ruhumun bir başka âleme açıldığını duyarım. O zaman kollarımı açar, çiçek, çimen örtüleri arasından taze toprağı avuçlarım. Bu toprak hem serin, hem ılıktır. Mavi gök, toprağımla beni okşayıcı kanatlariyle örter. Ve bir gök Tanrıçası, sanki bir ninni gibi, rüzgâra fısıldar : —Avuçlarındaki toprak var ya? Senindir!» (519).

«Güzel ve ruhu kuvetlendirici» diye nitelediği bir görevden Bakanlar Kurulu kararıyla uzaklaştırıldığı gündedir (1950)' densonra bir gün, 507): «Memleketi baştan başa geziyordum.. Büyük ölçüde problemler içinde yoğorulmak, yer altında ve yer üstünde iş ve inşa davalarının canlandırıcı havasını teneffüs etmek, bütün vatan toprağı üstünde insanla tabiatın devler savaşına katılmak, ancak efsanelerdeki kahramanların duyabileceği engin hazlar veren bir şeydi. Kaldıkı, henüz daha yıllarca çalışabilecek bir yaştaydım ..» der. Eski alışkanlığıyla uzun bir kır yürüyüşüne çıkar. Kendi kendisiyle hesaplaşmakta, içinin isyanlarını, kabullerini yoklamaktadır. Kayaş vadisine kadar uzanır. Öfkesine, umutsuzluğuna yenilmek üzeredir: «.. Kırgın ve kötümserdim. Öyle ki, yürüdüğüm yol, bana sanki şu her zaman geçtiğim Kayaş vadisi yolu değil de, hayat yolumun kendisi gibi geliyordu ve sanki bu yol artık bir sona varıyordu. Boş, değersiz ve maksatsız bir sona. Evet, bu yolun artık sona ermesi lâzımdı. Bu yolculuğun artık gayesi kalmamıştı. Zaten aslında da hiç bir zaman manasını bulamadı. Evet, aslına bakılırsa benim hayat yolculuğum, her zaman istikametsiz, her zaman rüzgâra tabi bir bocalayış oldu. Hatta buna bir yolculuk bile denemezdi. Bu yolculukta ben, kâh o yana, kâh bu yana çarpa çarpa sürüklenip durmadım mı? Hem de daima meçhule doğru, daima iradem haricinde...» (508).

Şevket Süreyya Aydemir'in en sevdiği, en çok kullandığı, en fazla konu edindiği kavram, «kahraman» dı sanırım. Elimdeki son kitabının adı bile : «Kahramanlar Doğmalıydı» (Çağdaş Yayınları, 1974). Yorgun ve kararsız Halk Partisi iktidarı sırasında Genel Sekreter Memduh Şevket Esendal, Şevket Süreyya ile mebusluğu için görüşmektedir. Sanayiin ve sanayi medeniyetinin düşmanı ortaçağ loncalarının hasretlisi olan bu babacan adama Aydemir, yeni sanayileşme planlarından söz açıp Sovyetler Birliğinden örnekler vermek isteyince Esendal'ın cevabı şöyledir : «— Rusya'ya bakma.

Artık Rusya yok. Rusya'nın adını artık enaz otuz sene işitmiyeceğiz...» (501). Oysa Şevket Süreyya her zaman bir atılım ve inanç adamı olmuş, yaratıcı insan gücünün üstünlüğüne, Fikret'in «Rabb-i mümkinat» dediği irade ve azim enerjisine inanmıştır. Emekliye ayrıldığı gün bu yüzden bunalıma düşer : «İçimden gelen bir ses şöyle fısıldıyordu :

«— Eğer bağlandığın cemiyet, bugün olduğu gibi, seni birden ve hiç sana sormadan *sevdiğin işlerinden* ayırır, kendi dışına iterse, artık bu yol üstünde sen, kendini kendi iradesiyle hareket eden biryolcu sayabilir misin? Elbette ki hayır!» (509)

İlk basımı 1932'de yapılmış «İnkılâp ve Kadro»yu (2. basım 1968, Bilgi Y.) bir yana bırakırsak, Şevket Süreyya Aydemir'i hem bir düşünür, hem bir edebiyatçı yapan çaba yılları işte asıl bu emeklilik döneminde ürün vermiştir. Önce «Gecenin içinde diğer bir gece olan bu kötümser ruh karan*lıklarıyla yoğurularak» kim bilir ne kadar zaman* yitirir. Epiktetos'un Kandili adını verdiği bir zeytinyağ ışığının yanında kendi kendisiyle hesaplaşır. «Toprağa Dönüş», işte bu kararsız ve karamsar iç hocalayışlarından sonra eriştiği dirliğin adıdır. «Şimdi artık bir emekliyim» diye başladığı sayfalarda kendi kendisiyle baş başa kaldıktan sonra Epiktetos'un bir ilkesine sarılır : «Allahın bize verdiği en büyük nimet, malik olduğumuz halde, malik olduğumuzu bilmediğimiz kuvvetleri bir gün kendimizde bulmak kudretidir». «Suyu Arayan Adam», 523, son sayfasının son satırlarıyla şöyle biter: «Huzurun bir pahası vardır. Evet onu ödemek lâzım. Benim ödediğim paha, hayatımın hepsidir. Ama bundan üzgün değilim. Ödediğim bedel, ulaştığım kaynak için çok değildir. Çünkü bu kaynağın başında ben, yıllar yılı kaybettiğim en değerli şeyi, yani kendimi buldum.»

Ama buyol o kadar uzun ve dönemeçlidir ki, Edirne'nin bir muhacir mahallesinde Balkan göçünün artığı bir ailede

başlayan (1897) bu ömür, o kadar karışık düğümlerle yaralıdır ki. İmparatorluk masalları içinde büyümüş, Ergenekon kurtuluşu ve Turan rüyalarıyla gençliğe erişilmiş, «Hepiniz öleceksiniz!.. Hepimiz öleceğiz!... Vatan kurtulacaktır» söylevleriyle orduya girilmiş, Bilinmeyen Anadolu'da gerçekle karşılaşınca şaşırılmış, gene de Turan kapılarında «Aydemir» ülkücülüğüne kavuşulmuş, galip gelindiğinin sanıldığı günlerde mütareke mağlupluğuna boyun eğilmiş, Azerbaycan kurtuluşuna hizmet adanmıştır. Sonrası Bakû kurultayı, Enver Paşa'yı tanıma, ihtilâlcilik dönemi, Moskova öğrenimi, Cumhuriyet İstanbuluna dönüş, «Aydınlık» dergisinde çalışma ve öğretmenlik, İstiklâl Mahkemesinde on yıla hükümlülük, Afyon cezaevi yılları, 1926 Cumhuriyet bayramında kavuşulan aftan sonra «İnkılâbın Emrinde» sanayi çalışmalarına emek katımı, ülkücü Necati'nin coşku çevresinde adanışlar, «Kadro» yazıları, Atatürk'e yürekten bağlanış, yüksek memurluklar... ve emeklilik.

«Suyu Arayan Adam»ın başlangıcı çok ayrıntılı, bu son dönemi kısa ve kestirmedir. Çünkü bir başka kimlik aynı kişiliğin içinden ayrılıp bağımsızlık kazanmakta, yeni bir yazar doğmaktadır. Çok doğru bir arıtma ile Şevket Süreyya, önce kendi özyaşamını açıklayarak paslarından kurtuluşu; kişisel ayak bağlarından dedikodulu fısıltılardan, yalan yanlış suçlamalardan, geçmişindeki yoldaşlarla onlardan kopuşundan... itiraflarla ayrılır. «Ekmeksizköy Öğretmeninin Hâtıraları» alt başlığını taşıyan «Toprak Uyanırsa», (Remzi K. 1963), işte bu emeklilik yıllarındaki toprak zaferinin otobiyografisidir. Bundan sonrası rüzgârları kendi yaşamını etkilemiş «kahramanlar»ın biyografileri olacaktır: Tek Adam (üç cilt, 1963-1965, Atatürk), İkinci Adam (üç cilt, 1966-1968, İnönü), Menderes'in Dramı (1969), Makedonya'dan Orta Asya'ya (Enver Paşa, üç cilt, 1970-1972).

«Malik olduğu halde malik olduğunu bilmediği kuvvetleri bir gün kendisinde bulmak kudretine» erişen Şevket

Süreyya Aydemir, altmış beş yaşından sonra düşünür ve yazar olarak inandığı her şeyi açıklıkla yazdı. Sonuna kadar insanın yüceliğine inanan kahramanlık ruhuyla ülkücü ve inançlıydı. «Eğer toplum soy bir toplumsa ve zaman kahramanlara gebeyse kahramanlar doğar» ilkesinin doğruluğunu hayatında görmüştü. Bu yüzden «İhtilâlin Mantığı»nda (Remzi Kitabevi, 1973) 27 mayıs hareketini yerli yerine oturttu. Sanırım kendisi de bir kahramanlık özleminde, bu çabanın izindeydi. Toprağında yarattığı uyanış gibi çevresini inandıran bir ülkücülüğün sözcülüğünde hiç durmadan yaşadı ve yarattı. Ölüme alışılamaz; Cumhuriyet, «aramızdan ayrıldı» diye başlık koymuştu. Doğru Gidişi toprağa dönüş için...

MELİH CEVDET'İN OLAYLAR ve GÖRÜŞLER'İNDEN AYDEMİR'İ DEĞERLENDİRME...

Geçenlerde yitirdiğimiz Şevket Süreyya Aydemir üstüne gazetelerde çıkan övgü yazıları okudukça kıvandım; yurdunu düşünen, kafasını bu uğurda içtenlikle yoran bir aydının ölümü uygar bir toplumda elbette böylesi bir yankı uyandırmalıdır. Ancak ilginin ölüm günlerine özgü kalmaması, ölen o aydın kişinin ortaya attığı düşüncelerin bundan yararlanarak daha bir eşelenmesi, tartışmalar varsa, olmuşsa, onların bir çözüme bağlanması da gereklidir. Madem uygar toplumları ölçü diye aldık, öyleyse daha da ileri gitmeliyiz, dahasını da istemeliyiz; aydın kiişleri, ölümlerini beklemeden değerlendirmeliyiz, hem de bu değerlendirme kızmayı ya da sevmeyi araya katmadan yapılabilmelidir. Çünkü duygulanma; yargılarımızı etkiler, aklın ölçülerini sarsar, bu yüzden nice değer güme gider. Şevket Süreyya Aydemir'e bu açıdan bakarsak ne göreceğiz, bir deneyelim.

Şevket Süreyya Aydemir, anlaşılmayı inceleyicilerin çabasına pek de bırakmayan yazarlardandı, ne olduğunu bir kitapta anlatmıştı, bize bu konuda kolaylık sağlamıştı. Burada onun «Suyu Arayan Adam» adlı ünlü kitabını yeniden anlatacak değilim, o kitap çok okundu sanıyorum, yazarının ölümü dolayısiyle çıkan yazılarda da ondan çok söz edildi; övüldü o kitap. Gerçekte iyi bir yapıttı, ilgiyle okumuşumdur; yalnızca bir kişinin düşün ve eylem serüveni değil, bir dönemin genel görünüşü de çıkıyordu ortaya o yapıttan; Osmanlı İmparatorluğunun batışını, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunu içeren bir dönemdi bu; topluma dışardan yaman-

mış sözüm ona bir ülküye,Asya Türklerini birleştirme ülküsüne kendini adamış genç bir subay, yenilginin, düş kırıklığının getirdiği çöküş içinde başka bir ülkü bulur, enternasyonalci olur...

Buraya değin iyi de, bundan sonra o kişinin (artık bir roman kişisi gibi alalım yazarı) ülkeye dönerek kendini yeni bir ideolojiye adaması, yeni bir ideoloji kurmaya kalkması, bence Suyu Arayan Adam'ın üzerinde en çok durulacak yanıdır ve Şevket Süreyya Aydemir adı çevresinde geçen tartışmalar burada toplanır. Ben o kitabın en zayıf yeri olarak enternasyonalci ülkeden dönüş bölümünü bulurum. Gösterilen gerekçeler doyurucu değil de ondan. Sanki yazar istememiştir bunu bize açıklamayı. Acaba Stalin'le birlikte enternasyonalcı ülküden partinin vaz geçmesi midir neden? Bırakalım bunu, çünkü benim bu yazıda konu edinmek istediğim bu değil, biraz daha ilerleyelim: Şevket Süreyya Aydemir, Afyon Cezaevinde kaldığı günler, Türkiye Cumhuriyetinin kurulması tarihsel olayını bir dünya görüşüne oturtma yönünde kafasını yorarken, Komintern kuramları ile hesaplaştığını anlatmaktadır. «Gelişmeler ve çalışmalar bana meselâ Türkiye'nin bir ihtilâle gitmezden ve memlekette kapitalizmin Avrupa'da görülen çatışmalarına yani sınıf mücadelesine sürüklenmeden cihanda müstakil ve eşit bir devlet olduğu kadar iktisaden de bir bütün olabileceği görüşünü verdi... O zaman çağdaş nizamın dünya ölçüsünde bir değil, iki dünya çatışmasının mevcudiyetini sezmemek kabil değildi. Bu çatışmaların biri, kapitalizmin ilerlemiş olduğu memleketlerde proleterya ile burjuvazi arasındaki çatışmaydı; öteki de sömürge ve yarı sömürgelerle metropoller, yani sanayice gelişmiş ileri memleketler arasındaki çatışmaydı». Oysa Kominternci görüş, dünyadaki bütün çelişkilerin, işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki sınıf kavgasında gelip düğümlendiği noktasında toplanıyordu, büyük devrim sonunda sömürge ve yarı sömürgeler de kurtulacaktı.

İşte Şevket Süreyya Aydemir'in Kadro Dergisi ile 1932-34 yıllarında önayak olduğu düşün akımı, ulusal kurtuluş savaşlarını, dünya sosyalist hareketinin bir parçası değil ona koşut, bağımsız bir hareket olarak görüyordu. Sayın İsmail Hüsrev Tökin'in Sanat dergisinin son sayısındaki yazısını okursak, Aydemir, «Tarihin akışına sınıf kavgaları değil, aksine sınıf kavgalarına ve tarihe milli kurtuluş hareketleri yön vermektedir» inanışındaydı ve böylece «Marx'ın bir temel doğmasına karşı çıkılmış oluyordu, çünkü «Kominter'-in ikinci kongresinde (1920) milli kurtuluş hareketleri, dünya proletarya devrimi açısından komünist hareketin ancak bir peyki, bir uydusu, bir yardımcı hareketi olarak ele alınmış ve bu görüşün bütün partilerce kabul edilmesi emrolunmuştur. Halbuki Kadro milli kurtuluş hareketlerini bir uydu, proleterya devriminin bir yardımcısı olmaktan uzak görüyordu.»

Kadro dergisini, Yeni Türkiye'nin anlamını öğrenme tutkusu içinde bir lise öğrencisi olarak ne denli coşku ile okuduğumuzu hiç unutmam. Dünya ve tarih ölçüsünde bizim Kurtuluş Savaşımızın yeri ne idi? Sosyalizm elbette düşlerimizi sarmıştı, ondan bağımsız ya da ona yardımcı olma nitelikleri arasındaki ayrım bir yana (ikisi pekâlâ bağdaşabilirdi), bizm Ulusal Kurtuluş Savaşımız sol ve uluslararası anlam taşıyan br eylemdi.

Derken Kadro, sert eleştirilerle karşılaştı. Sol onu faşist bir akım olarak gördüğünü duyurdu; sınıf savaşını unutturmak, sindirmek amacını güdüyordu bu akım, demek öncüleri bir takım döneklerdi, kuramı yatsıyorlardı. Nazım Hikmet, *Gece Gelen Telgraf* adlı kitabında «Cevap No. 4» başlığı ile bir şiir yayımlamıştı, şiirin üstünde şu satırlar vardı: «Bu şiir gizli bir din halinde bir nev'i neofaşist bir ideoloji yaptıkları halde bunu ikrardan sakınanlara aittir. Böyle bir halt karıştırmıyoruz diyenler üzerlerine alınmayabilirler» ve arkasından şiir geliyordu. İşte ondan bir parça :

Kardeşler onlara sokakta rastlarsanız eğer
Ölümü görmüş gibi çevirin başınızı
Kirpiksiz sarı gözler gözünüze bakarken
Arkanızdan sırtınıza
bir bıçak girebilir.

Fakat Kadro dergisi sol baskılar sonucunda kapanmadı elbet, Şevket Süreyya Aydemir ve arkadaşlarına dergilerini kapatmaları yukardan söylendi. İsmail Hüsrev Tökin, «Asıl garip olan tarafı, bazı iç çevreler büyük bir anlayışsızlık içinde Kadro'yu komünistlikle suçladılar. Kadro'nun devletçiliğini komünizme eşit saydılar» diye yazıyor. İşte Kadro olayı böylece örtüldü gitti. İktidarca ya da egemen çevrelerce solcu, solun gözünde faşist bir olay olarak.

Hangisi doğruydu? «Doğru, bakışa göre değişir» diyebilir miyiz? Buradaki yargı, bir değer yargısı mıdır? Dünya devrimi ve proleterya diktatoryası kavramlarının uğradığı yeni yorumlara göre ele alınabilir mi konu? En önemlisi, aradan yıllar geçtikten sonra neye bağlandı o tartışma?

Aradan yıllar geçti; Doğan Avcıoğlu'nun yönettiği Yön dergisi, bir sayısında Aydemir'le yapılmış uzun bir konuşma yayımladı. Aydemir, Kadro olayını bütün ayrıntılarıyle anlatıyor ve böylece toplumun yeniden güncel konusu durumuna geliyordu. Yine son Sanat Dergisi'nde Mete Tunçay, Aydemir'in «Bu hareketi bir Yeni-Kadro sayma eğiliminde» olabileceğini ileri sürüyor. Ülkemizde, yönetimi, belli bir kadro ile yukardan yürütmek eğilimi hiç bir zaman eksik olmamıştır ve bunun hep halkın yararına olacağına inanılmıştır. Kadro'nun en azından «döneklik» ile suçlandırılması, onun işçi sınıfının bilinçlenip yönetime ağırlığını koyacağı bilimsel gerçeğini bir yana iterek, toplumu bir aydınlar kadrosu ile yönetme düşüncesini gerçekleştirmek istemesi ile açıklanabilir. Atatürk'ün eylemi ise bunların hiç birine benzemez; onun Marksizmle bir hesaplaşması yoktu, ülkeyi kurtaran asker niteliğini taşıyordu her şeyden önce, ayrıca kültür devrimlerinde halkın sağduyusuna da-

yandığını söylüyor ve bunda haklı çıkıyordu. Kendimizi onunla kıyaslama konusunu başka bir yazıda inceleyelim. Burada şuncasını söyliyelim. Mustafa Kemal tepeden inmeci değildi, büyük işini en aşağıdan başlayarak tamamladı.

Yön dergisinde Şevket Süreyya Aydemir'in görülmesi üzerine Cumhuriyet gazetesinde «Açıklığa Doğru» başlıklı bir yazı yazmış, Kadro'da savunulan «Sınıf mücadelesini tasfiye» ilkesinin ancak sömürülenlerin susturulması anlamını alacağını söylemiştim. Fakat benim Kadroculuğa, tepeden inmeciliğe, aydın-asker anlaşması gibi görüşlere aklım yatmıyordu. Tartışma kurallarına uygarca, bağlı kalarak yazdım bunları. Şevket Süreyya Aydemir'den bir mektup aldım bunun üzerine, yanıtını Cumhuriyet'te yayımlayıp yayımlayamıyacağını soruyordu benden. Ayrıntısını unuttum, yanıtı çıkmadı gazetemizde. Fakat yıllar önce ağır biçimde suçlanan Aydemir'in, yeniden değer ve saygı kazanması olayı, o zamandan beri bir sorun olarak kalmıştır belleğimde. Yeni sol, eski suçlamalara boş mu veriyordu? Hiç kimse kalkıp da bana, «Bu çeşit suçlamalar eskiden doğruydu, ama artık koşullar değişti» diyemez, hem bıktım bu «koşullar» sözünden hem de hiç bir koşul bu kadar kısa bir süre içinde bir gerçeği tersyüz edemez. Yanılmak da bütün insanlar içindir.

Sonuca geleyim: demek Şevket Süreyya Aydemir'in Kadro dergisinde beliren siyasal davranışı bir daha tartışma konusu olmadı artık, koşullar değişmişti, kadroculuk düşüncesi saygı kazanmıştı, ona bir daha faşist diyen çıkmadı, araştırmacı bir düşün adamı olarak hep saygı gördü o. Şimdi düşünüyorum da, demek bizim toplumumuzda hiç bir konu ciddi olarak ele alınmıyor, bütün düşünler, bütün davranışlar bir kızgınlık ya da hayranlık dalgası içinde eriyip gidiyor. Yüzlerce örneği var bunun. Ama Aydemir başını kaldırsa da *«Ölümüm üzerine yazılan yazılara bakıp seviniyorum,* ama bu toplu saygıya kavuşmam için ille ölmem mi gerekliydi?» diye sorsa, ne yanıt veririz?

Cumhuriyet : 9.4.1976

VEDAT NEDİM TÖR'ÜN CUMHURİYET'TE YAZARIN HAFTALIK SUTUNUNDAKİ ONUN YERİNE YAZDIĞI MAKALESİ : 29 - 3 - 1976

Her pazartesi, bu sütunlarda yurt ve dünya sorunlarını üstün bir görüşle dile getiren Şevket Süreyya Aydemir'in yerinde, onun hakkında yazı yazmam hayatımın en acı olaylarından biri oldu.

Demek onunla aynı yaşta imişiz : 79.

Dünyada uzun yaşamanın bir nev'i «yalnızlaşma» olduğunu, böyle en yakın arkadaş ve dostları bir bir yitirdikçe, insan daha iyi anlıyor. Geçen gün, bir başka arkadaşım Selçuk Kaskan'ın vefâlı eşini gömdüğümüz gün, Yıldız Kenter'e «Artık soyadımı değiştireceğim, «Gömücü koyacağım» demiştim. Ne kadar haklıymışım. İşte, aradan bir gün geçti geçmedi, bu sabah da Radyo'dan dostum Şevket'in ölüm haberini aldım ve kahroldum. Çünkü Şevket, yalnız çok yakın bir dost olarak değil, fikir ve ideal arkadaşı olarak da benim en çok sevdiğim, inandığım, saydığım bir varlıktı.

22 Mart tarihli «Cumhuriyet»te yayınlanan «Doğum Ağrısı mı, Tükeniş mi?...» başlıklı son yazısını okuyunca, kendisine 23 Martta şu mektubu yazmıştım :

«Pek Sevgili Şevket'ciğim

22 Mart tarihli Cumhuriyet'te çıkan yazını yine büyük iç-acısı ile okudum. Evet, «Doğum ağrısımı, Tükenişmi?»

Biz, bu memleketin yoktan varolduğunu görmüş, bir yarı-koloninin bağımsız millet oluşunu yaşamış ve bize özgü yepyeni bir dünya görüşü davasını gütmüş ve bunun bir fikir sistemi halinde, «Kemâlizm» ideolojisi olarak gerçek-

leşmesini özlemiş insanlar, bugünkü boşluk ve kargaşa karşısında her gün kahroluyoruz. Her boşluk, doğada olduğu gibi, sosyal hayatta da dolar. Mao'dan, Hitler'e ve Ebussuut'a kadar bütün dünya görüşlerinin cirit oynadığı bu memlekette, yalnız Kemâlizm'den bir haykırış yok. Böyle çorak bir ortamda Prof. Philip Schwartz'ın koyduğu teşhis, «Türkiye menfi seleksiyon memleketidir» kanunu bütün acılığı ve acarlığiyle «icrayı habâset» ediyor. Ve biz de böyle karşılıklı dövünüyoruz.

Haydi, bugün de gözlerinden hasret ve muhabbetle öpeyim.»

Belki bu mektup eline bile geçmeden ölüp gitti... Evet, biz, yani Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Burhan Belge, İsmail Hüsrev Tökin ve ben beş arkadaş, 1932 yılında yayınlamaya başladığımız aylık «KADRO» dergisi ile «Kemâlizm» diye adlandırdığımız dünya görüşünü işleyip yaymaya çalıştık. Ve bu fikir dergisini ancak üç yıl yaşatabildik. Bu beş arkadaştan şimdi yalnız Hüsrev ve ben hayattayız.

«KADRO» dergisinin ilk sayısında (Ocak - 1932) çıkan önsözü Şevket yazmıştı. İşte ondan bir parça:

«Türkiye bir inkılâp içindedir. Bu inkılâp kendine prensip ve onu yaşatacaklara şuur olabilecek bütün nazarî ve fikrî unsurlara maliktir. Ancak bu nazarî ve fikrî unsurlar inkılâba İDEOLOJİ olabilecek bir fikriyat sistemi içinde terkip ve tedvin edilmiş değildir. Gerek millî mahiyeti, gerek beynelmilel şümul ve tesirleri itibariyle, tarihin en manâlı hareketlerinden biri olan inkılâbımızın, zatinde mündemiç bu ileri fikir ve prensip unsurlarını, şimdi inkılâbın seyri içinde ve onun icaplarına uygun bir şekilde izah işi, bugünkü Türk inkılâp münevverliğine düşen vazifelerin en âcili ve en şereflisidir. İnkılâbımızın, her biri ayrı ayrı kıymettar ve orijinal olan bu fikir ve nazariye unsurları birer birer izah edildikçe, bu esaslar inkılâp nesli için kriteryumlar

olacak, yeni ve standartlaşmış inkılâpçı tip böyle doğacaktır. Bu tip her nerede, her ne şerait altında olursa olsun, karşılaştığı her inkılâp sahasında, aynı hâdiseyi aynı kriteryumlara vuracak, aynı ölçülerle düşünecek, aynı neticelere varacak ve inkılâbın kendisine hâs CİHANI TELÂKKİ TARZI böyle vücut bulacaktır.

Hülâsa, cihanın bin bir çeşit hadisata gebe olan bugünkü esrarengiz gidişi içinde, *mukadderatını* kendi inkılâbının mukadderatına bağlayan inkılâp neslimizin muhtaç olduğu inkılâp şevkini her zaman uyanık tutmak ve inkılâbımızın bir bakışta idrakimizi durdurur gibi görünen coşkun ve mürekkep cereyanına daima hâkim kalabilmek için, onun prensiplerini hududu muayyen kriteryumlar şeklinde bilmeye, benimsemeye ve benimsetmiye mecburuz.

KADRO BUNUN İÇİN ÇIKIYOR.»

Şevket, benim 75. yaş günümde arkadaşların hazırladıkları broşürde, hayatımızda çeşitli alanlarda yaptığımız şibirliğini şöyle dile getirmişti :

«Vedat'la yarım asra yakın sıkı bir dostluğumuz, bir yol ve fikir arkadaşlığımız vardır. Bu yıllar çok şeylerle doludur. Ankara'nın ve inkılâbın emrinde vazifeler alışımız aynı günlere rastlar. Ben, devlet hizmetinde önemli vazifelere atandım. Vedat, evvelâ sosyal hizmetleri seçti. Onun eski Millet Meclisinin ucundaki bir odada «Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti»ni kurduğunu bilirim. Ben de yetişebildiğim kadar bu cemiyetin yayın işlerine yardım ediyordum. O zaman gördüm ki, Vedat gerçekten bir teşkilât ve disiplin *adamıdır. Hem de herşeyi masa başında, ama tek dakika* aksatmadan, çarkları bir birine çarptırmadan, işletmek şartiyle... O, dokunduğu her konuya şaşılacak bir hayatiyet verir. Onun himmetiyle katıldığımız Budapeşte, Leipzig ve New York Dünya Sergileri, Kemâlist Türkiye'nin tanıtılması
New York Dünya Sergileri, Kemâlist Türkiye'nin tanıtılması
yolunda büyük hizmetler yapmışlardır.

Matbuat Umum Müdürlüğüne tayin edildiği zaman da hiç yoktan yepyeni bir anlayışla küçük, fakat çok canlı ve verimli bir teşkilât kurdu. Daracık bütçesiyle La Turqie Kemaliste gibi, Fotoğrafla Türkiye Albümü gibi, Ayın Tarihi gibi bugün bile benzeri olmayan yayınlar yaptı.

«Kadro» hareket ve neşriyatında da yönetim intizam ve disiplinini biz, Vedat Nedîm Tör'e borçluyuz. Sinirli bir mubassır değil, şuurlu bir teşkilâtçı olarak...

Hepimizi dergiye abone etmişti. Daha garibi, Çankaya Köşkü, Atatürk de 10 adet abone yazılmıştı! Her toplantıya getirilen yeni yazıları insafsızca tarardı. Hatta reddettiği bile olurdu. Ama, bu yöneticilik onu fikir çalışmalarının dışında bırakmıyordu. O da yazılariyle ön planda faaldi. 1. Dünya Harbi sonunda demokratik ülkelerin sosyal bir kategori saydıkları «Milli Plan» fikrinin Kadro dergisi öncülüğünü yapmıştı. Vedat, yalnız Altyapı, Sanayi, Ulaştırma alanlarında değil, Eğitim ve benzeri alanları da kapsayan Millî Kalkınma problemlerinin bir «Millî Plan» bütünlüğü içine alınmasının savunucusu idi. Nitekim bugün, demokrat ülkeler bu çerçeve içinde çalışmaktadırlar.

***Cumhuriyetin 10. yıldönümünde Atatürk, yalnız Kadro* dergisine beyanat verdi ve İnönü hayatının en muhtevalı makalesini oraya yazdı.»**

Şevket Süreyya, çok yaratıcı, doğurgan bir düşünür ve yazardı. O'nun çeşitli eserleri arasında yaşamının dramını anlatan «Suyu Arayan Adam» ve ille Atatürk hakkındaki «Tek Adam» adlı üç ciltlik eseri Millî Kurtuluş Savaşımızın ve Devrim tarihimizin klâsik demirbaş eserleri arasında yerlerini şimdiden almışlardır.

Kendisiyle yıllar boyu gönül ve işbirliği yaptığım can arkadaşım Şevket Süreyya'nın arkasından, halâ yaşayabilen benim ne büyük bir boşluk ve acı içinde olduğum, belki şu kısa açıklamadan sonra daha iyi anlaşılacaktır.

HOCA'YI ÇOK ZİYARET EDEN BİR YAZAR'IN SON YAZISI

Mete TUNÇAY

Yirmisinden yetmişine her kuşakta, Şevket Süreyya Bey'in dostu olmakla övünebilecek insanlar çoktur. Kendimden iki kat yaşlı bir insanı «dostum» diye düşünmeyi yadırgamakla birlikte, ben de onlardan biriyim. Gençleri severdi. Oldukça yeni dostlarından sayılırım. Kendisini on beş yıl kadar önce tanıdım. Bahçelievlerdeki apartmanının yerinde, eskiden küçük, sevimli bir evi vardı. Şevket Süreyya Bey'in semaverinden ilk çaylarımı o evde içmiştim. (O zaman bile ellerinde bir titreme vardı. ama herkesin çayını kendisi koymakta ısrar ederdi. Sonraları, «kendiniz koyun» demeğe başladı.) Birçok akşamüstleri Bahçelievlerdeki evine gittim. gün oldu, beraberce Kayaştaki eski çiftliğinde piknik yaptık, gün oldu, onu Umurbeyde ziyaret ettim, pişirdiği yemekleri yedim.

Şevket Süreyya Bey'in dostu çoktu. Bana göre, gereğinden çoktu. Ona telefon edip de görüşmek isteyen hiç kimseyi geri çevirmezdi. Zamanını nasıl idare ederdi bilmem? Galiba, konuklarını kabul ettiği saatleri sınırlamıştı. Birçok ziyaretçiyi birden ağırlardı. Bu oturumlarda netürlü bir fikir alışverişi olduğunu söylemek güçtür. Daha çok, Şevket Süreyya Bey cömerçe verirdi. Siz başka bir şey sorsanız bile, kendi söylemek istediği şeyi söylerdi. Onun her zaman anlatacak - belli bir entellektüel düzeyin altına düşmeyen bir fikri olurdu, onu anlatırdı. Nadiren alırdı. Bu, almak istediği, araştırmalarıyla ilgili bir noktaydı, çoğucası.

Haklarında uzun uzun yazdığı büyüklerin, biyografi kitaplarından öğrenemeyeceğiniz gerçek havasını, onun evin-

de anlattıklarından sezerdiniz. Örneğin, Afet Hanım'ın Atatrk'ün yaşamındaki yerini, insanca bir bakışla görmeyi, ben Şevket Süreyya Bey'in bu konuşmalarından öğrendim. (Afet Hanım'ı eskisinden daha çok sevdim.) Bir devlet adamının «hususiyet» ne ait bilgilerden çok daha önemlisi, onun sunduğu, insanın doğasına ilişkin derinlemesine bir kavrayıştı.

Bazan, başbaşa kaldığımızda kendisinden söz ederdi. Olduğu herşeyi sahiden olmuştu. Sakarya'da düğüşülürken, Karadeniz dağlarında gözlemle görevli bir partizandı. Daha sonra, Aydınlık'a yazarken, *Rumeli göçmeni bir köylü kılığına* girer, pek güzel becerdiği şive taklidiyle kahvehanelerde propaganda yapardı.

«Türkiye'de Sol Akımlar»ın tarihi üstüne kitabımı yazarken, Şevket Süreyya Bey'in 1932-34'te yarattığı Kadro Hareketi'nde 1925 öncesindeki çizgisinden sapmadığını gözlemlemiştik. Gerçekten, Kadrocular hakkında dillere dolanan «dönüş» hikâyesi pek doğru değildir. Asıl, görüşünü değiştiren, parti olmuştur. (Kitabımda Ankara hükümetinin de bu arada nitelik değiştirmiş - artık kapitalist olmayan bir yola sevkedilemeyecek kadar burjuvalaşma yoluna girmiş - olabileceğine işaret ederim.) Cumhuriyetin ilk yıllarında TKP, Komüntern'in en çok ulusal bilinç gösteren seksiyonudur. Bunun sevabı ya da günahı, geniş ölçüde Şevket Süreyya Bey'indir.

TKP içinde, Komüntern.in isteklerine uygun hareket ederek, onu ve arkadaşlarını alteden Dr. Şefik Hüsnü Değmer olmuştu. Şevket Süreyya Bey, doktorun eline fırsat geçseydi, Stalin gibi çok sert bir diktatör olacağına inanıyordu. Fakat onun yeteneklerini takdir ederdi. Kadro'yu çıkartırlarken, Viyana'dan imzasız bir mektup almış. Bunu, Dr. Şefik Hüsnü Bey'in yazdığına emindi. «İleride, sana gösteririm, okursun» demişti, «Kadro üstüne, ortodoks marxist açıdan en iyi eleştiri odur.» Ama bir türlü bu mektubu bana okutmadı. Belki fazla beğenirim diye endişe ediyordu.

Türkiye'de 1960'dan sonraki solun yeniden canlanışı içinde, Şevket Süreyya Bey'in etkisi, en çok Yön - Devrim çizgisinde görülür. Fakat bu kanadın gelişmesinin bütün sorumluluğuna onu ortak etmek haksızlıktır. Belki, bu hareketi bir Yeni - Kadro saymak eğilimindeydi. Fakat 30 yıl önceki koşullarda geçerliği kuşkulu bir yaklaşımın, sınıf ayrımları iyiden iyiye belirginleşmiş 1960'lar - 1970'ler Türkiyesinde ne kadar ters tepebileceğini doğru dürüst düşünmemişti sanıyorum.

Şevket Süreyya Bey'in eskiden yazdığı kitaplardan, en çok «İnkılap ve Kadro» bilinir. Bu, zaten Kadro dergisinde çıkan başyazılarıdır. Yazar olarak ün kazandığı son dönem yapıtları ise, 1959'da yayınlanan Suyu Arayan Adam'la başlar. Bütün insanlık tarihinin en ilginç dönemlerinden birinin - Sovyet devriminin - ortasında kendi yaşamını anlattığı bu kitap, onun şaheseridir. Konularına yer yer orijinal katkılar getiren ama yer yer de fazla bir şey söylemeden uzayıp giden 10 ciltlik biyografik tarih kitapları (3 Makedonya'dan Orta Asya'ya + 3 Tek Adam + 3 İkinci Adam + 1 Menderes'in Dramı), «Suyu Arayan Adam»ın derinliğine erişememiştir. O da bunu biliyor ve böyle olmasını doğal buluyordu. Yıllardır yazmayı tasarladığı «Kırmızı Mektuplar»ı yayınlanabilecek bir duruma getirebilmiş miydi, acaba? Kendi payıma, benim en az hoşlandığım kitabı «İhtilalin Mantığı» oldu. Kamuoyunda değeri en çok tartışılan kitabı ise, Toprak Uyanırsa» adlı ütopik köy romanıydı. Bu kadar çok övülen ve bu kadar çok yerilen bir edebiyat eseri zor bulunur. Bence onu hiç yazmasaydı daha iyi ederdi.

Bir çok kereler, ona «hocam» derken yakaladım kendimi. Sahiden hocam olmamıştı. Ama daha genel bir anlamda, hiç kuşkusuz «hocam»dı. (Bu mesleki dil alışkanlığının, kendi muhatap olduğum bir başka örneği, aklıma geldikçe gülümserim. Yıllar önce, bir arkadaşım, Sivrihisar'da konuşurken komünizm propagandası yapma suçu işlediği iddi-

asıyla Ankara'da tutuklanmıştı. Sivrihisar hapishanesine gitmesi gerekiyordu. Onu arabamla ben götürdüm, yanımıza iki de sivil polis verdiler. Arkadaşımı yatırdık, dönerken ahbaplığı ilerlettiğim polisler dalıp da benimle şefim şefim diye konuşmaya başlamazlar mı).

Şevket Süreyya Bey'in, neredeyse umursamazlık denecek kadar geniş bir hoşgörüsü vardı. 1967 yılında olacak, bir gün, Sosyalist Kültür Derneği'nde Türk solunun tarihi üstüne bir konuşma yapmaya çağrılmıştım. Kafamda SKD üyelerinden birçoğunun «sosyalizm» anlayışı hakkında pek olumlu sayılamayacak bir izlenim olduğu için, paralel bir düşünüş diye gördüğüm Kadro'ya çatarak aşırtma endaht bir eleştiri yapmaya hazırlandım. Doğrusu, Şevket Süreyya Bey'in de toplantıda hazır bulunacağı aklıma gelmemişti. Oysa, yanıbaşıma oturuverdi. Ben de hazırladığım konuşmayı öylece okudum. En ufak bir tedirginlik göstermedi. Hatta toplantı dağılırken, beni bir yana çekip, «Bu gece ziyaretçilerin olabilir, hazırlıklı bulun» demeyi de ihmal etmedi.

Şevket Süreyya Bey'in en sert saldırılar karşısında bile sarsılmayan hoşgörüsü, yıllardır kişiliğinin bir parçası haline getirmeyi başardığı özeleştiri alışkanlığının bir sonucuydu. Onu özeleştiri gücünün en güzel örneği, gençlik arkadaşı Vâ-Nû'ya armağan ettiği «Suyu Arayan Adam»ın iç kapağına «galiba suyun bulunması, yolun yitirilmesi pahasına oldu» gibilerden bir ithafiye yazmasıdır.

Şevket Süreyya Aydemir'in ölümüyle, Türkiye iyi bir aydın, meraklı bir araştırıcı, değerli bir yazar, ciddi bir devrimci ve gerçek bir insan kaybetmiştir. Şu avuntumuz var ki, kitaplarını okuyarak onunla dostluğumuzu daha yıllarca sürdürebiliriz.

(Milliyet San'at Dergisi)

ACI HABER ÜZERİNE BİLİŞ VE TANIDIKLARININ İLK SÖZLERİ : 27 Mart 1976 - Cumhuriyet -

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün başsağlığı telgrafı :

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Şevket Süreyya Aydemir'in ölümü dolayısıyle eşi Leman Aydemir'e şu telgrafı çekmiştir :

«Memleketimizin yetiştirdiği değerli ve o nisbette verimli yazarlarından biri olan, eşiniz sayın Şevket Süreyya Aydemir'in vefatı haberini, teessürle öğrenmiş bulunuyorum.

Usta kaleminin Türk kültürüne yaptığı hizmetler ve ardında bıraktığı değerli eserler, adının ve hatırasının daima yaşamasına ve canlı tutulmasına vesile olacaktır.

Kendisine, tanrıdan mağfiret diler, uğradığı büyük kayıp dolayısıyle, Sayın Aydemir ailesine, eşimle birlikte taziyetlerimizi sunarız.»

Neler dediler?

Bu arada kendisini yakından tanıyanlar ve yazar arkadaşları Şevket Süreyya Aydemir'le ilgili görüşlerini dile getirmişlerdir. Bunlar özetle şöyledir :

Meclis Başkanı Güven

«Rahmetlinin eserlerini okumak imkânını buldum. Okudum. Kendisi gerçekten ciddi bir araştırmacı. Bilhassa Tek Adam ve İkinci Adam yapıtlarıyla yaptığı incelemeler Türkiye'de büyük bir boşluğu doldurmuştur. Bu konuda rahmetliden başka ciddi çalışmalar yapan ikinci bir adamı maalesef henüz tanımak imkânı bulamadım. Bu itibarla, yerinin doldurulması çok güç bir insanı kaybetmiş bulunuyoruz.

Ailesine, yakınlarına Türk aydınlarına ve tüm yazarlarımıza başsağlığı dilerim. Kendisini her alanda örnek almasını da bu arada, her aydından rica ederim.»

Cemal Reşit Eyüpoğlu (Eski Milletvekili)

«Şevket Süreyya Aydemir'in ölümüyle, Türkiye'nin yaşlı aydın kuşağı, düşünür ve yazar olarak en seçkin bir mensubunu, belki de sonuncusunu yitirmiştir. Sayın Aydemir çocuk yaşta Edirne Öğretmen Okulu öğrencisi ve gönüllü olarak Birinci Dünya Savaşına katılmıştır' Kafkas Cephesinde savaşırken, sonra Kafkas Halklarının Kurtuluş Hareketlerinde rol alırken; daha sonra da Sovyetler ihtilâlinin, Moskova'sında öğrenci olarak, çok zengin gözlemler, sağlam deneyler edinmiştir.

Mustafa Kemal'in güven ve takdirini kazanmış; eğitimci, iktisatçı olarak devlete değerli hizmetlerde bulunmuştur.

Şevket Süreyya Aydemir(bir birey olarak yoktur artık, ama, o sayısız yazıları, kitapları, konferanslarıyla Türkiye'nin düşünce yaşamında kuşaklar boyunca etkisini südürecek ve böylece kafa ve yüreklerdeki yaşamı sona ermemiş olacaktır.

Bu da: Halkçı - ulusçu; insancı - toplumcu olarak tanıdığım, sevdiğim Şevket Süreyya'nın acısını dindiren bir tesellidir sanırım.

Rauf İnan (Yazar)

«Rahmetli Şevket Süreyya Aydemir'i ilk kez İnkilâp ve Kadro kitabı ve Kadro dergisi ile tanımıştım. Bu iki yapıt 1930'larda gençliğin ve ilerici aydınların dili ve görüşü olmuştu. Çünkü Kadro dergisi büyük Türk inkılâbının düşünsel terimlerini ve düşün yapısını kuruyordu. Onun dünyadaki

devrimler siyasal akımlar arasındaki yerini ve önemini belirlemeye çalışıyordu. Çok da başarılı oluyordu. O yıllarda iki aşırı siyasal akım dünyada etkili olmaya uğraşıyordu. Komünizm ve faşizm. Bunlardan biri kapitalizmin ötekisi sosyalizmin aşırılıkları idiler. Bunlar yanında «Ulusal Kurtuluş Hareketi» olarak bugün de «Atatürkçülük» dediğimiz kemalizmi açıklıyordu. Büyük Türk devrimi olan Atatürkçülük, sömürgelerin sömürülen ülkelerin kurtuluşunu ve toplum düzenini, devlet yapısını belirliyordu. Komünizme, faşizme kapitalizme, sosyalizme karşı, böylece hem çok özgün hem de evrensel bir devrim olma niteliği ve değeri ortaya konuyordu.

Edirne Öğretmen Okulundan çıkarak, ilkokul öğretmenliğinden başlayarak Şevket Süreyya Aydemirliğine ulaşmıştı. Onun için çok yazılar çıkacağını umarım, Yazı tarihimizde kendisine özgü çok değerli bir yeri olacaktır. O'nu yok sayanlara karşı, O'nu sevenlere ve O'nun görüşünde, düşününde olanlara başsağlıkları, O'nu yazıp tanıtmaya çalışanlara teşekkürler.»

Prof. Bahri Savcı.

«Şevket Süreyya Bey, yıkılan bir imparatorluktan yeni bir topluma ve onun devletine geçiş döneminin bütün fiziksel ve düşünsel çilesini çekmiş olan kuşağın sivrilmiş bir aydını ve eylem adamıdır.

Yıkılan imparatorluktan geçilerek varılacak yeni toplum muhakkak «ulusal» olacaktı. Tarih bunu böyle çizmişti. Fakat bu ulusallığın içeriği belli değildi. Bu ulusallık, ya klasik burjuvalaşma ekseni üzerinde denenecekti, ya da «çalışma ve çalışanlar kitleleri» ekseni üzerinde olacaktı.

Tarihsel ve yerel koşullar, Türkiye'yi, bu eksenler üzerinde tereddütlere, bunalımlara, zikzaklara itmiştir. Şevket Süreyya Bey'in yaşamı da, bu karmaşık itimlere koşut olarak, dalgalı olmuştur.

Fakat şu var ki, bütün bu dalgalanmalar, başta «Suyu Arayan Adam» ve kadroculuk (Kadro hareketi) olmak üzere Türk Sanat ve siyasal bilimler edebiyatına zengin, ayrıntılı, güzel irdelemeler sunmasını engelleyememiştir.

Şevket Süreyya Bey, yakın tarihimizi ve onun içindeki sosyo politik serüvenimizi aydınlatan değerli yapıtların sahibi olarak yaşayacaktır.

H. İbrahim Göktürk (Yazar)

«Rahmetli Şevket Süreyya Aydemir, hemen onbeş yıldan beri en yakın bir dostumdu. Anadolu'nun değerli arkeolojik ve turistik bölgelerini ikimiz beraberce gezerdik. Ankara'da isek birbirimizi aramadan geçmiş bir hafta olmazdı. Kendisini böyle en yakından tanıyan biriydim.

Alanında çığır açmış bir biyografi yazarı, gazeteci, Atatürkçü fikir adamı olarak her zaman etrafına birşeyler veren biriydi. Böylece bir kültür kaynağı kurudu.

Kişi olarak dürüst, cömert, içten, mütevazi ve vefalı bir dostu yitirdim. Kendisine ait aramızda geçmiş unutulmaz anılar vardır. Bu anıları bir gün sevgili okuyucularına iletmeyi düşünüyorum. Sanıyorum ki, bundan sonra şu benzer deyimiyle kendisini anacağız: «Bu dünyada bir Şevket Süreyya vardı».

Mahmut Makal (Yazar)

«Şevket Süreyya, toprağımızın yetiştirebildiği sayılı fikir ve iktisat adamlarından biriydi. Her dönemde geniş kültürüne ve deneyine dayanarak çağdaş düşünceyi halk kitlesine iletmek için yollar aramış ve bulmuştur. Cumhuriyet'te çıkan son yazısı, bunun en belirgi nörneği, Eserlerinden de bunun böyle olduğu belli. Yerinin doldurulabilmesini dileriz toplum yaşamında.»

Adı verilecek

Ankara Belediye Başkanı Vedat Dalokay, Ankara'da bir parka veya bir sokağa Şevket Süreyya Aydemir adının verileceğini, bu konuda Ankara Belediye Meclisine öneride bulunacağını söylemiştir.

— Yıllar boyu sessizce oturduğun sokak bugün adınla anılmaktadır.

— Evet Hocam! Yaşamını anlatmak üstüne adadığım sözün yerine getirildiğini umuyorum' Tüm kusurlarının hesabını olsa olsa tekbaşına sana verebilirim Hele ki insanoğlu yalnız kendinde olanı verebiliyorsa ve ille de fazlasını değil «Ölüm ve Ölümüyse, ancak ölüm anlatabiliyormuş» öğrendim. Şimdi çevremin, engin bir hoşgörü meltemiyle sımsıcak sarıldığını duyuyorum : Hep Nur Ol!...

AYDEMİR'LE YAPILAN SON GÖRÜŞME :

Milliyet : Kasım-1975 ve 29-Mart-1976

Atatürk hayatında, bir sandığın içine bazı belgeler konmuş ve «devlet sırları» denmiştir. Atatürk öldükten sonra birheyet kuruluyor. Fakat heyet, açmaya yetkili olmadığı kanaatine varıyor ve sandık açılmıyor. Harb Tarihi Teşkilâtına veriliyor. Belgeler yeterince değerlendirilmemiştir. Şartlar ele alınmamıştır, olaylar ele alınmamıştır. Şimdi artık aydına düşen vazife, bilhassa biyografi yazarlarına düşen vazife, daha doğrusu hem kahramanlarımızı yazan, hem millî kurtuluş hareketimizi yazanlara düşen vazife, yeni bir açıdan işi ele almaktır.

*
**

Atatürk kendi aksiyonunun, kendi eyleminin hesabını Büyük Nutuk'da verir. Ama bu Büyük Nutuk'da ancak siyasî bir vesikadır. Gerçi bunun ikinci cildi vesikalar kısmı, bu nutukta temas edilen konuların da belgelerini derlemiş, toplamıştır. Zamanın icap ve zaruretlerine göre, bu nutukta yer almış şeyler vardırki, bunların üzerinde tartışılabilir. Meselâ, Atatürk'ün silâh arkadaşlarından ayrıldığı kısımlar. Eğer Atatürk hayatta olsaydı, bugün nutuktan çıkartır. İstiklâl Harbinde her biri ayrı formasyonlarda olan insanlar birleşmişlerdi.

*
**

İpekçi — Efendim, Atatürk'le ilgili biyografilerin, kitapların en ünlüsünü, en popülerini yazmış bir yazar olmanız dolayısıyla sormak istediğim bir soru var. Atatürk hakkında kitap yazmak isteyen, araştırma yapmak isteyen bir yazarın kaynak bakımından karşılaştığı durum nedir? Yerli ve yabancı kaynaklar Atatürk konusunda yeterli midir, değil midir?

Aydemir — **Bu sorunuza müsaade ederseniz, biraz başka bir mebdeden hareket ederek cevap vereceğim. Evvelâ, biyografi ne demektir ve biyografi yazarının tarih ve konu karşısında mesuliyetleri nelerdir? Bunu, şöyle ifade edebiliriz: Atatürk de dahil olduğu halde, herhangi bir tarihi şahsiyetin hayatı ele alındığı zamanı, evvelâ aslolan kaynaklardan başka görüş açısı var. Bu görüş açısı yazara bir kültür vazifesi tahmil eder. Yazar haddizâtında, bu konuya sadece hâkim olmakla kalmamalı, aynı zamanda değerlendirmelerini, sonuçlarını ve eleştirilerini birbiriyle çelişmeyecek şekilde sistematik bir dünya ve insan görüşüne bağlayabilmelidir. Yoksa, çıkacak eser sübjektif kalır. Bunu şöyle canlandırmak mümkündür: Çok olaylı bir yüzyılda yaşıyoruz. Ve bu yüzyıl, hayatları hepsinin ayrı ayrı ve başka başka açılardan enteresan olan büyük tarihî şahsiyetler yetiştirmiştir. Bunlar ihtilâlcilerdir, devlet adamlarıdır. Harp ve asker adamlarıdır, v.s.... Fakat, hepsine hâkim olan şey, evvelâ hangi vasat içinde bu şahsiyetler belirmişlerdir, hangi şartlar onları ön plana atıyor. Çünkü, bakıyoruz yıllarca sessiz, sedasız kendi köşesinde adı duyulmayan bir adam, bir gün dünya ölçüsünde bir faktör oluyor. Meselâ Hitler... Yahut da buna benzer Çin'de, Rusya'da olduğu gibi. Tamamen kendi devrinin dışında kalmış, fakat bir ihtilâlle ön plâna çıkmış birçok insanlar var. Geliyor, kendi memleketlerinin kaderinde ve kendi kaderlerinde ayrıca müessir oluyorlar. Bunun sebepleri neler?**

Bunun sebeplerini ben, şöyle ele alınırsa doğru olacağına kaniim: Şu bir gerçektir ki, aslolan, olaylardır. Fakat, bu olaylar birtakım şartların neticesinde hasıl olur. Binaenaleyh, aslolan olaylar derken bir eksik ifade olur bu. Aslolan şartlardır dememiz lâzım. Şartlar olayları doğurur. Şu halde, biyografi yazarının birinci vazifesi, önce şartları incelemektir. Hangi şartlar, bu tarihî şahsiyeti ortaya atmıştır? Şartların doğurduğu olaylar, şartların hasılası olan olaylar bizatihî şartlara da, ayrıca etki yaparlarmı? Elbette yaparlar. Şu halde, eski tâbirle münasebet'i mütekabile dediğimiz, karşılıklı ilgiler var, şartlar ve olaylar arasında. Aslolan, şu halde şartlar, ama olaylara müessir oluyor. Olaylar, bizatihî sonra şartları etkiliyor ve bu karşılıklı etkiler ve mübadeleler neticesinde toplum içinde hem şahsın kaderi, hem toplumun kaderi oluşup gidiyor.. Bu bir görüş açısıdır. Şu halde biyografi yazarı birincisi, çağının kanunlarını bilecek, ikincisi ele aldığı toplumun tarihini ve tarihî mekanizmasını bilecek. Tarihi içinde hangi büyük faktörler bu topluma o günün rengini vermiştir. Üçüncüsü, bu tarihî şahsiyet, nasıl oluyor bu toplumun içinden sivriliyor? Sivriliyor ve topluma müessir oluyor. O halde tarihî şahsiyetin rolü nedir? Meselâ şöyle diyelim: Tarihî şahsiyet, toplumu yeniden kendi yaratacağı, yahut kendi düşüneceği istikamete şekilleştirebilirmi, yoksa onun müdahalesi ancak toplum hareketini hızlandırmak veya yavaşlandırmaktan mı ibarettir? Bu konuda idealist ve materyalist görüşler arasında farklar vardır. Fakat materyalist görüşe göre, tarihî şahsiyet bizatihî toplumun mahsulü olduğu için, toplumun içinden çıktığı için, o toplumun da yine birtakım kanuniyetleriyle kaydü şart altındadır, bağlıdır. Binaenaleyh, toplumun gidişatını tarihî şahsiyet hızlandırabilir, yahut yavaşlandırabilir. Ama, yeniden yaratamaz denir. Ben de bu kanaatteyim. Çünkü zemin, malzeme v.s. mevcut toplumdur. Gelelim sualinizin diğer cephesine: Kaynaklar bahsine. Kaynaklar, elbette müessirdir ve kaynaklar olacaktır ki, tevsik edebilelim şart-

ların tesirini. Fakat, bu kaynaklardan evvel yine tarihî görüş ön plânda gelir. Kaynaklar, çünkü bizatihî bir değildir. Kaynakları değerlendirmek bir unsurdur. Yazarın vazifesi, kaynakları değerlendirebilmektir. Eh, kaynakları dilediği gibi değerlendirebilir. Herkes kendi kültür seviyesi, kendi dünya görüşüne kendi tarihî felsefesine göre, dilediği gibi değerlendirebilir. Binaenaleyh, şu halde yazarın, ayrıca bir de kaynakları değerlendirmek bakımından bilimsel diyebileceğim bir kültür seviyesine ve bir kültür hazırlığına, ayrıca bir kültür yetişkenliğine ihtiyacı vardır. Aksi takdirde, bu kaynaklar, şunun bunun elinde olduğu gibi bugün bizde bilhassa, gelişigüzel birtakım mübalâğalarla yahut yanlış değerlendirmelerle ortaya serilir ama, bu serilen eser ömürlü olmaz. Şu halde kaynaklardan evvel, kaynakları değerlendirme niteliği ve yeteneği geliyor. Bununla iş bitiyor mu? Hayır. Kaynakları seçmek lâzım. Bu da değerlendirmenin yine bir cephesidir. Çünkü her kaynak, kaynak değildir. Her kaynak muhakkak olayı ve bu olayların kahramanlarını bize aksettiremez. Şimdi Emil Ludwig'i alalım. Napolyon'un hayatını yazmıştır. Yahut Aleksi alalım. Bu korkunç romanını, daha doğrusu serüvenini yazmıştır ve diğerlerini de yazmıştır ve yazarken, gerek Emil Ludwig, gerekse Aleksi ve bunlara benzeyen yetenekli biyograflar, evvelâ o ülkenin tarihî yapısı, jeopolitiği, jeopolitiklikten gelen sosyal faktörler, jeopolitiğin toplum üzerindeki tesiri üstünde derin derin düşünürler ve bulurlar. Ve burada bir efradını cami ağyarını manî dediğimiz eski deyimde bir ameliye cereyan eder. Gerekli olan unsurlar derlenecek, gerekli olmayanlar bir kenara itilecek. Bu kadar mı? Hayır. Şimdi bu gerekli unsurların bir de inşası lâzım. Meselâ, Müthiş İvan'ı, Korkunç İvan'ı ele alalım. Korkunç İvan, Rusya'nın kurucusu. Rusya, Batı medeniyetine en son intibak eden bir ülke ve bunun halkı da en son Batı medeniyetine karşı kapılarını açan bir halktır. Hattâ daha doğrusu denilebilir ki, Rusya nihayet 19. yüzyılın mühsulüdür aslında. Fakat Müthiş İvan, 19. asrın

adamı değildir. Müthiş İvan, bir Rusya yaratmıştır. Tam mütecanis olmayan bir toplumdan mütecanis bir devletin **kurucusu olmuştur. Aynı şey, Deli Petro veyahut Büyük Petro'da da var. Napolyon'a gelince; Napolyon bir ülkenin yabancısıdır. Korsikalı'dır. Fransa başka bir ülkedir. Halbuki Emil Ludwig, Napolyon'u alır, Fransız toplumu için aktif kılar ve onun harekâtını değerlendirir, meknuz olan bunun yani içinden yaşayan fakat, hayat sahası bulamayan ihtirasları yavaş yavaş ortaya dökülür ve nihayet imparatorluğa kadar gelir. Buraya kadar olan bu temaslarım, şunu ifade ediyor ki, kaynaktan evvel, kaynakları değerlendirme. Toplumu, toplumun tarihi içinde değerlendirme. Toplumu, toplumunvatanı içinde değerlendirme. Yani jeopolitik, coğrafî ve tarihi şartlar etüd edilmedikçe ve bunlar üzerinde derinliğine durulmadıkça, kaynakları ele alarak yalnız bu toplumun hasılası olan bir kahramana rengini vermek ve onu gerçek hüviyetiyle aksettirebilmek mümkün olmuyor...**

İPEKÇİ — Evet kaynak sorununun yalnız başına kaynak olarak alınmaması gerektiğini böylece gayet güzel belirtmiş oldunuz. Bu özellikleri dikkate alarak, Atatürk'le ilgili biyografileri ve araştırmaları hazırlanışı bakımından, mevcut kaynakların değerlendirilişi bakımından nasıl açıklarsınız?

AYDEMİR — **Şöyle ifade etmek yerinde olur; Atatürk, Osmanlı İmparatorluğunun son devrinin bir çocuğudur. İmparatorluğun dağılış devrinin çocuğudur. Bu imparatorluk dünya tarihi içinde bir zaman büyük değerler getiren, yeni değerler katan bir büyük toplumdu. Fakat hali harekette bir toplum olduğu için Türk ırkı, evvelâ Çin sınırında idi, Çin kültürünün tesiri altındaydı. Orta Asya'ya geldi, Orta Asya kültürünün tesiri altında kaldı. Arabistan'a, Bağdat'a indi, Arap kültürünün tesiri altında kaldı. Bizans'a geldi, Bizans kültürünün bize mirası, Bizans mimarisidir. Ondan sonra Batı'ya yayıldı, Batı tesiri altında kaldı. Binaenaleyh biz**

bir imparatorluktuk ki, sentetik bir mahiyet arzediyorduk demeyeyim, ama haddizâtında daima ve baştan sona kendini arayan bir toplum olduk. Buna mukabil meselâ Çin beş bin senedir aynı yerde oturur. Gelen gelir burayı istilâ eder, Moğollar gibi, Mançurlar gibi, filân gibi. Bu gelenlerin kılıcı vardır, mızrağı vardır. Ama Çin'in de alfabesi vardır, kültürü vardır. Ve alfabe, mızrağı ve kılıcıyla Moğollar Çinlileşir. Ve yine o toplum için devam ederler, en az 5000 yıl. Ama bizse Asya'nın en dinamik ırkıyız, bu imparatorlukları kurarız. Ama bu imparatorluklar durmadan batar ve çıkarlar. Çin İmparatorluğu ise yalnız olduğu yerde tahammül eder, yeniden yoğrulur, yeni yeni hanedanlar gelir. Ama yine Çin kalır. Şimdi Atatürk'e gelince; Atatürk yine böyle bir imparatorluğun, yani Osmanlı İmparatorluğunun yıkılış ve dağılış devrinde gelmiştir. Aile hayatını ve aile menşeini biliyorsunuz. Bir aralık Atatürk'ün akıbeti tamamiyle karardı. 7 yaşında iken babası öldü, anası evlendi. Hatta annesinin evlendiğinden kendisinin dahi haberi yoktu ve bunu öğrendiği zaman anasına karşı büyük bir kin, bir kırıklık duydu. Yakın akrabaları da pek yoktu. Bunu işte çırak yapalım, şunu yapalım, ne yapalım. Ama bu kendi yolunu kendi açtı Nihayet Askerî Rüştiye. Askerî Rüştiye'de ondan sonra biliyorsunuz askerlik hayatı başladı. Ve böyle bir yoksulluk ve müphemiyet içinde gelişti. Atatürk'ün lehine olmuştur. Çünkü anasına da dediği gibi. «Bak ben yarın neler olacağım.» Ve hakikaten ve bir gün neler olmuştur.. Şimdi Atatürk bu vasattan, bu çevreden gelen bir insan. Şimdi bu imparatorluğun hâli, problemleri kendisi için bir problem. Bunlara karşı kültürü belki zayıf, fakat hayali realist, büyük hayallere kendini veriyor ama sonunda daima realitelerle karşılaşmayı ve bağdaşmayı biliyor. Bu alandaki kaynaklara gelince; Atatürk'ün bu alandaki kaynaklar bakımından evvelâ kendi ülkemizde hazinesi zayıftır, yani Türkiye hakikatte Atatürk hâdisesini lâyıkiyle değerlendirecek eserleri henüz vermiş değildir tamamen. Sebebi de

gayet basit. Baştaki faktöre bağlıyorum. Çünkü bizde olayları incelerler ve olayları şartlara bağlamazlar. Halbuki aslolan şartlardır, demiştik. Olaylara müessir olur, o da olur amma aslolan şartlardır. Binaenaleyh Türkiye'de Türkçe olarak Atatürk hâdisesini anlatacak kaynakları ararken çok dikkatli olmak gerekiyor. Büyük Millet Meclisinin zabıtları eldeki vesikalardır. Ama Büyük Millet Meclisi'nin zabıtları da, mütecanis bir Meclis olmadığı için, bu Meclis, yani birbirini anlayan, ama bir gayede birleşmişler başka. Fakat mütecanis birşeyde, hocalar, hacılar, işte entellektüeller, askerler v.s. olmadığı için bu Meclis de her günkü toplantılarında, olayları bir başka türlü ve her ağızdan bir başka değerlendiriyor. Ama bunlar Meclisin zabıtlarını teşkil ediyor.

İPEKÇİ — Kaçıncı Meclisten bahsediyorsunuz efendim?

AYDEMİR — Birinci Meclisten...

İPEKÇİ — Aslında Meclisin zabıtları el'an açıklanmadı...

AYDEMİR — Açıklanması lâzım, fakat açıklanmadı. Hele kapalı celseler hiç açıklanmadı. Boyuna açıklayacağız derler, açıklamazlar, bu bir ihmaldir. Başka hiç bir şey değil....

İPEKÇİ — Herhangi haklı sayılabilecek bir gerekçesi var mı?

AYDEMİR — Yoktur, tembellik... Siyasî tembellik deyin, ne derseniz deyin. Çünkü Meclisin içinden bunlara eğilecek eleman, günlük politikalar içinde vakit bulup kendini bu işe veremiyor. Ve nitekim Atatürk'ün zamanında bunlar zaten bir tabu gibi, kimse dokunmazdı. Çünkü Atatürk her-

şeye hâkimdi. Atatürk'ün çevresinde herhangi birinin Meclis zabıtlarına eğilip birbirine mütezat fikirleri-ki Atatürk'ün de aleyhinde söylenenler var, lehinde söylenenler var - karıştırması, bunları tetkik etmesi, telfik etmesi filân pek hoş gelmiyordu kendilerine, ondan çekiniyorlardı.

Atatürk öldükten sonra ise harp başladı Gerçi harple Atatürk'ün ölümü arasında hakikaten pek az bir mesafe vardı. Biliyorsunuz Eylül 1'de harp başladı. İkinci Dünya Harbi. Ondan sonra memleketin harpten mütevellit dâvaları v.s. Yine münevverleri Meclise yönelmekten alıkoydu. Nadir bazı yazarlar bu vesikalardan istifade etmek istemiştir. Ama bu vesikaların hey'eti umumiyesi gizliler de dahil olduğu halde önümüzde olmalıdır ki, biz Birinci Millet Meclisi'nin faaliyetini ve bu Meclis içinde Atatürk'ün müdahale veya yol göstericilik rollerini lâyıkiyle değerlendirelim. Bu yoktur, olmadı. Harplerin bile tarihi yazılmadı. Hâlâ Trablus Harbi yazılmamıştır. Balkan Harbi yeni yazılıyor... Millî Mücadele de ancak şimdi Sivas Kongrelerine filân gelmiştir. Harp Tarihi Teşkilâtı da bu suretle biraz arkada yürüyor, iç isyanlar yazılmıştır... Bütün bunlar Atatürk edebiyatı içinde, Atatürk devrini anlamak üzere acaba kâfi midir? Değildir. İkincisi, Atatürk devri, İttihat Terakki devrini takip eden bir devirdir. Ve biz İttihaz Terakki devrinin malzemesini, edebiyatını, kaynaklarını evvelâ incelemeliyiz ki, İmparatorluğun son devrini, bunu Millî Mücadelenin problemleriyle birleştirebilelim. Halbuki bu vesaik ortada yok Nitekim İttihat Terakki Merkez-i Umumiyesi'nin şimdiye kadar hiç bir vesikası bulunmamıştır. Yıllardan beri ben ve benim gibi çalışmak isteyen arkadaşlar bu işin üzerindeyiz. Clâl Bayar'la v.s. ile hayatta olanlarla konuşmuşumdur ve İttihat Terakki Merkez Komitesi'nin ve Merkez Teşkilâtının harbe müteallik olan raporları v.s. yok. Yalnız İttihat Terakki kabinesi içinde şayanı dikkat bir insan olan Maliye Nazırı Cavit Bey Selâniklidir biliyorsunuz. Ve orda bir hoca idi geldi. Cavit Beyin evvelâ bir kısmı Tanin gazetesinde Hüse-

yin Cahit tarafından yayınlana n,fakat ihmalkâr bir şekilde yayınlanan ve -o zaman da Tanin'in pek okuyucusu yoktu- yayın içinde kaybolan bazı Cavit Beyin hatıraları. Şimdi o Tarih Kurumuna maledildi. Bulduk, oğlundan rica ettik, uzun araştırmalardan sonra şimdi 24 defter, hepsi Cavit Beyin el yazısıyle yazılmış, ikişer günlük, üçer günlük notlar halinde. Ve biz ilk defa bu sayede gerçek olarak ve Cavit Zeyin el yazısıyle harbe nasıl girdik ve niçin girdik ve harp içinde durumumuz ne idi? Yabancılarla münasebetler ne idi? Şimdi ilk def'a bunu Cavit Beyin el yazısı hatıralarından okuyabiliyoruz, bu Tarih Kurumuna maledildi.

Yalnız Cavit Beyin bu hatıralariyle İttihat Terakkî devrini tevsik etmiş bulunuyoruz ki, bu çok hazindir. Tabii fakirliktir, bu azdır. Ama Cavit şahsiyetli bir adammış, onu, İttihatçıların, hemen önde gelenlerin hepsini - ki bilâhare bunlar Türkiye'den ayrılınca Moskova'ya geldiler, Enver Paşa dahil Talât Paşadan gayrileri hepsi geldiler. Ve bunlarla uzun uzun konuşmuşumdur - tanımışımdır. İçlerinde bunların bir tek satır yazı yazanı yoktur. Talât Paşa hatıra yazmış değildir. Cavit'in Talât Paşa'nın hatıraları diye neşrettiği şey gayet noksan, önemsiz bir halde kalmaktadır. Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin zabıtları v.s. gibi Atatürk'ün de bir zaman kendisinin de mensubu olduğu İttihat Terakkî devrinin şartları üzerinde Büyük Millet Meclisi hükûmeti devrini ve cumhuriyeti o şartlara bağlayacak kaynaklardan haddizâtında mahrumuz, Yabancı kaynaklardan Morgentaw, Amerikan sefiridir. Mengenheım'in bazı şeyleri var, Von Liman Paşa'nın hatıraları var, ama o daha çok askerî alandadır. Bu hatıraları neşredildi Türkiyeîde. Fakat İttihat Terakkînin iç problemlerini vermez. Bunları yetersiz buluyorum, tabii. Binaenaleyh cumhuriyeti kendinden evvelki devre bağlamak bugün çok zordur. Çok yetersizlik karşısındayız. Hattâ bu bakımdan Abdülhamid devri daha zengin hatıralar bırakmıştır. Meselâ Abdülhamid'in işte 7-8 defa Sadrazamı olan Sait Paşası, yani

Küçük Sait Paşa'nın hatıraları üç cilttir. Bunlar eski Osmanlıca'nın bir defa bir abide kadar güçlü ve kuvvetli üslûbu ile meydana getirilmiş. Hakikaten şayanı dikkat ve hakikaten herşeyi açıklayan, Abdülhamid devrinin bütün problemlerini açıklayan ciddî eserlerdir. Bunları daima teşvik etmişimdir, yeniden basılsın diye ama yeniden yeni harflerle basılmadı. Ama geriye baktığımız zaman, Abdülhamid devrine, iki abide eser buluruz: Bunun biri Sait Paşa'nın hatıralarıdır. Biri de Mithat Paşa'nın hatıralarıdır. Mithat Paşa da bildiğiniz gibi son Osmanlı devrinin en büyük siyasî bir devlet adamıdır. Bu bir gerçektir. Abdülhamid'in de galiba en büyük suçu Mithat Paşa'yı boğdurmasıdır, birtakım şeylerden sonra. Bunun dışında Kâmil Paşa'nın hatıraları vardır. Cevat Paşa'nın kısa hatıraları vardır. Ahmet Celâlettin Paşa'nın hatıraları vardır... Alnı Yanık Ferit Paşa'nın yanındaki bir zatın keza o devre ait hatıraları vardır. Ve bunlar bizi Abdülhamid devri hakkında oldukça tenvir ederler ve yabancıların ise çok yazıları var Abdülhamid devri hakkın- ...da

İPEKÇİ — Atatürk'ün geldiği şartları yeterince tesbit etmeye izin verecek belgeler, kaynak yetersizliği var değil mi?

AYDEMİR — **Vardır.**

İPEKÇİ — Bunun dışında öyle zannediyorum ki, Atatürk'le doğrudan doğruya ilgili olan belgelerin de tamamı açıklanmış, ortaya çıkarılmış değil...

AYDEMİR — **Ha şimdi Abdi Beyefendi nedense bir şey ifade edeyim. Atatürk kendi aksiyonunun, kendi eyleminin hesabını Büyük Nutkunda verir. Ama bu Büyük Nutuk da ancak siyasî bir vesikadır. Gerçi bunun ikinci cildi vesikalar kısmı, bu nutukta temas edilen konuların da belgelerini derlemiş, toplamıştır. Fakat bunun yanında hakikatta eski tâ-**

birle konuşacağım, kusura bakmayın, Türkçeye tercüme ederiz müştereken. İcabatı zaman ile. Yani zamanın icap ve zaruretlerine göre, bu nutukta yer almış şeyler vardır ki, bunlar üzerinde tartışılabilir. Meselâ Atatürk'ün eski silâh arkadaşlarından ayrıldığı kısımlar. Farzedelim Kâzım Karabekir, Ali Fuad Paşa'nın, Rauf Beyin, Rafet Paşa'nın v.s.'nin kendisine karşı bir komplo tertip ettikleri, Ordu'yu ele almak istedikleri v.s. üzerinde söyledikleri sözler bu nutkunda yer verdiği kayıtlar, eğer Atatürk hayatta olsa bugün nutuktan çıkartır. Ama o günkü 1927'de bu nutuk biliyorsunuz söylenmiştir. Bu ayrılanların hicranı diyelim, yahut bunlar üzerinde bunlar birer kurbandır kanaati Büyük Millet Meclisi'nde de hele bir kısım çevrelerce çok yayınlandığı çünkü bunlar hem o vakit ekarte edildiler, hem Cumhuriyet Terakki Perver Fırkasını kurduktan sonra da fırkaları birkaç ay sonra kapatılıp yine büsbütün ikinci bir sürgüne mahkûm oldular ve üçüncüsünde hepsi Atatürk'e suikast meselelerine karıştırıldı. Bunların doğru olmayacağı, bu adamların Atatürk'e suikast tertip etmeyeceği bedihi idi. O halde bu hassasiyete karşı Atatürk'ün hayır biraz ağır oluyor ama, onlar birer haindi mânasına ifade eden şekildeki bu beyanları, bu nutka sadece siyasî vesika şeyini verir, gerçek vesika şeyini vermez. Ben bu konuda durdum. Çünkü bir yerinde, Atatürk nutkunda da der ki bunu keşfettikten sonra, bunların bize karşı hareketlerini tesbit ettikten sonra, bu kısım benim kitabımda var ama, galiba geniş ölçüde başka yerlerde söylenmedi, yazılmadı,- «İsmet Paşa'yı, Kâzım Özalp'ı, ayrı bir odaya çağırdım, ne yapacağız dedim. Karar verdik. Çünkü o gün muttali olduk ki,bunlar bize karşı şudur, budur, işte karar verdik ya mebus olacaksınız, ya kumandanlıktan istifa edeceksiniz... Şu olacak ,bu olacak... Bunu İsmet Paşa ile konuştuk. Hoş bir sahne oldu, Paşaya son yıllarda biraz yakınlığım fazla idi. Dedim ki, Paşam işte nihayet sizi çağırmış Atatürk ve bunların suçlarını size anlatmış, siz de ya öyle mi demişsiniz. Kovalım bunları, yahut şunu yapalım, bunu yapalım.. Ya asker, ya mebus olsunlar, da-

ha doğrusu ekarte edilsinler demişsiniz. Atatürk böyle diyor. Siz ne dersiniz, dediğim zaman hafifçe güldü. Valla Şevket Süreyya ben o geceyi hiç hatırlamıyorum dedi. İsmet Paşa'nın hatırlamayacağı birşey yoktur. Sonra Kâzım Özalp'la konuştum. Atatürk'ü tezkip etmek için söylemiyorum bunları, icabatı zamanı söylüyorum. Yani zamanın icabı dolayısıyla müracaat edilmiş olan bu beyanları ve şeyleri söylüyorum Onu anlattım. Kâzım Özalp, saf, temiz bir adamdı. Biraz da gerçi İsmet Paşa ile filân arası pek iyi değildi ama, dedim ki, Paşam Atatürk böyle diyor nutkunda, sizi çağırmış bir odaya, şu olmuş ve o gece karar vermişiniz ki bunlar ya mebus olur, ya kumandanlıktan istifa eder. Şu olur, bu olur. Daha doğrusu bunları ekarte edelim. Yok canım dört ay evvel karar verdik biz o işe dedi... Sanıyorum Kâzım Özalp'ınki, daha doğru idi... Atatürk'ün böyle bir hareket tarzı acaba doğru mudur? Evet ihtilâlin mantığı bakımından doğrudur. Nitekim Tek Adam isimli eserimde, Atatürk'ün bunlardan ayrılışını, malûm biliyorsunuz ifadesi de gayet güzel ve şairanedir. İşte etrafındaki bu arkadaşlar, görüş ufuklarının sonuna gelerek birer birer beni terkettiler der. *Hakikaten dikkat uyandırıcı insandır.* Fakat aslında ihtilâlin mantığı bakımından doğrudur. Yoksa olay doğru ifade edilmemiştir. Ve doğru ifade edilmemiş bazı noktaları da vardır, icabatı zaman ile...

İPEKÇİ — Bunların şimdi doğru olarak ifade edilmeleri mümkün müdür zamanı gelmiş midir?

AYDEMİR — Mümkündür ve zamanı gelmiştir. Ben zaten kitabımda bunların icabatı zaman ile söylendiğini yazdım...

İPEKÇİ — Efendim dilerseniz, biraz sonra cevaplandıracağım dediğiniz noktaya gelelim. Yani Atatürk, Atatürk olduktan sonraki dönemle ilgili belgeler, kaynaklar, objektif bir değerlendirme için yeterince kullanılmış mıdır, değerlendirilmiş midir?

AYDEMİR — Hayır değerlendirilmemiştir, benim kanaatime göre. Sebep de yine basittir; bunu şöyle bir misalle canlandıralım. Harp Tarihi Teşkilâtı vesika kullanır. Vesikayı değerlendirme sistemi doğru olmak şartiyle görevidir... Atatürk'ün şahsiyeti, inkılâbımızın akışı, büyük millî kurtuluş hareketinin problemleri v.s. vesikaların değerlendirilmesine gelince; iş değişir. Çünkü burda bu vesikaları değerlendirecek olanların dünya görüşleri, kültürleri formasyonları, objektif ve sübjektif cepheleri ve eğilimleri ayrı ayrı rol oynar. Ayrı ay rırol oynadığı için de, bu vesika her cepheden başka türlü değerlendirilebilir. Ve nitekim niçin Birinci Meclis kendi içinde boyuna cidal halinde idi. Hattâ Atatürk'e kürsüde reislik ederken, muhalif gruptan, yani ikinci gruptan Şükrü Bey çıkıp «bu serseriyane gidiş nereye» diye sorabilmiştir. Hem de Büyük Taarruzdan az önce. Ağır bir sözdür ama Atatürk pek memnun olmuştur. Çünkü düşmanları nasıl değerlendirecek? Demek ki bunların yapacağı hiç bir şey yok. Ve kendileri de her ne pahasına olursa olsun, ne alırsak kurtaralım diyorlar. Atatürk memnun. Matlup olan gizlemek bu faaliyetleri... Şimdi bunun gibi yine o demin ta baştan beri söylediğime göre, vesika vesikadır, ama asıl olan vesikanın değerlendirme ölçüleridir.

Meselâ Atatürk'e sorsak, yahut şu problemi şöyle koyalım: Acaba bu mücadelesi esnasında yıldığı dakikalar olmuş mudur? Evet olmuştur. Nitekim «Tek Adam» a alınmış bir parça vardır; o da zaferden sonra Atatürk, Ulus, o zaman Hakimiyet-i Milliye adı. Muhabirini ve muharrirlerini çağırıyor, kendisinin böyle bir ânını kendisi hikâye ediyor. Tek Adam'da mevcut. Ulus'un tarih ve numarası da verilmek şartıyla. Diyor ki, «Çok müşkül şartlar ve bütün müşkülâtın da mesulü de ben telâkki ediliyorum. Demek ki, ben olmasam milletle padişah koyun koyuna pek güzel yaşayacaklar. Eh düşmanlar? Düşmanlar da, bu Meclisi istilâ etmeyecek, benim yüzümden istilâ ediyorlar. Eşkiyalar da dağa çıkmayacak, benim yüzümden çıkıyorlar. İşte millet de şu

olacak, açlık, sefalet v.s. harp de olmayacak... Bunu düşündüm diyor, karar verdim çekilmeye. Topladım arkadaşlarımı diyor, anlattım. Buyurun içinizden birisini seçin, o gelsin ben çekiliyorum» dedim diyor. Tabiî arkadaşları herhangi vaziyet göstermiyorlar. Teklifi kabul etmiyorlar. Zaten ben de kitabımda derim: Acaba çekilir miydi? Hayır çekilmezdi. Ama sondajını yapıyor.

İPEKÇİ — Efendim, bu açıklamalarınızdan çıkan iki önemli sonuç var: Bir kere belgelerin yeterli olarak bulunup ortaya konması, sonra o belgelerin yeterli olarak değerlendirilmesi... Birinci nokta ile ilgili olarak tekrar birşey sormak istiyorum izin verirseniz. Belgelerin belirli bir dönem için, özellikle çok yetersiz olduğunu açıkladınız. Ben öyle zannediyorum ki, varolup da henüz açıklanmamış bazı belgeler var. Birinci Meclis zabıtlarına da değindiniz. Ama onun dışında, meselâ bir Karlsbad Hatıratı var zannediyorum Atatürk'ün. Bu ve buna benzer açıklanmamış belgeler var mı daha?

AYDEMİR — **Var tabiî. Çünkü Atatürk'ün hayatında bir sandığın içine bazı belgeler konmuş ve «devlet sırları» denmiştir. Bu sandığın içinde devlet sırları vardır. Atatürk öldükten sonra bir heyet kuruluyor, meselâ dostum Profesör Enver Ziya Karal da içindedir. Fakat sandık ortaya geldiği zaman Enver Ziya diyor ki, bunu bizim açmaya yetkimiz yoktur. Bunu ilerde kanun ister açılmak için belki, yahut başka birşey. Binaenaleyh biz bunu olduğu gibi bırakırız. Şimdi bu Harp Tarihi Teşkilâtına verilmiştir. Açıldı mı? Benim bildiğime göre açılmadı. Acaba ne çıkacak içinden? Onu da bilmiyoruz.**

İPEKÇİ — Bilen yok mu?

AYDEMİR — **Kapalı kutu... Bunun gibi daha bazı şeyler de vardır. Her gün yeni şeyler çıkıyor. Meselâ bu Enver Paşa'nın ailesinde derlenmiş, toplanmış olan dört - beş bin yaprak belgeyi Tarih Kurumuna teberru ettirdik.**

İPEKÇİ — Ben Atatürk'le ilgil olarak sormak istiyordum.

AYDEMİR — **Atatürk'le ilgili belgeler var bunun içinde, onun devri ile... Meselâ en son orda bu Atatürk'ün teşkil ettiği Komünist Partisine ait bir belge var. Başına Kubeyiş diye eski bir mutasarrıf geçiriliyor, işte Meclisteki Atatürk-ün yakınlarından şeyler, fazla olarak da Atatürk, ordu kumandanlarına, işte Kumandan Yoldaş Hazretleri diye filân mektup yazıp, işte siz Meclis İdaresindesiniz falan filân... Bunlar var. Bu neden? Ben bu ânı Batum'da yaşadım. Enver Paşa da gelmişti. Ve Türkiye'ye girmek istiyordu. Hattâ bunun vesikalarını buldum. Onları da Tarih Kurumuna verdirdim. Diyor ki, eski yaveri Şükrü Beye yazdığı bir mektupta, geleceğiz ayak altında ezeceğiz, şöyle yapacağız, filân fişmekân. Türkiye'ye gelecek. Hacı Sami diye bir avantüriye var... Bu vesikalar hep bulundu. Sonra Liman Paşa'nın meselâ yine Atatürk'le ilgili, onu neşrettim. Tek Adam'ın ikinci cildinde... Liman Paşa'nın Çanakkale'de Enver Paşaya yazdığı bir belge, bir buçuk sayfa kadar Almanca, Türkçesi de var yanında, beraber gönderilmiş. Enver Paşa Çanakkale'ye geliyor, herkesi ziyaret ediyor, Atatürk'ü etmiyor. O vakit Albay Mustafa Kemal. Halbuki Atatürk 100 bin kişiye aşağı yukarı kumanda ediyordu. En büyük cephe de Arıburnu ve Anafartalar cephesi. Harp patladığı zaman büyük hücumlarda meselâ 20 bin kişiye kadar aynı gün adam ölüyordu. Karşı taraftan da, tabiî bizden de. Atatürk anlıyor ve gidiyor. Liman Paşa'ya, ben istifa ediyorum diyor. İstifayı kabul etmiyor 5. Ordu Kumandanı olan o vakit Liman Von Sanders. Ve Enver Paşa'ya yazdığı bir mektup var. Liman Paşa'nın hatıratında da yok. Yani onun kitabında da yok. Halbuki bu mektubu bulduk. Almancasını da el yazısıyla. Ben bu vesikayı İsmet Paşa'ya da gösterdim, çok ilgilendi. Nasıl buldunuz filân... Efendim bir an geliyor bu nev'i biyografi yazarları eğer biraz itimat telkin ederse çevrede, yani eserleri ciddî olarak karşılanırsa, herkes bende şu var**

diye ona mektuplar yazıyor. Ve teberru etmek istiyor. Meselâ en son Talât Paşa'nın Edirne Hapishanesindeki üç yıllık, Hürriyet ilânından evvelki yayatına ait olmak üzere İttihat Terakki'nin ilk kurucularından İpekli Hafız İbrahim'in elinde kalan vesikalar ve yazılar var. Gani Bey diye birisi yazmış, Talât Paşa'nın günlük hayatı, hapishane hayatı daha doğrusu baştan başa. Mektup yazdı, bende böyle birşey var buyurun size vereyim. Tarih Kurumuna dedim ki, bir para verelim kendisine. Para da almadılar teberru ettiler. Bunun gibi çok mektuplara muhatap olduk ve bunların hepsi Türk Tarih Kurumuna girer. Bunların içinde bugün neşredilecekler var, edilmeyecek olanlar da var. Bence henüz edilmemesi lâzım olanlar da var.

İPEKÇİ — Bu Karlsbad'tan yazdığı notlar da yayınlanmaması gereken belgelerden midir?

AYDEMİR — Hayır değil, o yayınlanabilir. Fakat onu Atatürk öldükten sonra hükûmet aldı, fakat Afet Hanımın Köşk'teki bürosundan aldı. Onun üzerine işte nihayet iade ettiler kendisine. O da, biz çok çatarız Afet Hanıma ve öyle derim. «Bir gün seni polise şikâyet ederim... Şunları neşret.» Etmez. Halbuki edilmelidir. Çok şayanı dikkattir. Atatürk'ün macera adamı değil, fakat ihtiras adamı olduğunu anlatan, lehinde olan çok güzel şeyler de var. İçinde günlük teferruat da var tabiî, genç adam bir parça eğlenmiş olabilir. Bu olmalı zaten...

İPEKÇİ — Efendim, son olarak izin verirseniz şunu sormak istiyorum: Belgeler ve belgelerin değerlendirilmesi... Değerlendirme bakımından bugüne kadar Atatürk gereğince, yeterince ve doğru olarak değerlendirilmiş midir?

AYDEMİR — Hayır değildir. Şartlar ele alınmamıştır, olaylar ele alınmıştır. Elbette büyük eserler çıktı, şunlar oldu, bunlar oldu. Meselâ, Lord Kinros'un bir kitabı vardır. Tarih Kurumunda bir gün, ben üye değilim, fakat arkadaşlarımızdır, orda daima bulunuruz. Kinros da geldi toplanıl-

dı. Afet Hanım da toplantıyı idare etti. Kinros'un kitabında bazı hatâlar var. Buna işaret ettik. Kinros işin içinden sıyrılmayı gayet iyi bildi. Ben yazar değil gazeteciyim dedi. Zaten Kinros değil yazan, daha çok Halide Edip'in kitabı ve Falih Rıfkı'nın kızı çalışmıştır bu konularda... Hatalar vardır... Lâyikiyle ifade edilmeyen taraflar vardır... Şimdi Tarih Kurumunu yeni bir neşriyat üzerindeki bu güzel, bu ilk defa yabancı kaynaklardan, şahıs kaynağı değil, devlet kaynağından bir eser neşredildi. Mustafa Kemal ve Millî Mücadele Ötesinde Atatürk, İngiltere Hariciye Nezareti'nin belgeleri. Büyük, kalın bir cilt halinde. Birinci cilt çıktı. Ama uzundur, yedi sekiz cilt çıkacak. Burada çok aydınlanıyoruz. O zamanki İngiltere hükümetinin ve Erkân-ı Harbiyesi'nin nokta-i nazarları, düştükleri tezatlar, mücadeleler v.s.. Burdan verilen raporlar, bu Amiral Vesbek ki, ilk defa ve bizim en zayıf zamanımızda Anadolu'nun, Türkiye bir cumhuriyete gidiyor diye Hariciyeye yazabilmiştir. İlk anlayanlardan biridir. Türkiye'de Atatürk yeni bir hükümetten bahsetmiştir ama, cumhuriyet'ten etmemiştir. Yalnız Sakarya Harbinden sonra Sivrihisar'da Yakup Kadri, İsmet Paşa'ya «Bu işin sonu ne olacak Paşam?» deyince, «Ne olacak cumhuriyet olacak...» Bu demek ki, arada takarrür etmiş bir ama, bir sır olarak... Şimdi bu İngiliz vesikaları çok enteresan, sefirlerin kitapları var. Sonra kadın gazetecilerin, polisin var...... vesaire...
